

มาตาปิตุปัฏฐานกถา

พระนิพนธ์
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์
สมเด็จพระสังฆราช

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
๒๕ สิงหาคม ๒๕๖๑

มาตาปิตุปัฏฐานกถา

พระนิพนธ์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๒๕ สิงหาคม ๒๕๖๑

พิมพ์ในการบำเพ็ญพระกุศลอุทิศถวาย

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

เนื่องในดิถีคล้ายวันสิ้นพระชนม์ ปีที่ ๘๑

วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๖๑

มาตาปิตุปัฏฐานกถา

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์
มาตาปิตุปัฏฐานกถา
พิมพ์ครั้งที่ 1.--
กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2561.
106 หน้า
I. ชื่อเรื่อง,

พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๖๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
๑๒๙ หมู่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา
อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๘๐๐-๒๓๗๓-๔

เฉลิมพระเกียรติคุณ

พระนิพนธ์เรื่อง **มาตาปิตุปัฏฐานกถา** เป็นบทคัดภาษิตจากพระนิพนธ์ของเสด็จฯ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า มีเนื้อหาสาระที่ลึกซึ้งอันหาประมาณมิได้และเป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนผู้ใฝ่ในธรรมเป็นอย่างมาก

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เจ้าอาวาสวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ให้รักษาต้นฉบับอันเป็นพระนิพนธ์ของ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า อีกทั้งเป็นการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์ **“ส่วนพระองค์”** สมัยที่ดำรงพระชนม์อยู่นั้นพระองค์ทรงใช้เวลาค้นคว้าศึกษาธรรมปฏิบัติ แสดงว่าคุณภาพชีวิตของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงไปเปล่า ปรากฏผลงานในการสร้างสรรค์จรรโลงพระพุทธศาสนาสามารถแนะนำชักจูงพุทธศาสนิกชน ผู้ใฝ่ในทางธรรมให้ดำเนินตามอริยมรรค

มหามกุฏราชวิทยาลัยเล็งเห็นประโยชน์ จึงได้จัดการพิมพ์บทพระนิพนธ์แจกในงานวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๖๑ ซึ่งเป็นปีที่ ๘๑ ที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม สิ้นพระชนม์

ขออำนาจแห่งสัมมาปฏิบัติที่พุทธศาสนิกชนได้ร่วมการกุศล แสดงความกตัญญูกตเวทีตามประเพณีของชาวพุทธ จงเป็นผลสัมฤทธิ์แด่**พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร**

ขอกุศลส่วนนี้จงเป็นผลสัมฤทธิ์แด่**สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ *(วาสนมหาเถร)* สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี *(จินตากรเถร)* และพระศาสนโศภน *(ภาณกเถร)*** ตามประสงค์ของบรรดาศิษยานุศิษย์ทุกประการ เทอญ.

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๒๕ สิงหาคม ๒๕๖๑

สารบาญ

คาถาในโสณนันทชาดก ๑
มารดาบิดาเป็นพรหมเป็นต้นของบุตร ๓
สพรหมสูตร ๕
บุตรไม่อาจแทนคุณมารดาบิดาด้วยโลกิยกิจ ๕
มาตาปิตุคุณสูตร ๖
บำรุงมารดาบิดาด้วยกิจ ๒ อย่าง ๗
เรื่องมิตตวินทุกะ ๑๑
เรื่องบุรุษผู้หนึ่ง ๑๒
เรื่องภิกษุรูปหนึ่ง ๑๔
เรื่องสุวรรณสาม ๑๘
เรื่องสุตตนะ ๒๔
เรื่องนันทิยมฤค ๒๗
เรื่องแร้งมาในสัตตกนิบาต ๓๐
เรื่องแร้งมาในทุกนิบาต ๓๑
เรื่องพระยานกแขกเต้า ๓๒
เรื่องพระยาคชสาร ๓๔
เรื่องรามบุรุษ ๓๖
เรื่องอุบาสกเลี้ยงมารดา ๔๐

เรื่องนางกัจจานี	๔๒
เรื่องดาบสพี่น้องสองรูป	๔๓
บำรุงด้วยสถาน ๕	๔๗
เรื่องชาณุสโสณีพราหมณ์	๕๑
เรื่องพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร	๕๕
ติโรกุฑฑสูตร	๖๐
เรื่องตุ๊กตาแป้ง	๖๗
เรื่องอุบาสกผู้หนึ่ง	๗๐
เรื่องสังขพราหมณ์	๗๑
เรื่องติโลกวิชัยบรมจักรพรรดิ	๗๒
อาทิยสุตตคาถา	๗๓
มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕	๗๗
เรื่องกาฬะกุมาร	๗๘
เรื่องมิตตวินทุกะ	๗๙
ปุตตสุตตคาถา	๘๒
ปุจฉาวิสัชนา	๘๕

มาตาปิตุปฏฐานกถา

นมตฺถุ สุคตสฺส.

มาตาปิตูนํ อุปการกานํ

วกฺขามุปฏฐานนราสเภน

วุตฺตํ กตญฺญูกตเวทิภาวา

เตสํ ยถา ตํ ปฏิการณตฺถํ.

แถลงปรนปิตุทั้ง	มารดา
มีอุปการ, องค์นรา	สภพร้อง
เพื่อตอบปัจโจปกา	รกิจต่อ ท่านแฮ
ด้วยกตัญญุตาซ้อง	กิจเกื้อสนองคุณ.

คาถาในโสณนันทชาดก

มารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้น มารดาเป็นผู้ทำกิจแก่บุตรและธิดาที่ต้องทำยาก เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นโสณบัณฑิต จึงประกาศความที่มารดาเป็นผู้ทำกิจแก่บุตรและธิดาที่ต้องทำยาก ด้วยนิพนธคาถาอันมาในโสณนันทชาดกสัตตตินิบาตว่า

อากงฺขมานา ปุตฺตผลํ เทวตาย นมสฺสติ

เป็นต้น.

มีความว่า มารดาเมื่ออยากได้ผลคือบุตรย่อมนอบน้อมบวงสรวงเทวดา ขอให้เกิดบุตร และถามผู้รู้ทำนายนักษัตร ฤดู ปี ว่าบุตรเกิดโดยนักษัตรไหน ฤดูไหน ปีไหน อายุยืน โดยนักษัตรไหน ฤดูไหน ปีไหน อายุสั้น. เมื่อมารดามีระดูๆ หยุดเป็นปรกติแล้วก็ตั้งครรภ์ มารดาเป็นผู้ปรารถนาครรภ์นั้น ด้วยเหตุนั้นท่านจึงเรียกว่า สุหทา แปลว่าผู้มีใจงาม. มารดารักษาครรภ์มาได้ปีหนึ่งหรือหย่อนปีหนึ่งก็คลอดบุตร ด้วยเหตุนั้นท่านจึงเรียกว่า ชนยันตีบ้าง ชเนตตี บ้าง แปลเหมือนกันว่า ผู้ยังบุตรให้เกิด. ครั้นบุตรร้องไห้มารดาก็ปลอบให้ยินดีด้วยให้ดื่มนมบ้าง กล่อมบ้าง อุ้มประทับไว้ใต้ถันยุคลบ้าง ด้วยเหตุนั้นท่านจึงเรียกว่า โตเสนตี แปลว่าผู้ยังบุตรให้ยินดี. ต่อมามารดาเห็นบุตรผู้ยังเป็นทารก ยังไม่รู้จักเดียงสา เล่นอยู่กลางลมหรือแดดจัด ก็ให้มีความรักความสงสาร ว่าลมตีต้องลูกเรา แดดแผดเผาลูกเรา ด้วยเหตุนั้นท่านจึงเรียกว่า โปเสนตี แปลว่าผู้เลี้ยงดูบุตร. มารดาย่อมปกครองรักษาทรัพย์สมบัติทั้ง ๒ ส่วน คือของมารดาส่วน ๑ ของบิดาส่วน ๑ ไว้ให้บุตรด้วยตั้งใจว่าทรัพย์ทั้ง ๒ ส่วนนั้นพึงเป็นของบุตร. มารดายังบุตรให้เรียนรู้ว่า เจ้าจงอย่าประมาทพลาดพลั้งในราชสกุลเป็นต้น จงทำการงานอย่างนี้ มารดาก็ย่อมลำบากเหน็ดเหนื่อย. ครั้นบุตรเป็นหนุ่ม หลงเพลินในภรรยาผู้อื่นจนค่ำ เวลาเย็นยังไม่กลับบ้าน มารดาคอยหาก็มีดวงตาเต็มไปด้วยน้ำตาระทมทุกข์ถึงด้วยประการฉะนี้.

มารดาบิดาเป็นพรหมเป็นต้นของบุตร

อนึ่ง มารดาบิดาทั้ง ๒ บัณฑิตกล่าวว่า เป็นพรหม เป็นบุรพเทวดา เป็นบุรพาจารย์ เป็นผู้ควรแก่วัตถุที่บุตรจะพึงบูชา. โดยอรรถาธิบายว่า พรหมไม่ละเว้นพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ฉันใด มารดาบิดาก็ไม่ละเว้นพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ฉันนั้น. เมตตาจิตของมารดาบิดาย่อมเกิดขึ้นในบุตรผู้ยังอยู่ในครรภ์มารดาด้วยความรักว่า เมื่อไรเราจักเห็นบุตรผู้หาโรคมิได้หนอ ดังนี้. เมื่อใดบุตรนั้นยังอ่อนนอนหงายอยู่ เหลือบยุง เป็นต้น กัด หรือนอนหลับยาก ร้องไห้ ความสงสารก็เกิดขึ้นแก่มารดาบิดาเพราะได้ยินเสียงบุตรนั้น เมื่อนั้น. เมื่อมารดาบิดาได้แลเห็นบุตรในกาลเมื่อบุตรวิ่งเล่นไปมาได้ หรือในกาลเมื่อบุตรตั้งอยู่ในวัยอันงาม จิตที่อ่อนบันเทิงก็ย่อมมีแก่มารดาบิดา. เมื่อใดบุตรมีภรรยาอยู่ครอบครองเหย้าเรือนต่างหากแล้ว ความค่อยวางใจเฉยก็ย่อมเกิดขึ้นแก่มารดาบิดา ด้วยเห็นชัดว่า บัดนี้บุตรของเราสามารถตั้งตนได้แล้ว ดังนี้ เมื่อนั้น. มารดาบิดาบัณฑิตกล่าวว่าเป็นพรหม เพราะความเป็นผู้ประพฤติเช่นกับพรหม เพราะมีพรหมวิหารทั้ง ๔ อย่างในบุตรตามแต่กาล อย่างนี้. วิสุทธิเทวดาได้แก่พระขีณาสพ หวังอยู่ซึ่งความเสื่อมแห่งความพินาศ และซึ่งความบังเกิดแห่งประโยชน์แก่ชนทั้งหลายโดยส่วนเดียว เพราะไม่ถือความผิดที่คนพาลทำปฏิบัติอยู่เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข และทำเครื่องสักการะ

ของชนเหล่านั้น ให้มีผลานิสงส์ใหญ่ เพราะเป็นผู้ควรทักขิณาทาน สมบัติเครื่องเจริญสุข ฉันใด มารดาบิดาก็ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ เกื้อกูลแก่ความสุขแก่บุตรโดยส่วนเดียว เพราะไม่ถือความผิดของบุตร เป็นผู้ควรสิ่งที่บุตรให้ๆ มีผลเป็นสุข ทำสิ่งที่บุตรให้ในตนให้มีผลใหญ่ ฉันนั้น. เพราะเหตุนั้นมารดาบิดาจึงชื่อว่าเป็นเทวดา เพราะเป็นเหมือนเทวดา. บุตรรู้จักเทวดาเหล่าอื่นก่อนก็เพราะมารดาบิดา เพราะฉะนั้นสมมติเทวดา อุปปัตติเทวดา วิสุทธิเทวดา ชื่อว่าปัจฉาเทวดา (เทวดาภายหลัง) ฝ่ายมารดาบิดาบัณฑิตกล่าวว่า เป็นบุรพเทวดา (เทวดาก่อน) เพราะเป็นผู้มีอุปการก่อนกว่าเทวดาเหล่าอื่น. ก็มารดาบิดาให้บุตรศึกษาโดยนัยเป็นว่า เจ้าจงนั่งอย่างนี้ จงยืนอย่างนี้ ท่านผู้นี้เจ้าควรเรียกว่าพ่อ ดังนี้ ตั้งแต่บุตรเกิดมา ภายหลังต่อมา อาจารย์เหล่าหนึ่งจึงให้ศึกษาศิลปวิทยา เหล่าหนึ่งให้สรณะและศีล เหล่าหนึ่งให้บรรพชา เหล่าหนึ่งให้เรียนพุทธวจนะ เหล่าหนึ่งให้อุปสมบท เหล่าหนึ่งให้ถึงมรรคผล อาจารย์เหล่านี้ทั้งหมด ชื่อว่าปัจฉาจารย์ (อาจารย์ภายหลัง). ฝ่ายมารดาบิดาบัณฑิตกล่าวว่าเป็นบุรพาจารย์ (อาจารย์ก่อน) ก็เพราะเป็นอาจารย์มาก่อนกว่าอาจารย์ทั้งปวง. มารดาบิดาย่อมควรซึ่งวัตถุมีข้าวน้ำเป็นต้นที่บุตรนำมาให้ ควรเพื่อจะรับวัตถุเช่นนั้น บัณฑิตจึงเรียกว่า ผู้ควรแก่วัตถุที่บุตรบูชา.

สพรหมสูตร

เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสในสพรหมสูตรในติกอังคุตรและจตุกอังคุตรว่า แนะภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม นี้ เป็นชื่อแห่งมารดาบิดา คำว่า บุรพเทวดา ว่า บุรพจารย์ ว่า อาหุเนยยะ นี้เป็นชื่อแห่งมารดาบิดา. เพราะเหตุไร? เพราะเหตุมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการมากแก่บุตร เป็นผู้รักษาเป็นผู้เลี้ยงบุตรมา และเป็นผู้แสดงให้บุตรรู้จักกิจการในโลกนี้. สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสฉะนี้แล้ว ตรัสนิคมคาถากล่าวความซ้ำอีกว่า

พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร

อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ ปชาย อนุกมฺปกา.

ความว่า มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์แก่บุตร บัณฑิตกล่าวว่า พรหม ว่าอาจารย์ก่อน ว่าผู้ควรวัตถุที่บุตรบูชา ดังนี้.

บุตรไม่อาจแทนคุณมารดาบิดาด้วยโลกิยกิจ

บุตรไม่อาจทำปฏิการทดแทนบุญคุณของมารดาบิดา ให้สิ้นสุด โดยปริยายอันใดอันหนึ่งที่เป็นโลกิยะ เพราะความที่ท่านเป็นผู้มีอุปการคุณมาก โดยฐานเป็นพรหมเป็นต้น จริงอยู่บุตรจะคิดว่าเราจะปฏิบัติท่านทั้ง ๒ แล้วให้มารดาอยู่บนจงอยบ่าเบื้องขวา ให้บิดาอยู่บนจงอยบ่าเบื้องซ้าย ทำการปฏิบัติแก่ท่านผู้อยู่บนบ่าตนด้วยเครื่องอบเป็นต้น ท่านทั้ง ๒ ก็นั่งถ่ายมูตรและกรีสอยู่บน

บ่าของบุตร. แม้เมื่อบุตรทำอยู่อย่างนี้สักร้อยปีก็ไม่อาจทำปฏิการฉลองคุณของท่านให้หมดสิ้นได้. อีกอย่างหนึ่ง บุตรยกย่องให้บิดาตั้งอยู่ในความเป็นพระราชาจักรพรรดิ ให้มารดาสถิตอยู่ในที่อัครมเหสีของพระราชาจักรพรรดินั้น แม้อย่างนี้ก็ยังไม่สามารถทำการทดแทนคุณของมารดาบิดาให้หมดสิ้นได้. ก็บุตรใดให้มารดาบิดาผู้ประกอบด้วยวิบัติมีความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นต้น ตั้งอยู่ในสมบัติมีความเป็นผู้มีศรัทธาเป็นต้นบุตรนั้น ชื่อว่าอาจเพื่อจะทำปฏิการแก่มารดาบิดาได้ด้วยเหตุเท่านี้.

มาตาปิตุคุณสูตร

เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสในมาตาปิตุคุณสูตร ในทุกนิปาตังคุตรว่า **ทฺวินฺนาหํ ภิกฺขเว น สุปฏิการํ วทามิ** เป็นต้น ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่กล่าวว่าเป็นความทำตอบด้วยดีแก่ชนทั้ง ๒ คือมารดาและบิดา. บุตรบริหารปฏิบัติมารดาบนบ่าข้าง ๑ บริหารปฏิบัติบิดาบนบ่าข้าง ๑ ด้วยเครื่องอบและนวด ให้อาบน้ำ ดัดมือและเท้า. มารดาบิดาทำอุจจาระปัสสาวะกิจอยู่บนบ่าแห่งบุตรราวร้อยปี. กิจคือปฏิบัติมารดาบิดาที่บุตรทำมาราวร้อยปีนั้น ไม่เป็นอันบุตรทำแล้ว หรือทำทดแทนแล้วแก่มารดาและบิดา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลายอีกประการหนึ่ง บุตรยกย่องให้มารดา และบิดาตั้งอยู่ในราชสมบัติจักรพรรดิ์

ในมหาปฐพีอันบริบูรณ์ด้วยรัตนะเครื่องยินดีนี้ ก็ยังไม่ชื่อว่าเป็นอันบุตรทำแล้ว หรือทำทดแทนแล้วแก่มารดาและบิดา. เพราะอะไร? เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการมากแก่บุตร เป็นผู้ปกปักรักษาเลี้ยงดูบุตร และแสดงโลกนี้ให้บุตรรู้จัก. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุตรใดแลให้มารดาบิดาผู้หาศรัทธามิได้ สมาทานสัทธาสัมปทา ให้ตั้งอยู่ในสัทธาสัมปทา ให้มารดาบิดาผู้ไม่มีศีล สมาทานสีลสัมปทา ให้ตั้งอยู่ในสีลสัมปทา ให้มารดาบิดาผู้มัจฉริยะ สมาทานจาคสัมปทา ให้ตั้งอยู่ในจาคสัมปทา ให้มารดาบิดาผู้หาปัญญามิได้ สมาทานปัญญาสัมปทา ให้ตั้งอยู่ในปัญญาสัมปทา จึงชื่อว่าเป็นอันบุตรทำแล้วและทำตอบแล้ว และทำยิ่งแล้วแก่มารดาบิดาด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล.

อรรถกถาจารย์แก้ข้อว่า บุตรบริหารมารดาบนบ่าข้าง ๑ นั้นว่า บุตรประคับประคองมารดาบนบ่าขวา. ฎีกาทุกังคุตรว่า อาจารย์ทั้งหลายกล่าวดังนั้น เพราะมารดามีอุปการแก่บุตรมากกว่า ควรบุตรจะทำปฏิการด้วยความที่มารดาเป็นประธาน.

บำรุงมารดาบิดาด้วยกิจ ๒ อย่าง

การบำรุงด้วยสักการ ๑ ด้วยนมัสการ ๑ ชื่อว่าอุปัฏฐาน. ก็สมด้วยประพันธคาถาในสพรหมสูตรและโสณนันทชาดกว่า

ตสฺมา หิ เน นมสฺเสยฺย สกฺกเรยฺย จ ปณฺฑิโต

เป็นต้น.

ความว่า เพราะเหตุนั้นแล บุตรผู้บัณฑิตพึงนอบน้อมมารดาบิดานั้นทุกเวลาเย็นเวลาเช้า และพึงสักการะด้วยข้าวต้มข้าวสวย ของควรเคี้ยว น้ำควรดื่ม ผ้านุ่งผ้าห่ม เตียงตั่งสำหรับนั่งนอน เครื่องอบ ให้อาบน้ำและชำระเท้า.

คฤหัสถ์และบรรพชิตบำรุงมารดาบิดาต่างกัน

คฤหัสถ์ควรบำรุงด้วยการนอบน้อม บรรพชิตควรบำรุงด้วยสักการะ. จริงอยู่ แม้ภิกษุก็ควรบำรุงมารดาบิดาแท้ โทษย่อมไม่มีเพราะการบำรุงนั้น. เพราะเหตุนั้น อรรถกถาจารย์จึงกล่าวในเภสัชกรณวัตถุวรรณนาในตติยปาราชิกว่า ภิกษุนำมารดาไปสู่วิหารแล้วก็ปฏิบัติ ควรทำบริกรรมทั้งปวง แต่อย่าจับต้อง ควรให้ของควรเคี้ยว ของควรกินแก่มารดาด้วยมือตน ก็แต่บิดาภิกษุควรบำรุงด้วยกิจมีให้อาบน้ำและนวดเป็นต้นดุจสามเณร.

การห้ามไม่ให้จับกายมารดา เพื่อจะแสดงให้รู้ว่าภิกษุจับด้วยความรักอาศัยกามคุณ ด้วยทำในใจว่าผู้นี้มารดาของเรา ต้องทุกฏาบัติ เพราะฉะนั้น อรรถกถาจารย์ จึงกล่าวอธิบายในกายสังสัคควรรณนาว่า ถ้าภิกษุเห็นมารดาอันกระแสน้ำพัดไป ไม่ควรจับต้องด้วยมือ พึงนำเรือ หรือแผ่นกระดาน ท่อนกล้วย ท่อนไม้ไว้ข้างหน้ามารดา ถ้าเรือเป็นต้นไม่มี ก็พึงนำผ้ากาสาวะไว้ข้างหน้า แต่อย่าพูดว่าจงจับในเอกเทศนี้ ครั้นมารดาจับไว้แล้ว ควรฉุดมา

ด้วยทำในใจว่าเราฉุดบริขาร ถ้ามารดากลัว ควรว่ายไปข้างหน้าปลอบให้อุ่นใจไว้ ถ้ามารดาอันกระแสน้ำพัดไป ขึ้นเกาะคอภิกษุโดยเร็ว หรือจับมือภิกษุไว้ ภิกษุก็อย่าขับไล่สลัดเสียควรนำไปให้ถึงบก. ถ้ามารดาติดอยู่ในตมหรือตกบ่อภิกษุพึงทิ้งเชือกหรือผ้าลงไป แล้วฉุดเชือกหรือผ้าที่มารดาจับไว้แล้วขึ้นมา ก็แต่ภิกษุอย่าจับต้องกายมารดาเลย.

เมื่อภิกษุทำยาให้มารดาบิดา ไม่เป็นเวชกรรม. ให้สิ่งของที่ทายกให้ด้วยศรัทธาแก่มารดาบิดา เพราะอันให้บิณฑบาต ที่ยังไม่ได้บริโภคเป็นต้น ก็ไม่เป็นศรัทธาไทยวินิบาต. สมบาลีในจีวรขันธกะว่า สมัยนั้นแล จีวรมากเกิดขึ้นแก่ภิกษุรูปนั้น เธอปรารถนาจะให้จีวรนั้นแก่มารดาบิดา ได้เสนอข้อความประสงค์นั้นตลอดขึ้นไปจนถึงสมเด็จพระศาสดาทรงทราบ พระองค์จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุให้จีวรด้วยมนสิการว่ามารดาและบิดาดังนี้เราจะว่ากระไร. เราอนุญาตเพื่ออันให้แก่มารดาและบิดา ไม่เป็นอันภิกษุยังศรัทธาไทยให้ตกไป. ภิกษุยังศรัทธาไทยให้ตกไปต้องทุกฏาบัติ (คือทรงอนุญาตให้ภิกษุให้ของศรัทธาไทยแก่มารดาบิดาได้ ไม่ต้องทุกฏาบัติ).

อรรถกถาจารย์แก้ข้อว่า ไม่เป็นศรัทธาไทยวินิบาตนั้นว่าภิกษุให้แก่ญาตินอกนี้ จึงชื่อว่ายังศรัทธาไทยให้ตกไป ก็แต่มารดาบิดาสถิตอยู่ในราชสมบัติ ปรารถนาของที่ชื่อว่าศรัทธาไทยแต่ภิกษุภิกษุก็จำต้องให้.

นัยแห่งกุลทูสกวรรณนาว่า ภิกษุนำมาเองหรือให้นำมา เรียกมาเองหรือให้เรียกมาซึ่งมารดาบิดา แล้วให้ผลไม้ ดอกไม้ ซึ่งเป็นของตนแก่มารดาบิดาย่อมควร ให้เรียกญาตินอกนี้ แล้วให้ดอกไม้ เพื่อบูชาพระรัตนตรัย จึงควร ก็แต่ให้แก่ใคร ๆ เพื่อประดับหรือบูชาศิวลึงค์ หาควรไม่.

ฎีกาชื่อวิมติวิโนทนีว่า ให้แก่มารดาบิดาด้วยประสงค์ว่า มารดาบิดาจะขายสิ่งที่เราให้นี้เลี้ยงชีพก็ควรอยู่. ก็แต่ให้แก่ญาตินอกนี้เป็นการยืม จึงควร.

เพราะเหตุนั้น ภิกษุควรบำรุงมารดาบิดาโดยนัยที่พรรณนามาแล้ว. ในบาลีกล่าวว่าบำรุงมารดาบิดาเท่านี้ไม่แปลกอย่างไร. อรรถกถาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวอุปัฏฐานด้วยอำนาจแห่งความเป็นคฤหัสถ์ว่า บุคคลยังไม่ละเพศคฤหัสถ์เพียงใด ต้องเป็นผู้ชำระหนี้เก่าด้วยอุปัฏฐานมารดาบิดาเพียงนั้น. คำของอรรถกถาจารย์ทั้งหลายนี้ นักปราชญ์พึงเห็นว่าท่านกล่าวไว้ เพื่อจะแสดงว่ามาตาปิตุอุปัฏฐานเป็นวัตรของคฤหัสถ์. อย่าเห็นว่าท่านกล่าวไว้ เพื่อจะแสดงว่าบรรพชิตไม่ควรทำการบำรุงมารดาบิดา. อีกอย่างหนึ่ง คำที่ท่านกล่าวไว้นั้น เพื่อจะแสดงว่า แม้ถึงบรรพชิตก็ต้องเป็นผู้ไม่มีหนี้. เพราะเหตุนั้น ใคร ๆ ไม่ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิตต้องอุปัฏฐานมารดาบิดาทั้งนั้น. จริงอยู่ บุคคลปฏิบัติผิดในมารดาบิดาก็ถึงความทุกข์ บุคคลทั้งหลายมีมิตตวินทุกบุรุษเป็นต้น เป็นนิทัศน์ตัวอย่างในการที่ปฏิบัติผิดในมารดาบิดาแล้วถึงความทุกข์.

เรื่องมิตตวินทุกะ

ดังได้สดับมา ครั้งพุทธกาลแห่งสมเด็จพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีบุตรแห่งเศรษฐีมีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ ในกรุงพาราณสี ชื่อมิตตวินทุกะ เป็นคนหาศีลหาศรัทธามิได้ ส่วนมารดาและบิดาของเขาเป็นโสดาบันบุคคล ต่อมาบิดาของเขาทำกาลกิริยา เขาจึงลามารดาไปค้าขายทางทะเล มารดาของเขาห้ามว่าเจ้าเป็นลูกคนเดียวของแม่ ทรัพย์สมบัติในเรือนนี้ก็มีมาก ทะเลมีภยันตรายไม่น้อย อย่าไปเลย เขาพูดถากถางไม่ฟังคำมารดาห้าม มารดาจับมือเขาไว้ เขาก็สลัดหลุดแล้วตีมารดาล้มลงอยู่ภายในเรือน เขาก็วิ่งไปขึ้นเรือไปทะเล ถึงวันที่ ๗ เรือนิ่งอยู่ไม่แล่นไป เพราะมิตตวินทุกะ สลากที่คนในเรือต้องจับตามเข้าใจว่าจักมีคนกาฬกัณณี ตกมิตตวินทุกะถึง ๓ คราว คนทั้งหลายจึงให้แพแก่เขาแล้วโยนเขาลงทะเล เขาอาศัยแพลอยไปโดยลำดับถึงเกาะหนึ่งเห็นเมืองหนึ่งที่เกาะนั้นมีประตูเมือง ๔ ประตู ได้ยินว่าประเทศนั้นเป็นสถานที่เสวยกรรมกรณ์ของสัตว์นรกเป็นอันมาก ก็แต่สถานนั้นปรากฏแก่มิตตวินทุกะ ประดุจเมืองอันประดับตกแต่งแล้ว มิตตวินทุกะเข้าไปสู่ที่นั้นด้วยหวังใจว่า จักเป็นพระยาในนครนี้ ได้เห็นสัตว์นรกตนหนึ่งมีจักร อันคมพัดอยู่บนศีรษะ คร่ำครวญอยู่ จักรอันคมบนศีรษะแห่งสัตว์นรกนั้น ปรากฏแก่มิตตวินทุกะประหนึ่งดอกปทุม เครื่องจำ ๕ ประการที่อกสัตว์นรกปรากฏ

เหมือนเครื่องประดับคลุมอุระ โลหิตที่ไหลออกจากศีรษะสัตว์นรก ปรากฏดังจันทน์เครื่องทา เสียงปริเทวนาการของสัตว์นรก ปรากฏดุจเสียงเพลงขับ มิตตวินทุกะจึงเข้าไปใกล้สัตว์นรกนั้น กล่าวว่า ผู้เจริญดอกปทุมท่านทรงไว้นานแล้ว ท่านจงให้ดอกปทุมนั้นแก่เราเถิด สัตว์นรกนั้นตอบว่า สหาย นี่หาใช่ดอกปทุมไม่ นี่เป็นจักรอันคมต่างหาก มิตตวินทุกะจึงว่า ท่านพูดอย่างนี้เพื่อจะไม่ให้แก่เรา สัตว์นรกจึงคิดว่า กรรมของเราจักสิ้นแล้ว บุรุษนี้พึงประหารมารดามาเหมือนเรา เพราะฉะนั้น เราจักให้จักรอันคมนี้แก่เขา จึงกล่าวว่า ผู้เจริญ จงมารับดอกปทุมนี้แล้วซัดจักรนั้นไปบนศีรษะมิตตวินทุกะ จักรอันคมนั้นหมุนดุจบดศีรษะมิตตวินทุกะ ขณะนั้นมิตตวินทุกะรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นจักรอันคม ร้องว่า ท่านจงรับจักรอันคมของท่านไป เสวยทุกขเวทนาคร่ำครวญอยู่ สัตว์นรกอันตรธานหายไปเสียแล้ว ฝ่ายมิตตวินทุกะ ก็เสวยทุกข์อยู่ในที่นั้นนานด้วยวิบากเป็นอกุศล คือตีมารดา ครั้นกรรมวิบากสิ้นแล้ว ก็ละจักรอันคมไปตามยถากรรม ด้วยประการฉะนี้ เรื่องมิตตวินทุกะ มาในจตุทวารชาดกวรรณนา ในทศนิบาต.

เรื่องบุรุษผู้หนึ่ง

ในอดีตกาล มีบุรุษผู้หนึ่งในเมืองพาราณสี เชื่อคำภรรยาใคร่จะฆ่ามารดาบิดาของตน จึงนำมารดาบิดาไปด้วยยานน้อย

พอถึงท่ามกลางดง จึงกล่าวว่า พวกโจรอยู่ในที่นี้ ฉันจะลงไปแล้วให้บิดารับเชือกไว้ ครั้นลงไปแล้ว ทำอาการดุจโจรเข้ามาปล้นแล้วตีมารดาบิดา มารดาบิดาแลไม่ค่อยเห็นอะไร เพราะจักษุทุพพลภาพ จำบุตรไม่ได้ ก็ร่ำไรรำพันเพื่อความเจริญแก่บุตรว่า พวกโจรจักฆ่ามารดาบิดา แต่เจ้าจงหลีกไปเอาตัวรอดเถิด บุรุษผู้เป็นบุตรหวนคิดได้ว่าเราตีมารดาบิดา ท่านกลับร่ำไรรำพันเพื่อความเจริญแก่เรา เราได้ทำกิจอันไม่สมควรเลย แล้วปลอบมารดาบิดาให้สบายใจ แล้วนวดมือและเท้า กล่าวว่า พวกโจรหนีไปแล้ว แล้วนำมารดาบิดากลับมาเรือนแห่งตนอีก บุรุษนั้นไหม้อยู่ในนรกสิ้นกาลนานเพราะกรรมนั้น ถูกทุบป่นปี้ถึงกาละ ๕๐๐ ชาติ เพราะผลอันเป็นเศษแห่งกรรมนั้น ในชาติที่สุดเป็นพระโมคคัลลานะ ถูกพวกโจรตี เพราะกำลังแห่งกรรมนั้น แล้วปรินิพพาน เรื่องพระมหาโมคคัลลานะมาในสรภังคชาดกวัณณนา

ก็เมื่อบุคคลปฏิบัติชอบในมารดาบิดาด้วยการบำรุงดังกล่าวมาแล้ว ความบำรุงของบุคคลนั้นก็นำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลและความสุขในโลกทั้ง ๒ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวในสพรหมสูตรและโสณนันทชาดกว่า

ตาย นํ ปาริจริยาย มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ.

แปลความว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญ ซึ่งบุคคลผู้

บำรุงมารดาบิดาในโลกนี้ เพราะความบำรุงนั้น บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์ ดังนี้.

ก็บุคคลผู้ปฏิบัติมารดาบิดา แม้สมเด็จพระศาสดาก็ทรงสรรเสริญ. เรื่องที่จะกล่าวต่อไปเหล่านี้ เป็นอุทาหรณ์ในความที่บุคคลปฏิบัติมารดาบิดาเป็นผู้อันสมเด็จพระบรมศาสดาทรงสรรเสริญนั้น.

เรื่องภิกษุรูปหนึ่ง

ดังได้ฟังมา ยังมีบุตรแห่งเศรษฐีผู้หนึ่งในนครสาวัตถี สดับเทศนาแห่งสมเด็จพระศาสดาจารย์แล้วบรรพชาอุปสมบทเรียนธรรมอยู่ ๕ พรรษา แล้วเรียนพระกรรมฐานในสำนักพระอุปัชฌายะ แล้วออกจากพระเชตวันวิหารไปสู่ปัจจันตคาม แรมอยู่ในป่าอาศัยปัจจันตคามนั้น ฝ่ายมารดาบิดาของภิกษุนั้น ตั้งแต่เธอบวชแล้วก็มีสมบัติพัสดุสิ้นไปโดยลำดับ ถึงความเป็นผู้น่าสงสารอย่างยิ่ง ถือกระเบื้องเที่ยวภิกขาจารอาศัยฝาเรือนผู้อื่นอยู่ ต่อมาภิกษุนั้นทราบความที่มารดาบิดาของตนถึงความทุกข์ยาก จึงดำริว่า เราพยายามแรมอยู่ในป่าถึง ๑๒ พรรษา ก็ไม่สามารถบรรลุมรรคผล เราเป็นคนอาภัพ เราจะต้องการอะไรด้วยบรรพชา เป็นคฤหัสถ์เลี้ยงมารดาบิดาและให้ทานก็จะมีสวรรค์เป็นที่ไป ณ เบื้องหน้า คิดฉะนี้ จึงออกจากป่าไปสู่เมืองสาวัตถี เข้าไปสู่

พระเชตวนาราม ด้วยประสงค์ว่า วันนี้เราเฝ้าสมเด็จพระศาสดา แล้วสดับธรรม รุ่งขึ้นเช้าจักไปเยี่ยมมารดาบิดา ก็วันนั้นสมเด็จพระโลกนารถทอดพระเนตรสัตวโลกอันเป็นพุทธเวไนยได้ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยแห่งปฐมมรรคของภิกษุนั้น ครั้นภิกษุนั้นมานั่งแล้วจึงทรงพรรณนาคุณแห่งมารดาบิดาด้วยมาตาปิตุคุณสูตร ภิกษุนั้นได้ฟังมาตาปิตุคุณสูตรนั้นแล้ว จึงดำริว่าเรามาด้วยหวังจะเป็นคฤหัสถ์เลี้ยงมารดาบิดา ก็แต่สมเด็จพระศาสดา ตรัสว่าบุคคลเป็นบรรพชิตก็ทำการอุดหนุนมารดาบิดาได้ หากว่าเราไม่ได้เฝ้าสมเด็จพระศาสดา ไปเยี่ยมมารดาบิดาทีเดียวก็จะพึงเสื่อมจากบรรพชาเห็นปานดังนี้ ก็บัดนี้เราจักเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยเพศบรรพชิต รุ่งขึ้นภิกษุนั้นรับข้าวต้มข้าวสวยที่ท่านแจกโดยสลากอันถึงตนแล้วเข้าไปสู่บ้าน นำข้าวต้มข้าวสวยให้แก่มารดาบิดา ส่วนตนเที่ยวบิณฑบาต ฉันแล้วทำที่อยู่ให้มารดาบิดา จำเดิมแต่นั้นมาก็ปฏิบัติมารดาบิดาเป็นนิตย์ ภิกษุนั้นให้ภัตตาหารมีภัตรที่ท่านแจกในปักษ์เป็นต้น ที่ตนได้แล้ว แก่มารดาบิดา ส่วนตนเที่ยวบิณฑบาต เมื่อได้ก็ได้ฉัน เมื่อไม่ได้ก็ไม่ได้ฉัน ก็แต่วันที่ภิกษุนั้นได้ภิกษาน้อย วันที่ไม่ได้มากกว่า ภิกษุนั้นได้ผ้าวัสสาวาสิกา (ผ้าจำพรรษา) หรือผ้าอันใดอันหนึ่งอย่างอื่น ก็ให้แก่มารดาบิดาหมด ย้อมผ้าเก่าคร่ำคร่าที่มารดาบิดานุ่งห่มแล้ว เย็บติดตามปะเข้ากับผ้าของตนใช้นุ่งห่มเอง ภิกษุนั้นลำบากเพราะกังวลด้วยบำรุง

มารดาบิดา อย่างนี้ ก็ซูบเศร้าหมองลง ภิกษุทั้งหลายเห็นเธอซูบเศร้าหมองฉะนั้น ไต่ถาม ได้สดับข้อความนั้นแล้ว ก็ติเตียนเธอแล้วกราบทูลสมเด็จพระศาสดา พระองค์โปรดให้เรียกเธอมา แม้ทรงทราบอยู่ ก็ตรัสให้เธอกล่าวเหตุการณ์นั้นแล้ว ประทานสาธุการ เมื่อมีพระประสงค์จะประกาศบุรพจริยา (ความประพฤติในก่อน) ของพระองค์ จึงตรัสถาม เธอว่าดูก่อนภิกษุ บุคคลทั้ง ๒ ที่ท่านเลี้ยงนั้นเป็นอะไรกับท่าน เธอจึงกราบทูลว่า เป็นมารดาบิดาของข้าพระองค์ สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงประทานสาธุการ ๓ ครั้งว่า สาธุ สาธุ แล้วตรัสว่า ท่านสถิตในมรรคาที่เราดำเนินแล้ว แม้เราเมื่อประพฤติบุรพจริยา ก็ย่อมเลี้ยงดูมารดาบิดาแล้วทรงแสดงสุวรรณสามชาดกในมหานิบาตแล้วตรัสว่า ขึ้นชื่อว่าความเลี้ยงดูมารดาบิดาเป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย แล้วทรงประกาศจตุราริยสัจ ในกาลเมื่อจบสัจจเทศนา ภิกษุนั้นได้เป็นพระโสดาบัน

ต่อไปนี้นักปราชญ์พึงทราบว่า สมเด็จพระศาสดาประทานสาธุการแก่ภิกษุนั้นๆ เพราะภิกษุนั้นๆ ปฏิบัติมารดาบิดา เมื่อทราบฉะนี้ จะงดคำว่าภิกษุรูป ๑ ย่อมปฏิบัติมารดาบิดาเสีย เพื่อมิให้กล่าวคำซ้ำกันหลายตอน.

สมเด็จพระศาสดาจารย์ประทานสาธุการแก่ภิกษุอีกรูป ๑ แล้ว ทรงแสดงสุตตนชาดกในสัตตนิบาต แล้วทรงประกาศสัจธรรม ๔ ในกาลเป็นที่จบสัจจกถา ภิกษุนั้นได้บรรลุโสดาปัตติผล

ประทานสาธุการแก่ภิกษุอีกรูป ๑ แล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ท่านรักษาวงศ์แห่งโบราณบัณฑิต จริงอยู่ โบราณบัณฑิต แม้บังเกิดในกำเนิดดิรัจฉานได้ให้ชีวิตแก่มารดาบิดา แล้วทรงแสดงนันทิยมิคชาดกในฉักกนิบาต

ประทานสาธุการแก่ภิกษุอีกรูป ๑ แล้ว ตรัสคิชฌชาดกในสัตตนิบาต.

ประทานสาธุการแก่ภิกษุอีกรูป ๑ แล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าติเตียนภิกษุนี้เลยถึงโบราณบัณฑิตก็ได้ทำอุปการแม้แก่เหล่าชนผู้มิใช่ญาติ ด้วยอำนาจแห่งความเป็นผู้มีคุณ ก็การทำอุปการแก่มารดาบิดาเป็นภาระของภิกษุนี้ แล้วตรัสคิชฌชาดก ในทุกนิบาต.

ประทานสาธุการแก่ภิกษุอีกรูป ๑ แล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โบราณบัณฑิตเมื่อเกิดเป็นดิรัจฉานให้มารดาบิดาชราภาพนอนในรัง นำอาหารด้วยจงอยปากมาเลี้ยง แล้วทรงแสดงเกทารชาดกในปกีรณกนิบาต.

ประทานสาธุการแก่ภิกษุอีกรูป ๑ แล้ว ตรัสว่า แนะภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าติเตียนภิกษุนี้เลย โบราณบัณฑิตเมื่อได้อัตภาพเป็นดิรัจฉาน พลัดพรากจากมารดา เหือดแห้งเพราะอดอาหารถึง ๗ วัน ทำในใจว่า ถึงเราได้อาหารควรแก่พระราชา เว้นมารดาจักไม่กิน เยี่ยมมารดาแล้ว เที่ยวหาอาหารแล้วตรัส

มาตุโปสกชาดกในเอกาทศนิบาต แลทรงประกาศจตุรารียสัจ เมื่อจบสัจจเทศนา ภิกษุทั้ง ๕ รูป ได้เป็นพระโสดาบัน.

บุคคลที่ปฏิบัติมารดาบิดา แม้สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสรรเสริญแล้ว ย่อมถึงประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน อย่างนี้ ก็บุคคลผู้ปฏิบัติมารดาบิดา แม้อันบุคคลยิงด้วยลูกศรดื่มยาพิษ ย่อมพ้นจากทุกข์คือความตายดุจโพธิสัตว์ชื่อสุวรรณสาม แม้ไปสู่สำนักแห่งยักษ์ก็ย่อมพ้นจากมรณทุกข์ ดุจโพธิสัตว์เป็นคนเข็ญใจชื่อสุตตนะ แม้ตั้งอยู่ในที่อันรักษา ก็ย่อมพ้นจากมรณทุกข์ ดุจโพธิสัตว์เป็นมฤคชื่อนันทิยะ แม้ติดในบ่วง ก็ย่อมพ้นจากมรณทุกข์ ดุจโพธิสัตว์เป็นพระยาแร้งและพระยานกแขกเต้า แม้ติดเครื่องผูกก็ย่อมพ้นจากมรณทุกข์ ดุจโพธิสัตว์เป็นพระยาช้าง เรื่องที่จะกล่าวต่อไปเหล่านี้ เป็นนิทัศนะในความที่พ้นจากมรณทุกข์ของโพธิสัตว์นั้นๆ.

เรื่องสุวรรณสาม

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์อุบัติในเมืองพาราณสี มีนามว่าสุวรรณสาม เป็นดาบสอยู่ในอาศรมที่ท้าวสักกะเทวราช ให้นิรมิตประทานใกล้ฝั่งแม่น้ำชื่อมิคสัมมตา บำรุงเลี้ยงมารดาบิดาของตนผู้จักษุมืดโดยเคารพ กาลนั้น พระราชาพาราณสีพระนามว่าปิลยักษ์ มอบราชสมบัติแก่พระมารดา เสด็จไปสู่หิมวันตประเทศ

พระองค์เดียว เพราะราชประสงค์เนื้อมฤค ฆ่ามฤคทั้งหลายเสวยเนื้อ เมื่อเสด็จไปถึงสถานนั้น ทอดพระเนตรเห็นรอยเท้ามฤคใกล้ท่าที่ตักน้ำดื่มของพระสุวรรณสามดาบส จึงทำซุ้มด้วยกิ่งไม้ซ่อนพระองค์อยู่ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระสุวรรณสามดาบสอันหมู่มฤคแวดล้อมมาสนานกายเวลาเย็นแล้วกลับไป จึงยิงด้วยศรอันดื่มยาพิษ พระโพธิสัตว์ล้มลงนอนส่ายจักษุหาคนทำร้ายได้กล่าววาจาอ่อนหวานเรียก. พระราชาปิลยักษ์ได้สดับ จึงทรงดำริว่าผู้นี้เรายิงล้มลงแล้วยังไม่ด่าไม่ว่าเราด้วยคำหยาบ กลับร้องเรียกด้วยถ้อยคำอันน่ารัก ทรงดำริฉะนี้แล้ว เสด็จไปสำนักพระดาบสนั้น ในกาลนั้น นางเทพธิดาชื่อวสุนธรี สิงอยู่ที่เขาคันธมาทน์ เคยเป็นมารดาแห่งพระมหาสัตว์ในอัตภาพที่ ๗ ทราบเหตุนั้น จึงคิดว่า ถ้าเราจักไม่ไปในสถานที่นั้น พระสามบุตรของเราจักถึงมรณะ เมื่อพระสามบุตรของเราถึงมรณะ มารดาและบิดาของพระสามอดอาหารจักเหือดแห้งตาย ฝ่ายพระราชาก็จักมีพระหทัยแตกมลายพระชนม์ ครั้นเมื่อเราไปช่วยแล้วพระราชาจักเสด็จไปอาศรมนำมารดาและบิดาของพระสามดาบสมา มารดาบิดาทั้งสองจักมาทำสัจจกิริยา แม้ตัวเราก็จักทำเหมือนกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ บุตรของเราจักได้ชีวิตคืน มารดาบิดาของบุตรเราก็จักกลับได้ จักษุดีเป็นปรกติ ฝ่ายพระราชาจักได้สดับธรรมแต่บุตรของเรา เสด็จกลับนครจักทรงบำเพ็ญกุศลมีบริจาคทานเป็นต้น ครองราชสมบัติโดยธรรม

ก็จักบังเกิดในสวรรค์ นางคิดฉะนี้แล้ว จึงไปในสำนักพระดาบสนั้น สถิตอยู่ในอากาศด้วยอทิสมานกาย (ไม่มีใครเห็นตัว) กล่าวว่า มหาราช พระองค์จงบำรุงปฏิบัติมารดาบิดาของพระดาบสผู้จักษุมืดให้เหมือนพระดาบส วายพระชนม์ก็จักมีสุคติเป็นที่ไป พระราชาได้สดับคำนั้น จึงเสด็จไปอาศรมเพื่อทรงอุปัฏฐานมารดาบิดาของพระโพธิสัตว์ แล้วแจ้งประพฤติเหตุทั้งปวงให้ชนทั้ง ๒ นั้นทราบ ชนทั้ง ๒ ยอมให้ทรงนำไป จึงได้ทรงนำไปสู่สำนักพระดาบส มารดาบิดาของพระโพธิสัตว์มาถึงแล้วได้ทำสัจจกิริยาด้วย ๗ คาถา มีคาถาเบื้องต้นเป็นอาทิว่า

เยน สจฺเจนยํ สาโม ธมฺมจารี ปุเร อหุ
เอเตน สจฺจวชฺเชน วิสํ สามสฺส หญฺญตุ.

ความว่า พ่อสามนี้เป็นผู้ประพฤติธรรมเป็นปรกติมาแต่ก่อน โดยความจริงอันใด ด้วยอันกล่าวคำจริงอันนั้น ขอพิษที่ซาบไปในกายพ่อสาม จงสูญหาย พระโพธิสัตว์ก็พลิกอวัยวะได้ แต่นั้นนางวสุนธรีเทพธิดาก็ทำสัตยาธิษฐาน ๒ คาถา มีอาทิว่า

ปพฺพตฺยาหํ คนฺธมาทเน จิรํ รตฺตํ นิวาสินี
น เม ปิยตโร โกจิ อญฺโญ สามา หิ วิชฺชติ
เอเตน สจฺจวชฺเชน วิสํ สามสฺส หญฺญตุ.

ความว่า เราผู้อยู่ที่คันธมาทนบรรพตมานมนาน ใครผู้อื่นซึ่งจะเป็นที่รักของเรากว่าพ่อสาม ย่อมไม่มีด้วยสัจจภาษิตนี้ ขอ

พิษลูกศรที่ซาบซ่านในกายแห่งพ่อสาม. จงสูญหายทันที. พอจบคำสัตยาธิษฐานของนางเทพธิดานั้น พระสามดาบสหายเจ็บลุกขึ้นได้ อัศจรรย์ทั้งปวงได้มีในขณะเดียวกัน คือ ความหายเจ็บจักษุของมารดาบิดาเห็นเป็นปรกติ อรุณขึ้น อานุภาพของเทพเจ้าบันดาลให้ชนทั้ง ๔ มาปรากฏพร้อมกัน ณ อาศรม ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เมื่อจะแสดงธรรมแก่พระราชา ได้ภาษิต ๒ คาถาว่า

โย มาตรํ ปิตรํ วา มจฺโจ ธมฺเมน โปสติ

เป็นต้น

ความว่า บุคคลใดเลี้ยงมารดาหรือบิดาโดยธรรม แม้เทวดาก็ย่อมช่วยแก้ไขบุคคลนั้น ซึ่งเป็นผู้เลี้ยงมารดาและบิดา บุคคลใดเลี้ยงมารดาหรือบิดาโดยธรรม นักปราชญ์ย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงโลกสวรรค์ ดังนี้ ครั้นพระโพธิสัตว์กล่าวดังนี้แล้ว กล่าวต่อไปว่า ถ้าพระองค์ปรารถนาเพื่อไปสู่เทวโลก บริโภคทิพยสมบัติใหญ่ในนั้น จงทรงประพฤติเป็นไปในทศธรรมจริยาเหล่านี้ เมื่อจะสำแดงจึงภาษิตทศราชธรรมจริยาคาถาว่า

ธมฺมํ จร มหาราช มาตาปิตูสุ ขตฺติย
อิธ ธมฺมํ จริตฺวาน ราช สคฺคํ คมิสฺสสิ

เป็นต้น

ความว่า พระองค์จงทรงประพฤติธรรมในพระชนกพระชนนี

จงทรงประพฤติธรรมในพระโอรสและพระชายา จงทรงประพฤติธรรมในมิตรและอมาตย์ จงทรงประพฤติธรรมในสัตว์พาหนะและพล จงทรงประพฤติธรรมในชาวคามและชาวนิคม จงทรงประพฤติธรรมในชาวแว่นแคว้นและชาวชนบท จงทรงประพฤติธรรมในสมณะและพราหมณ์ จงทรงประพฤติธรรมในมฤคชาติและเหล่าปักษีชาติ ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมในผู้นั้นๆ ในโลกนี้แล้ว จักไปสู่สวรรค์. พระองค์จงทรงประพฤติธรรม ธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมา ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมแล้วจักไปสู่สวรรค์ พระองค์จงทรงประพฤติธรรมเทวดามีพระอินทร์เป็นประธานพร้อมด้วยพรหม ถึงทิพยโลกด้วยธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ขอพระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย.

ตามวรรณนา ในสกุณชาดก ในจัตตาฬีสนิบาต ว่า การบำเรอปฏิบัติ ได้แก่ลุกขึ้นแต่เช้า ทำกิจเป็นต้นว่า ให้น้ำล้างหน้าบ้วนปากและไม้ชำระฟัน แล้วทำการบริหารสรีระทั้งปวง แก่มารดาบิดา ชื่อว่าประพฤติธรรมในมารดาบิดา. การห้ามบุตรและธิดาจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ให้เรียนศิลปเมื่อบุตรธิดาเจริญวัยก็ทำอาวาหวิวาหมงคล ด้วยหญิงหรือชายมีสกุลสมควรแก่กัน และให้ทรัพย์สมบัติในสมัย ชื่อว่าประพฤติธรรมในบุตร. นับถือภรรยาไม่ดูหมิ่นภรรยา ไม่ประพฤตินอกใจภรรยาสละความเป็นใหญ่ให้ ให้เครื่องอลังการ ชื่อว่าประพฤติธรรมใน

ภรรยา. สงเคราะห์มิตรและอมาตย์ด้วยเครื่องสงเคราะห์ ๔ อย่าง ไม่กล่าวให้คลาด ชื่อว่าประพฤติธรรมในมิตรและอมาตย์. ให้สิ่งที่ควรให้และทำสักการะ แก่สัตว์พาหนะและหมู่พล ไม่ใช้สัตว์มีช้างม้าเป็นต้นให้ทำการงานในคราวมันแก่ ชื่อว่าประพฤติธรรมในสัตว์พาหนะและพล. ไม่เบียดเบียนผู้คนที่อยู่ในบ้านและนิคม ด้วยอาชญาและภาษีอากร (โดยอธรรมและไม่จำเป็น) ชื่อว่าประพฤติธรรมในชาวคามและชาวนิคม. ยังชาวแว่นแคว้นและชาวชนบทให้ลำบาก โดยอันไม่ใช่เหตุ ไม่ยังจิตประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูลให้เข้าไปตั้งอยู่ในชนเหล่านั้น ชื่อว่าประพฤติอธรรมในชาวแว่นแคว้นและชาวชนบท ก็เมื่อไม่เบียดเบียน ยังจิตประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูลให้แผ่ไปในชนเหล่านั้น ชื่อว่าประพฤติธรรมในชาวแว่นแคว้นและชาวชนบท. บริจาคปัจจัย ๔ แก่สมณพราหมณ์ ชื่อว่าประพฤติธรรมในสมณะและพราหมณ์. ให้อภัยแก่สัตว์ ๔ เท้าและนกทั้งปวง ชื่อว่าประพฤติธรรมในมฤคชาติและปักษีชาติ. ธรรมคือสมจริยาอันบุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขในกุลสัมปทา ๓ มีขัตติยกุลสัมปทาเป็นต้น และในกามสวรรค์ ๖ ชั้น ชื่อว่าธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาด้วยประการฉะนี้ พระราชาได้ทรงสดับธรรมเทศนาของพระโพธิสัตว์ ก็มีพระหฤทัยยินดี ทรงรับเบญจศีลแล้วนมัสการลาพระดาบสกลับพระนคร ทรงบำเพ็ญทานเป็นต้น และรักษาเบญจศีล ครองราช

สมบัติโดยยุกติธรรม ในที่สุดแห่งพระชนมชีพ ก็ได้บังเกิดในสวรรค์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ยังฌานและอภิญญาให้บังเกิด ก็ได้อุบัติในพรหมโลก พร้อมด้วยมารดาบิดา.

เรื่องสุตตนะ

ในอดีตสมัย พระโพธิสัตว์บังเกิดในเมืองพาราณสี เป็นคนเข็ญใจ ชื่อสุตตนะ ทำการจ้างเลี้ยงมารดาบิดา ครั้นบิดาทำกาลกิริยา ก็คงเลี้ยงแต่มารดา. กาลนั้นพระเจ้าพาราณสี ผู้พอพระหฤทัยการล่าเนื้อ วันหนึ่งจึงเสด็จเข้าป่าตั้งราชาณัตติว่า เนื้อหนีไปได้ในด้านผู้ใดผู้นั้นต้องรับราชทัณฑ์ประหารชีวิต ครั้งนั้นมีเนื้อทรายตัวหนึ่ง ผ่านไปด้านพระราชา พระราชาก็ทรงยิงเนื้อนั้นเนื้อนั้นรู้จักทำมารยา รู้ว่าลูกศรมาตรงสีข้างก็หันเหเป็นทีว่าถูกยิงล้มลง พระราชาเสด็จแล่นไปจับด้วยเข้าพระหฤทัยว่า เนื้อถูกเรายิงแล้ว เนื้อก็ลุกขึ้นวิ่งหนีไป หมู่อมาตย์ต่างพากันหัวเราะเย้ยพระราชา พระราชาจึงเสด็จติดตามไปทัน ก็ฟาดลงด้วยพระขรรค์เป็น ๒ ท่อน ทรงหาบเสด็จกลับมาแวะบรรทมที่ร่มไม้ไทรระหว่างมรรคา ตื่นบรรทมทรงปรารภจะเสด็จกลับ พอยักษ์ชื่อมฆเทวะอาศัยอยู่ที่ร่มไม้ไทรนั้น กล่าวว่า หยุดก่อนๆ ท่านเป็นอาหารของเราละ จับพระหัตถ์ไว้ พระราชาตกพระหฤทัยตรัสถามว่า ท่านจะกินแต่วันนี้หรือจะกินเป็นนิตย์ ยักษ์ตอบว่า เมื่อได้ก็จัก

กินเป็นนิตย์ พระราชาจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น วันนี้ท่านจงกินเนื้อนี้ ปล่อยตัวเราไป จำเดิมแต่วันพรุ่งนี้ไป เราจักส่งคนคนหนึ่งๆ ให้นำภาชนะภัตรอันหนึ่งๆ มา ยักษ์จึงพูดว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านอย่าเผลอเราจะกินตัวท่านในวันที่ท่านไม่ส่งคนมา เอาคำมั่นสัญญาแล้วปล่อยพระราชาไป ฝ่ายพระราชาตรัสตอบว่า เราเป็นพระเจ้าพาราณสี ชื่อว่าความไม่มีคนส่งมานั้นไม่มี แล้วเสด็จเข้านคร จำเดิมแต่วันที่ ๒ ก็ให้นำคนโทษคนหนึ่งๆ ออกจากเรือนจำ ให้ถือภาชนะภัตรไปส่งยักษ์ ยักษ์กินภัตตาหารนั้นแล้วกินคนโทษนั้นเสียด้วย กาลต่อมาคนโทษในเรือนจำหมดลง พระราชากลัวแต่มรณภัย จึงให้จัดห่อกหาปณะพันหนึ่งตั้งไว้ ณ คอช้าง ให้กลองเที่ยวตีประกาศให้รู้ว่า ใครอาจเพื่อจะถือภัตตาหารไปให้ยักษ์ จงรับห่อกหาปณะพันหนึ่งนี้ โพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้น จึงรับห่อกหาปณะพันหนึ่งนั้นนำมาให้มารดา แล้วเข้าเฝ้าถวายบังคมพระราชา กราบทูลรับอาสา พระราชาตรัสถามว่า จะต้องการอะไรบ้าง? โพธิสัตว์กราบทูลว่า ต้องการฉลองพระบาททองทั้งคู่เศวตฉัตร พระขรรค์ของพระองค์ เพราะขึ้นชื่อว่าเหล่าอมนุษย์ย่อมกลัวแต่คนมีอาวุธในมือ เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จักมีพระขรรค์ในมือ ไม่ยืนในเขตของยักษ์นั้น ยืนอยู่บนฉลองพระบาท จักไม่ยืนอยู่ใต้เงาต้นไม้ ยืนอยู่ใต้เงาเศวตฉัตร เพราะยักษ์นั้นกินได้แต่คนผู้ยืนอยู่ในเขตและเงาต้นไม้ของตน พระราชาตรัสถามว่า จะต้องการอะไรอีก

โพธิสัตว์กราบทูลว่า การที่บุคคลผู้ฉลาดแม้นข้าพระองค์ นำโภชนะอย่างเลวที่เทียบในภาชนะดินไป หาควรไม่ เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ควรได้พระกระยาหารที่เทียบในพระสุพรรณภาชน์สำหรับเสวยนั้นนำไป. พระราชาประทานอนุมัติและมอบคนสำหรับใช้สอยให้ไปด้วย. โพธิสัตว์รับเครื่องอุปกรณ์แล้วไปสำนักแห่งยักษ์นั้น ให้บริษัทยืนอยู่แต่ห่างๆ ต้นไม้ แล้วสวมฉลองพระบาททองกั้นเศวตฉัตรรับภาชนะภัตร เข้าไปใกล้ต้นไม้ เอาปลายพระขรรค์คอนภาชนะภัตรยื่นให้แก่ยักษ์ ยักษ์คิดว่า เราจักลวงบุรุษนี้ให้เข้ามาในเงาต้นไม้แล้วกินเสีย จึงกล่าวว่ามาณพท่านจงมากินอาหารด้วยกันทั้ง ๒ คน โพธิสัตว์จึงตอบว่า ถ้าท่านกินเราเสีย ใครจักกล้านำภิกษาหารมาให้ท่าน เหตุพูดกันเซ็งแซ่ว่าสุดตนะบุรุษผู้เลี้ยงมารดายักษ์กินเสียแล้ว แต่นั้นท่านจักได้อาหารยาก ท่านจักจับพระราชาของเราก็ไม่ได้ เพราะเราผู้นำภัตรมาให้ก็ยืนอยู่นอกต้นไม้ ท่านไม่อาจกินเรา เพราะเรายืนอยู่บนฉลองพระบาท หาได้ยืนในที่ของท่านไม่ และเรายืนอยู่ในเงาเศวตฉัตรหาได้ยืนในเงาต้นไม้ของท่านไม่ อนึ่ง ถ้าท่านจักต่อสู้กับเราเราจักฟันท่านด้วยพระขรรค์ให้เป็น ๒ ท่อน ด้วยว่าตัวเราเตรียมมาพร้อมสำหรับความต้องการนี้แล้ว ยักษ์มีจิตเลื่อมใสว่าบุรุษนี้พูดถูกต้อง จึงบริโภคอาหารแล้วกล่าวว่า ดูก่อนมาณพ ท่านจงถือพระขรรค์เศวตฉัตร ฉลองพระบาทกลับไปเถิด มารดาของท่านจง

เห็นความสวัสดีของท่าน และท่านจงพบมารดาของท่านเถิด โพธิสัตว์สอนว่า ท่านทำบาปไว้ในปางก่อน เกิดเป็นยักษ์ แต่นี้ท่านอย่าทำกรรมมีฆ่าสัตว์เป็นต้น แสดงอานิสงส์ในศีล โทษในความเป็นคนไม่มีศีล แล้วให้ยักษ์นั้นตั้งอยู่ในศีล ๕ แล้วกล่าวว่าท่านจะต้องการอยู่ในป่าทำไม มาไปกับเราเถิด แล้วให้ยักษ์นั้นถือพระขรรค์เป็นต้นพากลับสู่นคร. พระราชาเสด็จต้อนรับโพธิสัตว์ให้ยักษ์พักอยู่แทบประตูนคร ประทานลาภมีภัตตาหารเลิศเป็นต้นแล้วเสด็จคืนสู่นคร ทรงตั้งโพธิสัตว์เป็นเสนาบดี ทรงสถิตในโอวาทของโพธิสัตว์ สิ้นพระชนม์ก็บังเกิดในสวรรค์ ด้วยประการฉะนี้.

เรื่องนันทิยมฤค

ในอดีตกาล พระราชาของชาวโกศล ครองเมืองสาเกตในแคว้นโกศล เป็นผู้มีพระหฤทัยชอบเสวยเนื้อมฤค. พระองค์ไม่ให้ประชาชนทำกสิกรรมเป็นต้น มีประชาชนเป็นบริวาร เสด็จสู่ที่ฆ่ามฤคทุกวัน. วันหนึ่งประชาชนชุมนุมปรึกษากันว่า ไฉนเราทั้งหลายจะพึงล้อมอัญชนะวันอุทยาน ประกอบด้วยประตู นำฝูงมฤคมาแต่ป่า ให้เข้าไปในนั้นแล้วปิดประตู ทูลถวายพระราชา เราก็จะพึงทำการงานของตน ตกลงกันฉะนี้แล้ว จัดอุทยานเสร็จแล้ว เข้าไปสู่ป่า ล้อมที่ราวโยชน์หนึ่งไว้. ลำดับนั้น โพธิสัตว์เป็นมฤคชื่อนันทิยะพามารดาบิดาอยู่ในพุ่มไม้น้อยตำบลหนึ่ง เห็นมนุษย์เหล่า

นั้นจึงคิดว่า วันนี้เราควรจะสละชีวิตของเราให้ชีวิตแก่มารดาบิดา จึงกล่าวว่า ท่านทั้ง ๒ พึงเป็นอยู่ด้วยอุบายอันหนึ่ง ข้าจะให้ชีวิตแก่ท่านทั้ง ๒ พอพวกมนุษย์ตีพุ่มไม้ ข้าจักออกไป เมื่อเช่นนี้ พวกมนุษย์เหล่านั้นจักสำคัญว่า ในพุ่มไม้น้อยนี้มีมฤคตัวเดียวเท่านั้น จักหาเข้าไปสู่พุ่มไม้พบท่านทั้ง ๒ ไม่ แล้วให้มารดาบิดาขมาโทษ แล้วเตรียมตัวออกไป พอพวกมนุษย์ตีพุ่มไม้ ก็ออกจากพุ่มไม้นั้นไปเข้ารวางฝูงมฤค มนุษย์เหล่านั้นก็สำคัญอย่างนั้น หาเข้าไปสู่ที่พุ่มไม้น้อยนั้นไม่ ต้อนฝูงมฤคเข้าอุทยาน ทูลถวายพระราชาแล้วกลับไปที่อยู่ของตน. จำเดิมแต่นั้น พระราชาเสด็จไปทรงยิงมฤคตัวหนึ่งนำมาเองบ้าง ส่งราชบุรุษให้นำมาในกาลบางคราวบ้าง. ฝูงมฤคจึงตั้งเวรกัน มฤคตัวที่ถึงเวรก็ไปยืนในที่หนึ่ง พระราชาบ้าง ราชบุรุษที่ส่งไปบ้าง ยิงมฤคนั้นนำมา วันหนึ่งเวรของนันทิยะมฤคมาถึงเข้า เผอิญวันนั้น พระราชาเสด็จไปทรงปรารภยิงเอง นันทิยะมฤคเจริญเมตตาเป็นปุเรจาริกยืนนิ่งอยู่ พระราชาไม่สามารถจะแผลงศร เพราะอานุภาพแห่งเมตตาของนันทิยะมฤค ก็ทิ้งธนูตรัสว่าธนูนี้แม้เป็นท่อนไม้หามีจิตไม่ แต่รู้จักคุณของเจ้า ฝ่ายเราแม้เป็นมนุษย์ มีจิตย่อมไม่รู้จักคุณของเจ้า เราทั้งหลายจักให้อภัยแก่เจ้า. นันทิยะมฤคจึงทูลว่าพระองค์ประทานอภัยแก่ข้าพระบาทเท่านั้น ก็หมู่มฤคในอุทยานนี้จักโปรดอย่างไร พระราชาตรัสว่า เราให้แก่หมู่มฤคแม้นั้น มหาสัตว์นันทิยะมฤค

จึงยังพระราชาให้ประทานอภัยแก่มฤคในป่า นกไปในอากาศ ปลาเที่ยวอยู่ในน้ำทั้งหมด และยังพระราชาให้สถิตอยู่ในปัญจศีล แล้วทูลว่า ชื่อว่าพระราชาควรละอคติ ยังราชธรรม ๑๐ มิให้กำเริบ ปกครองประชาราษฎรโดยยุกติธรรม เมื่อจะสำแดงทศราชธรรม ได้กล่าว ๒ คาถาว่า

ทานํ สีลํ ปริจฺจาคํ อาชฺชวํ มทฺทวํ ตปํ

อกฺโกธํ อวิหึสญฺจ ขนฺติ จ อวิโรธนํ

เป็นต้น

ความว่า ขอพระองค์ทอดพระเนตรธรรมเป็นกุศลเหล่านี้ คือ ทาน ได้แก่เจตนาพร้อมวัตถุ ศีล ได้แก่ศีล ๕ ศีล ๑๐ บริจาค ได้แก่ความสละไทยธรรม อาชชวะ ได้แก่ความเป็นผู้ซื่อตรง มัททวะ ได้แก่ ความเป็นผู้อ่อนน้อม ตปะ ได้แก่การรักษาอุโบสถศีล อักโกธะ ได้แก่อัธยาศัย มีเมตตาเป็นส่วนเบื้องต้น อวิหึสา ได้แก่ อัธยาศัย มีกรุณาเป็นส่วนเบื้องต้น ขันติ ได้แก่ความอดทนต่อ กำลังกิเลสและคำหยาบ อวิโรธนะ ได้แก่ความมิให้ผิดจากราช ศาสตร์ อันตั้งอยู่ในพระองค์ แต่นั้นพระปีติโสมนัสไม่น้อยย่อมเกิด แด่พระองค์. โพธิสัตว์อยู่ในสำนักแห่งพระราชาสิ้นวันเล็กน้อย ยังพระราชาให้ยังกลองทองให้เที่ยวไป เพื่อประกาศการประทาน อภัยแก่สัตว์ทั้งปวงแล้วทูลว่า ขอพระองค์จงไม่เป็นผู้ประมาท แล้วไป เยี่ยมมารดาบิดา.

เรื่องแร้งมาในสัตตกนิบาต

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาแร้ง ให้มารดาบิดาผู้ชรามีจักษุเสื่อมแลไม่เห็นอยู่ ณ ถ้ำแร้ง นำอาหารมีเนื้อโคเป็นต้นมาเลี้ยงดู ครั้งนั้นนายพรานคนหนึ่ง ชื่อนิลิยะ ดักบ่วงไม่นิยมสัตว์ไว้ ณ สุสานะใกล้นครพาราณสี แร้งโพธิสัตว์ติดในบ่วงนั้น ระลึกถึงมารดาบิดาของตน คร่ำครวญร่ำพันด้วยภาษาคนว่า มารดาบิดาของเรา จักยังอัตภาพให้เป็นไปอย่างไรหนอ เมื่อไม่รู้ความที่เราติดบ่วง จักไม่มีที่พึ่ง ซะรอยจะเหือดแห้งตายในถ้ำนั่นเอง นายพรานได้ฟังจึงกล่าวว่า คำโลกกล่าวว่าแร้งเห็นซากศพได้ไกลราวร้อยโยชน์นั้น อย่างไรอยู่ เพราะว่า ทำไมเจ้ามาใกล้ข่ายหรือบ่วงก็ไม่รู้ แร้งโพธิสัตว์ตอบว่า สัตว์คราวจะพินาศเพราะสิ้นอายุ เมื่อเช่นนี้ ถึงว่ามาใกล้ข่ายหรือบ่วงก็หารู้ไม่ นายเนสาทได้ฟังธรรมกถาของพญาแร้งนั้น จึงคิดว่า พญาแร้งนี้เป็นบัณฑิต เมื่อคร่ำครวญ หาคร่ำครวญถึงตนไม่ คร่ำครวญถึงมารดาบิดา ไม่ควรเราจะให้พญาแร้งนี้ตาย คิดฉะนี้แล้ว แก้บ่วงออกจากเท้าพญาแร้งด้วยความชื่นบานรักใคร่ แล้วกล่าวว่า เจ้าจงเลี้ยงมารดาบิดาชราอาศัยอยู่ที่ซอกเขา ข้าอนุญาตเจ้า เจ้าจงเห็นความสวัสดีพร้อมด้วยหมู่ญาติ. แร้งโพธิสัตว์พ้นจากมรณทุกข์แล้วเมื่อจะทำความบันเทิงตาม จึงกล่าวว่า นายพราน ท่านจงชื่นชมด้วยญาติทั้งปวงเถิด ข้าจักเลี้ยงดูมารดาบิดาชราภาพอาศัยอยู่ที่ซอกเขา แล้วคาบเนื้อเต็มปากไปให้มารดาบิดา.

เรื่องแร้งมาในทุกนิบาต

ในกาลเป็นอดีต พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาแร้งเลี้ยงมารดาบิดาอยู่ที่ภูเขาแร้ง กาลครั้งหนึ่งเกิดฝนมาด้วยลมใหญ่ ฝูงแร้งไม่อาจทนพายุฝนนั้น จึงพากันไปเมืองพาราณสี สั่นสะท้านหนาว จับเจ่าอยู่ริมกำแพงเมืองบ้าง ริมคูเมืองบ้าง กาลนั้น เศรษฐีในเมืองพาราณสีออกมาจากเมือง เห็นฝูงแร้งเหล่านั้นลำบากอยู่ จึงพร้อมกันในที่แห่งหนึ่งให้ติดไฟให้แร้งเหล่านั้นผิงกาย แล้วใช้คนไปสู่สุสานะให้นำเนื้อโคมาให้แร้งเหล่านั้นกิน และให้คอยรักษามิให้มีอันตราย พออายุฝนสงบ ฝูงแร้งก็มีกายสละสลวยไปสู่ภูเขาที่อาศัย จึงคิดกันว่า เศรษฐีในเมืองพาราณสีทำอุปการแก่เราทั้งหลาย ควรเราทั้งหลายจะทำปัจจุปการแก่ท่านเศรษฐีผู้มีอุปการได้ทำแล้ว เพราะฉะนั้น จำเดิมแต่นี้ใครได้ผ้าหรืออาภรณ์ ควรนำไปทิ้งลงในเรือนท่านเศรษฐี แต่นั้นมา ฝูงแร้งเหล่านั้น เห็นมนุษย์ทั้งหลายผึ่งผ้าและอาภรณ์ไว้ที่แดด ก็โฉบฉวยเอาโดยพลันทิ้งลงที่เรือนเศรษฐี. เศรษฐีรู้ความที่ผ้าและอาภรณ์อันแร้งทั้งหลายนำมา จึงให้เก็บงำของเหล่านั้นทั้งหมดไว้ต่างหาก มหาชนกราบทูลบรมกษัตริย์ว่า ฝูงแร้งปล้นพระนคร. พระราชาจึงให้ดักข่ายและบ่วงในที่นั้นๆ เพื่อจับแร้ง. แร้งโพธิสัตว์ติดในบ่วง มหาชนจับไปแสดงถวายพระราชา บรมกษัตริย์ตรัสถามพญาแร้ง ทรงทราบเหตุการณ์ทั้งปวงนั้นแล้ว ตรัสถามอีก เหมือนเรื่องก่อนว่า คำโลก

พูดกันว่า แร้งเห็นซากศพได้ไกลประมาณร้อยโยชน์นั้น อย่างไรอยู่ดังนี้เป็นต้น. ฝ่ายพญาแร้งทูลว่า สัตว์คราวจะพินาศเพราะสิ้นอายุเป็นต้น แล้วแสดงธรรม บรมกษัตริย์ทรงโสมนัสโปรดให้ปล่อย จึงไปสู่สำนักมารดาบิดา พระราชาตรัสสั่งเศรษฐีให้คืนของเหล่านั้นแก่ชนทั้งปวง.

เรื่องพระยานกแขกเต้า

ในอดีตกาล มีบ้านพราหมณ์ ชื่อสาลินทิยะ ตั้งอยู่ในส่วนบุรพทิศและอุตรทิศ ต่อจากสาลินทิยคาม มีนาของชาวมคธตั้งอยู่ในส่วนบุรพทิศและอุตรทิศ ต่อจากนาของชาวมคธ ป่าไม้งิ้วใหญ่ ตั้งอยู่ใกล้สานุบรรพตในส่วนบุรพทิศและอุตรทิศ นกแขกเต้าเป็นอันมากอาศัยอยู่ในป่าไม้งิ้วนั้น ครั้งนั้น บรมโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวราช มีสรีระประมาณดุมเกวียน นำอาหารแต่หิมวันตประเทศมาเลี้ยงมารดาบิดา. พราหมณ์ผู้หนึ่งชาวสาลินทิยคาม มีนามว่า โกสิยโคตร ให้หว่านข้าวสาลีในนาประมาณเนื้อที่พันกรีส ตั้งคนรักษาคนหนึ่งไว้. พระยานกแขกเต้าพาบริวารมาลงที่นานั้น คนรักษานาไม่อาจห้ามฝูงนกแขกเต้าที่ลงในนานั้นๆ นกแขกเต้าตัวอื่นๆ กินพอต้องการแล้ว ก็หาคาบรวงข้าวไปไม่ แต่สุวราชรวมรวงข้าวสาลีเป็นอันมากเข้าแล้วคาบไป คนรักษานาจึงไปแจ้งแก่พราหมณ์ ได้คำสั่งแต่พราหมณ์ว่า ให้ฟั่น

ปอดักบ่วงในที่สุวราชลง จับเป็นนำมา จึงทำตามสั่งนั้น ก็ได้ตัวสุวราชนำไปแสดงแก่พราหมณ์ พราหมณ์พอแลเห็นสุวราช ก็มีความรักเป็นกำลังเกิดขึ้น ให้สุวราชจับบนตักแล้วถามว่า เจ้ากินข้าวสาลีพอประโยชน์ ยังคาบเอาไปอีก ยุ้งฉางของเจ้ามีหรือ หรือว่าเจ้าทำเวรในตัวข้า สุวราชได้ฟังคำนั้น จึงกล่าวคาถานี้ อันมาในเกทารชาดกในปกีรณกนิบาต ด้วยภาษาคนอย่างไพเราะว่า

น เม เวรํ ตยา สทฺธึ โกจฺฉํ มยฺหํ น วิชฺชติ

เป็นต้น

ความว่า เวรของข้ากับท่านไม่มี ฉางของข้าก็ไม่มี ข้านำข้าวสาลีไปสู่ดงไม้ งิ้วอันชื่อโกฏิสิมพลีแล้ว ปลดเปลื้องหนี้บ้างให้กู้หนี้บ้าง ข้าฝังขุมทรัพย์อันจะตามไปได้ไว้ในที่นั้น ท่านจงรู้อย่างนี้ ครั้นโต้ตอบกันอย่างนี้แล้ว เมื่อสุวราชจะทำข้อความนั้นให้ปรากฏ จึงกล่าวว่า

อชาตปกฺขา สกุณา ปุตฺตกา มยฺห โกสิย

เป็นต้น

ความว่า นกทั้งหลายขนปีกยังไม่เกิดเป็นลูกของข้า ลูกนกเหล่านั้นข้าเลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงข้า เพราะฉะนั้น ข้าจึงชื่อว่าให้ลูกนกเหล่านั้นกู้หนี้ไว้ มารดาบิดาของข้าแก่คร่ำคร่าแล้ว ข้านำรวงข้าวไปเพื่อมารดาบิดา ข้าจึงชื่อว่าเปลื้องหนี้ที่มารดาบิดาให้กู้ไว้ก่อน ฝูงนกเหล่าอื่นไม่มีขนปีก ไม่มีกำลัง มีอยู่ในที่นั้น

ข้าต้องการด้วยบุญก็ให้แก่พวกนั้น บัณฑิตกล่าวบุญกรรมนั้นชื่อว่าขุมทรัพย์ พราหมณ์ได้สดับคำนั้นก็มีจิตเลื่อมใส กล่าวว่า ตั้งแต่นี้ไป เจ้ากับพวกญาติจงไม่มีภัย กินข้าวสาลีตามสบายเถิด แล้วมอบนาทั้งหมดให้ ให้แก้เชือกผูกที่เท้า โพธิสัตว์รับที่นาประมาณ ๘ กรีส เพราะเป็นผู้รู้จักประมาณ คืนนาเหลือจากนั้นให้แก่พราหมณ์อีก แล้วกล่าวว่า ข้าแต่มหาพราหมณ์ ขอท่านเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด แล้วให้โอวาท แล้วคาบรวงข้าวสาลีไปสำนักมารดาบิดา ฝ่ายพราหมณ์ให้ปักหลักในที่ ๘ กรีส แล้วสั่งคนรักษานาว่าแต่นี้ต่อไป ฝูงนกแขกเต้ามาคาบรวงข้าวสาลีไป เจ้าอย่าห้ามเลย จำเดิมแต่นั้น ฝูงนกแขกเต้าก็มาคาบรวงข้าวสาลีแต่ที่นั้นไป.

เรื่องพระยาคชสาร

ในอดีตสมัย พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาช้างเผือก มีช้างราว ๘ หมื่นเป็นบริวาร เลี้ยงมารดาอันตามืดอยู่ ณ หิมวันตประเทศ ครั้นอปรภาคสมัย พระยาเศวตกุญชรละฝูง พามารดาไปอยู่เชิงบรรพต มีนามว่า จัณโฑรณะ ให้มารดาอยู่ในถ้ำอันอาศัยสระประทุมหนึ่งตั้งอยู่ เลี้ยงดูให้ผาสุก พรานป่าชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง หลงทางคร่ำครวญอยู่ ๗ วัน ไปถึงที่นั้น พระยาช้างให้ขึ้นนั่งบนหลังตนนำออกไปถึงทางคนเดินด้วยความเอ็นดู แล้วกลับที่อยู่ของตน พรานป่านั้นใจบาป ไปถึงเมืองพาราณสี

กราบทูลข่าวพบเศวตคชสารแด่พระราชา พอมงคลคชาของพระราชาล้ม พระราชาจึงส่งนายหัตถาจารย์ไปกับพรานป่านั้น นำพระยาช้างนั้นมายืนในโรงช้างมงคล ทรงนำโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ ไปให้ประทานพระยาช้างนั้น พระยาช้างคิดว่า เราพรากจากมารดาจักหาจับอาหารไม่ ครั้นพระราชาตรัสว่า จงจับอาหารเถิด ก็หาจับไม่ แล้วกล่าวว่า ข้าพเจ้าเลี้ยงมารดาตามืด มารดาพรากจากข้าพเจ้าแล้ว จักถึงความสิ้นชีวิต ความต้องการด้วยอิสริยะโดยพรากจากมารดา ย่อมไม่มีแก่ข้าพเจ้า วันนี้มารดาของข้าพเจ้าไม่ได้อาหาร นับเป็นวันที่ ๗ พระเจ้าพาราณสีได้ทรงสดับจึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงปล่อยพระยาช้างผู้เลี้ยงมารดา พระยาช้างจงพร้อมเพรียงด้วยมารดาและญาติทั้งปวง โพธิสัตว์พ้นจากเครื่องผูก แสดงธรรมว่าด้วยทศราชธรรมคาถาแด่บรมกษัตริย์แล้วทูลว่า ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด แล้วถวายโอวาท เป็นผู้อันมหาชนบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นแล้ว ออกจากพระนครไปถึงสำนักมารดาในวันนั้น พระเจ้าพาราณสีทรงเลื่อมใสในคุณแห่งพระยาเศวตกุญชร จึงให้สร้างบ้านในที่ไม่ไกลสระประทุมให้ทำวัตรปฏิบัติเป็นนิตย์ ครั้นอปรภาคสมัย มารดาพระยาช้างล้มโปรดให้ทำสรีระฌาปนกิจ ทำอาศรมบทชื่อว่า กรัณฑกะ แล้วเสด็จกลับพระนคร. ฤษีประมาณ ๕๐๐ ได้มาอาศัยอยู่ในสถานที่นั้น พระราชาให้ทำวัตรปฏิบัติแก่ฤษีเหล่านั้น ครั้นพระยาช้างโพธิสัตว์

ทำกาลกิริยา จึงโปรดให้ทำรูปด้วยศิลาเท่าพระยาช้างนั้น แล้วให้ทำสักการใหญ่ ชาวชมพูทวีปประชุมกันทำการฉลองรูปพระยาช้างนั้นทุกปี.

พระโพธิสัตว์เหล่านั้น มีสุวรรณสามดาบสเป็นต้น พ้นจากทุกข์นั้นๆ แล้วถึงซึ่งประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ด้วยอุปนิสัยกรรมคือเลี้ยงมารดาบิดา ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนั้น เมื่อบุคคลปรารถนาจะพ้นจากทุกข์ เห็นประโยชน์แห่งตน ก็คือกระทำการเลี้ยงพรหมคือมารดาบิดา เป็นกิจสูงสุด ดุจพระโพธิสัตว์เหล่านั้นได้กระทำมาเป็นตัวอย่าง.

อีกประการหนึ่ง ธรรมดาบุคคลผู้ปฏิบัติเลี้ยงมารดาบิดา แม้แว่นแคว้นจะพินาศด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ก็ย่อมพ้นจากอันตรายได้โดยแท้ เรื่องที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นอุทาหรณ์ในข้อที่ว่านั้น.

เรื่องรามบุรุษ

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นบุตรปุโรหิตของพระเจ้าพาราณสี มีนามว่าโชติปาละ เพราะอาวุธทั้งปวงลุกโพลงในวันเกิด ครั้นกาลต่อมา โชติปาละโพธิสัตว์นั้น สำแดงธนูศิลปมีประการต่างๆ แก่พระราชา โดยนัยที่กล่าวไว้ในสรภังคชาดกวรรณนา จำเดิมแต่นั้น จึงปรากฏนามว่าสรภังคะ วันหนึ่ง สรภังคะไม่ให้ใครๆ รู้ เข้าไปสู่ป่าแต่คนเดียว บวชเป็นฤษี ณ อาศรมบทอันท้าวสักกะ

เทวราชให้นิรมิตให้ในป่ามะขวิด เนื้อที่ ๓๐ โยชน์ แทบฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ยังฌานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้นในวันที่ ๗ ต่อมาพระราชาทั้งหลาย มีพระราชาพาราณสีเป็นต้น พร้อมด้วยชาวแว่นแคว้น บวชในสำนักแห่งสรภังคดาบสนั้น อาศรมในดงมะขวิดเต็ม ครั้งนั้น อันเตวาสิกผู้ใหญ่ของสรภังคดาบสรูปหนึ่งชื่อกิสวัจฉะ ปรารถนาที่อยู่สงัด จึงไปจากที่นั้น อยู่ในราชอุทยานในนครชื่อว่า กุมภวดีบุระของพระราชาทัณฑกี แขวงกลิงครัฐ โดยความบำรุงของเสนาบดี กาลนั้น พระราชาทัณฑกีให้ถอดหญิงแพศยาจากฐานันดร จำเดิมแต่นั้น นางทำความขอบพอกับบุคคลนั้น ๆ แสวงหาฐานันดร วันหนึ่ง ไปราชอุทยานเห็นดาบสนั้นจึงคิดว่า เรามาพบคนกาฬกัณณีนี้ จงช่วยกันนำน้ำมา เราจักชำระนัยน์ตา แล้วเคี้ยวไม้สีฟัน ถ่มเขฬะบนสรีระแห่งดาบส ทิ้งไม้สีฟันบนชฎา แล้วบ้วนน้ำ ๆ บ้วนปาก และล้างน้ำล้างหน้าบนกระหม่อมแล้วออกไป เผอิญวันนั้น พระราชาประทานฐานันดรเดิมแก่หญิงแพศยานั้น หญิงแพศยานั้นสำคัญว่าฐานันดรที่ได้แล้วอาศัยกุศลที่ได้ทำไว้แต่ปางก่อนว่า ได้แล้วเพราะถ่มเขฬะในสรีระแห่งฤษี แต่นั้นล่วงมาไม่กี่วัน พระราชาถอดปุโรหิตจากฐานันดร ปุโรหิตจึงไปหานางนครโสภิณีถามว่า นางได้ฐานันดรคืน เพราะทำอะไร ครั้นนางตอบว่า เพราะทำวิธีอย่างนี้ จึงไปสำนักดาบสนั้น ทำอย่างนั้นแล้ว กลับได้ฐานันดรเดิมวันนั้น แม้ปุโรหิตนั้น ได้ฐานันดรนั้น

เพราะผลแห่งบุญ แต่สำคัญว่าได้แล้วเพราะถ่มเขฬะ แต่นั้นล่วงมาไม่กี่วัน ปัจจันตคามของพระราชากำเริบขึ้นด้วยพวกโจร พระราชาทรงใคร่จะระงับปัจจันตคาม เชื่อคำปุโรหิต ตรัสสั่งชนทั้งปวงว่า พวกเจ้าจงถ่มเขฬะในสรีระแห่งชฎิลโกงนั้น ประชาชนกับพระราชาได้ทำเหมือนอย่างนั้น ของไม่สะอาดมีเขฬะเป็นต้นทับสรีระทั้งสิ้นแห่งดาบส ฝ่ายเสนาบดีทราบเรื่องนี้ภายหลังชนทั้งปวง รีบไปสู่ราชอุทยาน เขี่ยของไม่สะอาดทั้งปวงนั้นแล้ว อาบน้ำดาบส แล้วถามว่า ชนเหล่านั้นทำกรรมไม่ควร ชนเหล่านั้นจักเป็นอย่างไรบ้าง ดาบสตอบว่า ความประทุษร้ายในใจของรูปไม่มี ก็แต่เทวดาโกรธมากนัก ในวันที่ ๗ แต่วันนี้ จักทำแคว้นทั้งสิ้นมิให้เป็นแคว้น เพราะเหตุนั้น ท่านจงไปภายนอกแคว้นภายใน ๗ วัน เสนาบดีก็ทำอย่างนั้น ส่วนพระราชาพอไปถึงก็ระงับปัจจันตคามเสร็จ เสด็จกลับเข้าสู่นคร วันนั้นเทวดายังฝนปรกติให้ตกลง ประชาชนมีจิตชื่นชมว่า ความเจริญเกิดขึ้นแก่พระราชาของเราทั้งหลาย จำเดิมแต่กาลที่เราทั้งหลายทำร้ายชฎิลโกง ฝนตกในวันพระราชาระงับปัจจันตคามแล้วเสด็จกลับ ลำดับนั้นเทวดายังฝนดอกมะลิ ฝนมาสก ฝนกหาปณะ และฝนเครื่องประดับ เป็นต้นว่าเครื่องประดับมือและเท้า ให้ตกลง ประชาชนต่างมีจิตชื่นชมมากเกิน เปล่งวาจาแสดงความยินดี เกิดความเห็นตามในการชั่วที่พระราชาทำกาลนั้น เทวดายังฝนอาวุธมีคมข้าง

เดียวเป็นต้น และฝนถ่านเพลิงไม่มีเปลว ฝนสิลาประมาณเท่าเรือนยอด ฝนทราย ให้ตกลง ทำแคว้นให้ดอนสูง ๘๐ ศอก ในเมื่อแคว้นยังไม่ฉิบหาย สรภังคดาบสทราบเหตุการณ์นั้น จึงส่งดาบสหนุ่ม ๒ รูปให้นำกิสวัจฉะมาด้วยาวอคือเตียง ทางอากาศ เสนาบดีก็ออกจากนครพ้นภยันตราย สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายไม่ได้พลอยเห็นตามในกรรมนั้น ถึงอย่างนั้น น้ำดื่มและหญ้าก็ไม่มี สัตว์เหล่านั้นไปในที่มีน้ำดื่มและหญ้า ยังไม่ทันถึงวันที่ ๗ ก็ออกไปอยู่นอกแคว้นแล้ว ฝ่ายบุรุษผู้หนึ่งชื่อรามะ เทวดาก็อนุเคราะห์นำไปนอกแคว้นนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวเรื่องไว้ในชยทิสชาดกวรรณนา ในติงสนิบาตดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า ชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่งชื่อรามะ เป็นผู้เลี้ยงมารดา เมื่อปฏิบัติมารดา ไปค้าขาย ได้ไปสู่กุมภวดีบุรนครในแคว้นของพระราชาทัณฑกี ครั้นเมื่อแคว้นทั้งสิ้นอันฝนมีประการต่างๆ ให้ฉิบหายอยู่ ระลึกถึงคุณแห่งมารดาบิดา ลำดับนั้นเทวดานำรามบุรุษนั้นมาส่งมารดาโดยสวัสดี ด้วยผลแห่งการทำมาตุปัฏฐาน ฝ่ายชนเหล่าอื่นทั้งหมดได้ถึงความฉิบหาย.

เรื่องรามบุรุษผู้เลี้ยงมารดา มาในอุปาลิสุตตวรรณนาในมัชฌิมปัณณาสก์ และในสรภังคชาดกวรรณนา.

เพราะเหตุนั้น บุคคลผู้ชื่อว่า บุตร จึงเป็นผู้มีจิตมั่นในมาตุปัฏฐานกรรม ดุจอุบาสกผู้เลี้ยงมารดา อนึ่ง บุคคลพึงได้เพื่อ

บำรุงมารดาบิดาด้วยประการใด พึงปฏิบัติเหมือนอย่างนันทบัณฑิตปฏิบัติแล้วด้วยประการนั้น.

เรื่องอุบาสกเลี้ยงมารดา

ได้ยินว่า อุบาสกคนหนึ่งในสาวัตถีนคร ครั้นบิดาตายแล้ว ก็มีแต่มารดาเป็นที่เคารพนับถือประหนึ่งเทวดา บำรุงปฏิบัติมารดาด้วยกิจมีอันให้น้ำบ้วนปากล้างหน้าไม้ชำระฟันเป็นต้น และสิ่งของมีข้าวต้มข้าวสวยเป็นต้น ฝ่ายมารดากล่าวเนือง ๆ แก่อุบาสกผู้บุตร (เพื่อให้มีภรรยา) ครั้นอุบาสกไม่ปรารถนาจะมีก็ขืนนำนางกุมาริกามาให้ อุบาสกนั้น ก็อยู่กินด้วยกันกับนางกุมาริกานั้น นางกุมาริกานั้นบำรุงแม่ผัวโดยเคารพ ต่อมาใคร่จะให้นำแม่ผัวไปอยู่ภายนอกบ้าน วันหนึ่งจึงกล่าวกะสามีว่า เมื่อท่านไปภายนอก มารดาของท่านด่าว่าฉัน อุบาสกนั้นก็นิ่งเฉยเสีย จำเดิมแต่นั้นนางกุมาริกาเมื่อให้ข้าวต้มแก่แม่ผัว ให้ร้อนเกินไปบ้าง เย็นเกินไปบ้าง เค็มเกินไปบ้าง จืดไปบ้าง ครั้นแม่ผัวกล่าวว่าร้อนเกินไป เค็มเกินไป ก็เติมน้ำเย็นลงเต็ม ครั้นแม่ผัวกล่าวว่าเย็นเกินไป ไม่เค็มเลยอีก จึงพูดขึ้นเสียงดังว่า แม่ว่าร้อนเกินไปเค็มเกินไป เดี๋ยวนี้เอง แล้วว่า เย็นเกินไป ไม่เค็มเลย ใครจะสามารถทำให้ถูกใจแม่ได้ แล้วแต่งน้ำอาบร้อนจัดรดลงที่หลังแม่ผัว ครั้นแม่ผัวร้องว่าร้อนจัด ก็เติมน้ำเย็นลงเต็ม ครั้นแม่ผัวพูดว่า

เย็นเกินไป จึงกล่าวว่า แม่พูดว่า ร้อนเกินไปเมื่อกี้นี้เอง กลับพูดว่าเย็นเกินไป ใครจะสามารถทนความดูหมิ่นของแกได้ นางกุมาริกาก็เกิดทะเลาะกับแม่ผัวอย่างนี้แล้ว แจ้งแก่ผัวว่า ฉันไม่อาจจะอยู่ในเรือนเดียวกันกับหญิงกาฬกัณณีเช่นนี้ ท่านจงให้แกไปอยู่เสียภายนอกบ้าน อุบาสกผู้สามีจึงกล่าวว่า เจ้ายังเป็นสาวอาจจะไปเลี้ยงชีวิตอยู่ที่ไหนก็ได้ มารดาของข้าหากำลังมิได้ ข้าผู้เดียวเป็นที่พึ่งของมารดา เจ้าจงไปสู่สกุลของเจ้า นางกุมารีคิดว่า ถ้าเราจักไปสู่สกุลอยู่เป็นหม้ายจักได้ความทุกข์ ก็กลัวไม่ไปยังแม่ผัวให้ยินดี ปฏิบัติเหมือนแต่ก่อนมา วันหนึ่ง อุบาสกไปพระเชตวันวิหารเพื่อสดับธรรม ถวายบังคมสมเด็จพระศาสดานั่งส่วนสุดข้างหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสถามว่า ท่านไม่ประมาทในการทำบุญและหรือ ท่านบำเพ็ญมาตุปัฏฐานกรรมและหรือ อุบาสกจึงกราบทูลว่า พระเจ้าข้า แล้วกราบทูลประพฤติเหตุทั้งปวง สมเด็จพระทศพลจึงตรัสว่า ท่านไม่เชื่อคำของนางกุมาริกานั้น ในกาลนี้เท่านั้น ก็แต่ในกาลก่อน ท่านคร่ามารดาของท่านออกจากเรือนตามคำของนางนั้น อาศัยเราจึงนำมารดามาสู่เรือนปฏิบัติอีก ตรัสฉะนี้แล้ว ทรงแสดงกัจจานิชาดกในอัฏฐกนิบาต แล้วทรงประกาศอริยสัจธรรม ในกาลเมื่อจบสัจจเทศนา อุบาสกได้เป็นโสดาบัน.

เรื่องนางกัจจานี

ในอดีตสมัย ยังมีบุรุษคนหนึ่งในนครพาราณสี ครั้นบิดาถึงแก่กรรมแล้ว มีมารดาเป็นที่นับถือเหมือนเทวดา ปฏิบัติมารดาชื่อนางกัจจานี โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว เรื่องทั้งปวงเช่นกับที่กล่าวมาแล้ว กาลนั้นบุรุษนั้นเชื่อถ้อยคำของภรรยา จึงกล่าวกะมารดาว่า ท่านจงไปจากที่นี้ จงอยู่ในที่ตามแต่ท่านจะชอบใจมารดานั้นร้องไห้ ออกจากบ้านนั้นไปอาศัยสกุลมั่งคั่งแห่งหนึ่ง ทำการจ้างเลี้ยงชีวิตโดยลำบาก ก็ในกาลเมื่อมารดาของบุรุษนั้น ออกจากบ้าน หญิงสะใภ้มีครรภ์ ต่อมาก็คลอดบุตร จึงพูดกะผัวว่า เมื่อแม่ของท่านอยู่ในเรือนฉันไม่ได้บุตร บัดนี้ฉันได้บุตรแล้ว ท่านจงทราบความที่แม่ของท่านเป็นกาฬกัณณี ด้วยเหตุนี้ ฝ่ายนางกัจจานีได้สดับข่าวว่า ในกาลเมื่อเราถูกคร่าออกจากบ้าน หญิงสะใภ้ได้บุตร จึงคิดว่า ธรรมคือความยำเกรงต่อผู้ใหญ่ และธรรมคือสุจริต ๓ ในโลก จักตายเสียแน่แล้ว ก็ถ้าว่าธรรมยังไม่ตายไซร้ บุตรพึงตีฉุดคร่ามารดาจะหาได้บุตรไม่ จะหาเป็นอยู่เป็นสุขไม่ เราจักให้ภัตตาหารสำหรับคนตายแก่ธรรม คิดฉะนี้แล้ว ไปสู่สุสานะเอากะโหลกศีรษะคน ๓ ศีรษะมาทำก้อนเส้า แล้วติดไป ปรารภซาวข้าวสาร ขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงพิจารณาดูโลก เห็นนางกัจจานีถึงความทุกข์ ใคร่จะให้ภัตสำหรับคนตายแก่ธรรมด้วยสำคัญว่า ธรรมตายแล้ว จึงจำแลงเพศเป็นพราหมณ์เข้าไปหา

นางกล่าวว่า ธรรมไม่ตาย แล้วท้าวเธอสถิตในอากาศกล่าวว่า กัจจานี ท่านอย่ากลัวเลย ทั้งบุตรทั้งนัดดาทั้งสะใภ้ของท่าน จักมาพาท่านกลับไปบ้านด้วยอานุภาพแห่งเรา ตรัสฉะนี้แล้วกลับไปเทวสถานของพระองค์ ฝ่ายชนทั้ง ๓ มีบุตรเป็นต้น ระลึกถึงคุณของนางกัจจานี ก็พากันเดินไปสู่ทางสุสานะ พบนางในระหว่างทาง จึงหมอบลงแทบเท้าทั้ง ๒ ให้นางงดโทษ แล้วพาไปสู่เรือนตั้งแต่นั้น ต่างคนอยู่พร้อมเพรียงกันเป็นปรกติ.

เรื่องดาบสพี่น้องสองรูป

ในอดีตกาล มีฤษีพี่น้อง ๒ รูป พี่ชื่อโสณบัณฑิต น้องชื่อนันทบัณฑิต เลี้ยงมารดาบิดาอาศัยอยู่ ณ หิมวันตประเทศ พี่ชายไปสู่ที่ไกล ด้วยความเป็นผู้มีอภิญญา ๕ นำผลไม้มีรสหวานมาให้มารดาบิดาภายหลัง ฝ่ายน้องนำผลไม้อันใดอันหนึ่งในที่ใกล้มาให้มารดาบิดาก่อน แม้พี่ชายห้ามว่า อย่าทำอย่างนี้ ก็หาเชื่อถ้อยคำไม่ ลำดับนั้น พี่ชายจึงกล่าวว่า นันทะ เจ้าเป็นผู้ไม่ควรอันใครสั่งสอน ไม่ทำตามคำของบัณฑิต ชื่อว่ามารดาบิดาเป็นภาระของพี่ชาย เราผู้เดียวจะเลี้ยงมารดาบิดา เจ้าอย่าอยู่ในที่นี้เลย จงไปในที่อื่น นันทดาบสไม่อาจจะรออยู่ จึงเข้าไปสู่บรรณศาลาของตนแลดูกสิณก็ยังฌานและอภิญญาให้บังเกิดในวันนั้น แล้วคิดว่า เราจะพาพระยาร้อยเอ็ดมาขอให้พี่ชายงดโทษ แล้วขอบำรุงปฏิบัติ

มารดาบิดา คิดฉะนี้แล้ว แผลงฤทธิ์ เข้าไปเฝ้าพระเจ้าพาราณสี มีพระนามว่า มโนชะ ทูลว่า รูปจะเอาราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นถวายพระองค์ด้วยกำลังของรูป ขอพระองค์เสด็จกรีฑาทัพออกวันนี้ทีเดียว พระราชาได้ทรงทำตามดังนั้น ถ้าความร้อนมีแก่เสนา นันทดาบสก็ทำเงาให้ร่มเย็น ฝนตก ก็ไม่ให้ตกเบื้องบน ห้ามร้อนเย็นและลมได้ ยังเครื่องกีดขวางมีตอไม้เป็นต้นในมรรคาให้สูญหาย ทำทางเดินให้เสมอดุจมณฑลกสิณ นันทดาบสลาดท่อนหนังนั่งในอากาศ อันเสนาแวดล้อมไปสู่แคว้นโกศลก่อน ให้ส่งราชทูตไปสำแดงสุรภาพว่า จะรบกับพวกเราก็รบ หรือจะอ่อนน้อมยอมเป็นไปในอำนาจพวกเราก็ตาม พระราชาโกศลกริ้วเสด็จออกรบ นันทดาบสขึงหนังสือทำให้ใหญ่ด้วยอิทธิวิสัย รับลูกศรที่ยิงไปๆ ในระหว่างเสนาทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่มีใครถูกลูกศรแม้สักคนหนึ่งทั้ง ๒ ฝ่าย สิ้นลูกศรแล้วก็หมดอุตสาหะ ตั้งเฉยอยู่ นันทดาบสจึงทูลพระเจ้าโกศลว่า ขออย่าได้ทรงกลัวเลย ราชสมบัติของพระองค์จักคงเป็นของพระองค์ พระองค์จงอ่อนน้อมยอมเป็นไปในราชอำนาจแห่งพระเจ้ามโนชะ พระเจ้าโกศลก็ทรงรับ แล้วแวดล้อมพระเจ้าพาราณสีไปแคว้นอังคะ โดยนัยนี้ นันทฤษีเอาราชสมบัติในสกลชมพูทวีปถวายพระเจ้ามโนชะ แล้วทำพระราชามโนชะนั้นให้เป็นใหญ่กว่าพระราชาร้อยเอ็ด โดยกำหนดกาลนาน ๗ ปี ๗ เดือนกับ ๗ วัน แล้วพาพระราชาทั้งปวงเหล่านั้นไปสำนักโสณดาบสผู้

พี่ชาย ให้พระราชาเหล่านั้นเชิญโสณดาบสงดโทษของตนแล้ว ขอเลี้ยงดูมารดาบิดาตามเคย ฝ่ายพระโสณบัณฑิตบรมโพธิสัตว์มีจิตยินดีกล่าวว่า บัดนี้เรางดโทษแก่เจ้า เจ้าจักได้ปฏิบัติมารดาหรือบิดาผู้หนึ่ง ลำดับนั้นมารดาแห่งดาบสทั้ง ๒ นั้นจึงกล่าวว่า น้องของท่านไม่ได้อยู่นานแล้ว จงบำรุงมารดา ท่านจงบำรุงบิดา โพธิสัตว์รับคำมารดาแล้วกล่าวว่า นันทะ ส่วนของพี่ชายเจ้าได้แล้ว เจ้าควรปฏิบัติมารดาโดยความไม่ประมาท เมื่อจะประกาศคุณของมารดา ได้ภาษิต ๒ คาถาในโสณนันทชาดกว่า

อนุกมฺปกา ปติฏฺจา จ ปุพฺเพ รสทที จ โน

เป็นต้น

ความว่า มารดาเป็นผู้มีความเอ็นดูเป็นที่พึ่ง เป็นผู้ให้กษิรรสของตนแก่เราทั้งหลายมาก่อน และเป็นมรรคาแห่งโลกสวรรค์ มารดาเลือกเจ้า มารดาเป็นผู้ให้กษิรรสมาก่อน เป็นผู้รักษา ผู้ให้ความดีงาม และเป็นมรรคาแห่งโลกสวรรค์ มารดาเลือกเจ้า บัดนี้พระโพธิสัตว์จะสำแดงว่าบุตรปฏิบัติผิดในมารดาบิดาย่อมถึงความฉิบหายนี้ บุตรปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ย่อมถึงประโยชน์เกื้อกูลนี้แก่บริษัทพร้อมด้วยพระราชา จึงได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า

เอวํ กิจฺฉาภโต โปโส มาตุ อปริจารโก
มาตริ มิจฺฉา จริตฺวาน นิรยํ โส อุปปชฺชติ

เป็นต้น

ความว่า บุคคลอันมารดาประคับประคองมาโดยยาก อย่างนี้ หาเป็นผู้บำเรอปฏิบัติมารดาไม่ บุคคลนั้นก็ย่อมถึงนรก เหตุความประพฤติผิดในมารดา บุคคลอันบิดาประคับประคองมา โดยยากอย่างนี้ หาเป็นผู้บำเรอปฏิบัติบิดาไม่ บุคคลนั้นย่อมถึง นรก เหตุความประพฤติผิดในบิดา เราได้ฟังมาว่า ทรัพย์สมบัติ ของชนทั้งหลายผู้ใคร่ได้ทรัพย์เกิดขึ้นแล้วย่อมฉิบหายไป ดังนี้ และว่า บุคคลนั้นย่อมถึงอาการอันฝืดเคือง ดังนี้ เพราะไม่ปฏิบัติ มารดา เราได้ฟังมาว่า ทรัพย์สมบัติของชนทั้งหลายผู้ใคร่ได้ทรัพย์ เกิดขึ้นแล้ว ย่อมฉิบหายไป ดังนี้ และว่า บุคคลนั้นย่อมถึงอาการ อันฝืดเคือง ดังนี้ เพราะไม่ปฏิบัติมารดา สุขนี้ คือความเพลิด เพลินทุกเมื่อ ความบันเทิงทุกเมื่อ การหัวเราะและการเล่นทุกเมื่อ อันบุคคลผู้บัณฑิตได้แล้ว เพราะปฏิบัติบิดาความสงเคราะห์ทั้ง ๔ เหล่านี้ย่อมมีอยู่ในโลก คือทาน สิ่งของที่จะพึงให้แก่มารดาบิดา ปิยวาจา คำที่น่ารักที่จะพึงกล่าวแก่มารดาบิดา อัตถจริยา ประโยชน์ที่จะพึงประพฤติด้วยสามารถยังกิจที่เกิดขึ้นให้สำเร็จแก่ มารดาบิดา สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลาย คือความยำเกรงในท่านผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งหลายเช่นมารดาและบิดา ด้วยสามารถแห่งกิจชอบยิ่ง มีกราบไหว้เป็นต้นแก่ท่านเหล่านั้น ผู้ไปแล้วในที่นั้นๆ คือในท่ามกลางบริษัทหรือในที่ลับ ควรที่จะพึง ทำ สังคหวัตถุเหล่านี้เปรียบเหมือนไม้สลักแห่งรถไปอยู่ฉะนั้น

ก็สังคหวัตถุเหล่านี้ไม่พึงมี มารดาก็จะไม่พึงได้ความนับถือบูชาเพราะเหตุคือบุตร บิดาก็จะไม่พึงได้ความนับถือบูชาเพราะเหตุคือบุตร บัณฑิตทั้งหลายย่อมเห็นชอบซึ่งสังคหวัตถุเหล่านี้ จึงถึงความเป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ที่ควรสรรเสริญ

พระราชาทั้งหลายพร้อมด้วยบริษัท ได้สดับธรรมเทศนานั้นแล้ว เป็นผู้เลื่อมใส อันพระมหาสัตว์ให้ตั้งอยู่ในปัญจศีลแล้วโอวาทว่า พระองค์ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทในการกุศลมีทานเป็นต้น ต่างทรงนมัสการลาพระมหาสัตว์กลับไปสู่นครของตนๆ ครองราชสมบัติโดยยุกติธรรม ในที่สุดแห่งพระชนม์ ก็ไปบังเกิดในเทวโลก ฝ่ายพระดาบส ๒ รูปพี่น้อง บำรุงมารดาบิดาตลอดชีวิต ก็ไปบังเกิดในพรหมโลก มาตาปิตุอุปัฏฐาน การบำรุงปฏิบัติมารดาและบิดาตามที่พรรณนามาแล้ว บัณฑิตย่อมกล่าวว่าเป็นมงคล เพราะอันนำมาซึ่งคุณมีความสรรเสริญเป็นต้นในโลกนี้ด้วยประการฉะนี้

บำรุงด้วยสถาน ๕

ยังมีนัยอื่นอีกที่จะพึงพรรณนา ความบำรุง ๕ ประการ ด้วยสามารถภรณะ การเลี้ยง กิจจกรณะ ช่วยทำกิจ กุลวังสฐปนะดำรงวงศ์สกุล ทายัชชารหปฏิปัชชนะ ปฏิบัติกิจวัตรโดยเป็นผู้ควรรับทรัพย์มฤดก ทักขิณานุปทาน เพิ่มให้ซึ่งทักษิณาทานสมบัติ

เครื่องเจริญสุข ชื่อว่าอุปัฏฐานะ การบำรุงเหตุนั้น เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงธรรมแก่บุตรแห่งคฤหบดีชื่อว่าสิงคาล จึงตรัสว่า **ปญฺจหิ โข คหปติปุตฺต จาเนหิ ปุตฺเตน ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา** ดูก่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดาผู้ทิศบุรัตถิมา อันบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ ประการด้วยทำในใจว่า **ภโต เน ภริสฺสามิ** ท่านเลี้ยงเรามาเราจักเลี้ยงท่าน **กิจฺจํ เนสํ กริสฺสามิ** เราจักช่วยทำกิจของท่าน **กุลวํสํ จเปสฺสามิ** เราจักตั้งไว้ซึ่งวงศ์สกุล **ทายชฺชํ ปฏิปชฺชิสฺสามิ** เราจักปฏิบัติซึ่งทรัพย์มฤดก **อถ วา ปน เนสํ เปตานํ กาลกตานํ ทกฺขิณํ อนุปฺปทสฺสามิ** ก็หรือเมื่อท่านละไปแล้ว ทำกาลกิริยาแล้วเราจักเพิ่มให้ซึ่งทักขิณา **อิเมหิ โข คหปติปุตฺต ปญฺจหิ จาเนหิ ปุตฺเตน ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา** ดูก่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดาผู้ทิศบุรัตถิมา อันบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ ประการเหล่านี้แล

อธิบายความแห่งพระพุทธภาษิตนั้น ความที่มารดาบิดาชื่อว่าทิศบุรัตถิมา เพราะสมกับเหตุ จริงอยู่มารดาบิดานั้นชื่อว่าทิศบุรัตถิมา เพราะความเป็นผู้ตั้งอยู่ในเบื้องหน้าของบุตร และเพราะความปรากฏด้วยความเป็นผู้อุปการะ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มารดาบิดาอันบัณฑิตพึงรู้แจ้งว่าเป็นทิศบุรัตถิมาเพราะความเป็นผู้มีอุปการะมาก่อน ข้อว่า ท่านเลี้ยงเรามา เราจัก

เลี้ยงท่านนั้น คือมารดาบิดาได้เลี้ยงเรามาแล้ว ก็การเลี้ยงนั้นย่อมเป็นกิจอันมารดาบิดาให้เป็นไปแล้ว ด้วยอันนำเข้าไปพร้อมซึ่งเหตุแห่งสุข ด้วยอันนำเสียซึ่งเหตุแห่งทุกข์ จำเดิมแต่เราเกิดมา เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวเพื่อจะแสดงความข้อนั้นว่า มารดาบิดายังเราให้ดื่มนม ยังมือและเท้าของเราให้เจริญ นำน้ำมูกของเราเสียด้วยปากของท่าน ให้เราอาบน้ำ ประดับให้เรา ประคับประคองเราแล้ว เราจักเลี้ยงมารดาบิดาทั้ง ๒ ผู้ชราแล้ว ด้วยกิจมีอันล้างเท้า อาบน้ำ ให้ข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น ข้อว่า เราจักทำกิจของท่าน นั้น คือ เราจักไปทำกิจของมารดาบิดาที่เกิดขึ้นแล้วในที่ทั้งหลาย มีราชสกุลเป็นต้น เว้นกิจของเราไว้ก่อน ข้อว่า เราจักตั้งวงศ์สกุล นั้น คือ ความรักษาพัสดุมีที่นาเป็นต้น อันเป็นของมารดาบิดา มิให้ฉิบหาย ย่อมเป็นเหตุแห่งความตั้งอยู่สืบมาแห่งวงศ์สกุลของมารดาบิดา ลำดับวงศ์สกุลของมารดาบิดา เป็นธรรมเนียมอันเรานำสืบมาแล้ว ด้วยอันนำเสียซึ่งมารดาบิดาจากอธรรมิกวงศ์ อันเป็นไปแล้วโดยความประสงค์ของมารดาบิดาว่า เราจะต้องฆ่าชายผู้หนึ่ง เช่นกับตนโดยคุณสมบัติ มีสกุลและประเทศเป็นต้น แล้วเอาวลัยมณีที่ผูกคอหรือมือเสียดังนี้เป็นต้น แล้วให้มารดาบิดาสละความถือนั้นเสียให้ตั้งอยู่ในธรรมิกวงศ์ อันเป็นไปแล้วด้วยอันเว้นจากโทษมีความเบียดเบียนเป็นต้น และด้วยอันไม่ตัดเสียซึ่งทานที่มารดาบิดาเคยให้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึง

กล่าวเพื่อแสดงความข้อนั้นว่า เมื่อบุตรรักษาทรัพย์สมบัติมีไร่นาเรือกสวนที่ดินเงินทองเป็นต้น เป็นของแห่งมารดาบิดา มิให้ฉิบหาย นำมารดาบิดาเสียจากอธรรมิกวงศ์ให้ดำรงอยู่ในธรรมิกวงศ์ ไม่ตัดทานมีสลากภัตเป็นต้น อันวงศ์สกุลนำมาแล้วให้คงเป็นไปอยู่ จึงชื่อว่าตั้งไว้ซึ่งวงศ์สกุล ข้อว่า เราจักปฏิบัติทรัพย์มฤดก นั้น คือ บุตรประพฤติเป็นไปอยู่โดยเป็นผู้สมควรแก่อันได้ทรัพย์มฤดก ชื่อว่าปฏิบัติทรัพย์มฤดก บุตรนอกจากนี้ ไม่ชื่ออย่างนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวเพื่อจะแสดงความข้อนั้นว่ามารดาบิดาย่อมตัดทารกผู้ปฏิบัติผิด ไม่ประพฤติเป็นไปในโอวาทของตน ว่าไม่ใช่บุตร ทารกที่ถูกตัดว่ามิใช่บุตรนั้น หาสมควรแก่ทรัพย์มฤดกไม่ ก็แต่มารดาบิดายกบุตรที่ประพฤติเป็นไปในโอวาทให้เป็นเจ้าของๆ ทรัพย์สมบัติแห่งสกุล ข้อว่า ก็หรือเมื่อท่านละไปแล้ว ทำกาลกิริยาแล้ว เราจักเพิ่มให้ซึ่งทักขิณา นั้น คือ เราจักเพิ่มให้ซึ่งทานอุทิศให้ส่วนบุญแก่มารดาบิดา จำเดิมแต่วันที่ท่านทำกาลกิริยาล่วงมาเป็นวันที่ ๓ ถามว่า การบำเพ็ญทานแก่มารดาบิดาผู้ทำกาลกิริยาแล้วนั้น เพื่อประโยชน์อะไร? แก้ว่า เพื่ออันยังทานนั้นให้ถึงมารดาบิดา ถามว่า ก็ทานนั้นย่อมถึงมารดาบิดาหรือ? แก้ว่า ไม่ควรเราทั้งหลายจะพึงกล่าวแก้ในคำถามนั้น เพราะสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ไว้แล้ว (แก่ชาณุสโสณีพราหมณ์)

เรื่องชาณุสโสณีพราหมณ์

ได้สดับมาว่า พราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อชาณุสโสณี ไปเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทูลถามว่า พระโคดมผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายมีนามว่า พราหมณ์ ย่อมให้ทาน ทำบุญที่ควรเชื่อแล้วทำด้วยอุทิศว่า ทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติสาโลหิตผู้ละไปแล้ว ญาติสาโลหิตผู้ละไปแล้วจงบริโภคทานนี้ ดังนี้ พระโคดมผู้เจริญทานนั้นย่อมสำเร็จแก่ญาติสาโลหิตผู้ละไปแล้วและหรือญาติสาโลหิตย่อมบริโภคทานนี้และหรือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนพราหมณ์ ทานนั้นย่อมสำเร็จแก่ญาติสาโลหิตในฐานะ คือโอกาส ย่อมไม่สำเร็จแก่ญาติสาโลหิตในอันไม่ใช่ฐานะ คือ ไม่ใช่โอกาส พราหมณ์ทูลถามว่า พระโคดมผู้เจริญ ฐานะเป็นไฉน ไม่ใช่ฐานะ เป็นไฉน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นผู้ลักทรัพย์ เป็นผู้ประพฤติผิดในกาม เป็นผู้กล่าวคำเท็จ เป็นผู้กล่าวคำส่อเสียด เป็นผู้กล่าวคำหยาบ เป็นผู้กล่าวคำโปรยประโยชน์เสีย เป็นผู้โลภอยากได้ของเขา เป็นผู้ปองร้ายเขา เป็นผู้เห็นผิด บุคคลผู้นั้น ทำกาลกิริยาแล้ว ย่อมเกิดในนรก อาหารของสัตว์นรกเป็นอย่างใด บุคคลนั้น ย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในนรกนั้นด้วยอาหารอย่างนั้น บุคคลนั้น ย่อมตั้งอยู่ในนรกนั้นด้วยอาหารอย่างนั้น ดูก่อนพราหมณ์ ที่เป็นที่ทานไม่สำเร็จแก่บุคคลผู้ตั้งอยู่นี้แล

เป็นไม่ใช่ฐานะ อนึ่ง บุคคลบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์เป็นต้น บุคคลนั้น ทำกาลกิริยาแล้ว ย่อมเกิดในกำเนิดดิรัจฉานอาหารของสัตว์ดิรัจฉานเป็นอย่างใด บุคคลนั้น ย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในกำเนิดดิรัจฉานนั้นด้วยอาหารอย่างนั้น บุคคลนั้น ย่อมตั้งอยู่ในกำเนิดดิรัจฉานนั้นด้วยอาหารนั้น ดูก่อนพราหมณ์ ที่เป็นที่ทานไม่สำเร็จแก่บุคคลผู้ตั้งอยู่นี้แล เป็นไม่ใช่ฐานะ อนึ่ง บุคคลบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้เว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติผิดในกาม เว้นจากกล่าวคำเท็จ เว้นจากกล่าวคำส่อเสียด เว้นจากกล่าวคำหยาบ เว้นจากกล่าวคำโปรยประโยชน์เสีย ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ไม่ปองร้ายเขา เห็นชอบบุคคลนั้น ทำกาลกิริยาแล้ว ย่อมเกิดในหมู่มนุษย์อาหารของหมู่มนุษย์เป็นอย่างใด บุคคลนั้น ย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในหมู่มนุษย์นั้นด้วยอาหารอย่างนั้น บุคคลนั้น ย่อมตั้งอยู่ในหมู่มนุษย์นั้นด้วยอาหารอย่างนั้น ดูก่อนพราหมณ์ ที่เป็นที่ทานไม่สำเร็จแก่บุคคลผู้ตั้งอยู่นี้แล เป็นไม่ใช่ฐานะ อนึ่ง บุคคลบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้เว้นจากฆ่าสัตว์เป็นต้น บุคคลนั้น ทำกาลกิริยาแล้ว ย่อมเกิดในหมู่เทวดาอาหารของหมู่เทวดาเป็นอย่างใด บุคคลนั้น ย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในหมู่เทวดานั้นด้วยอาหารอย่างนั้น บุคคลนั้น ย่อมตั้งอยู่ในหมู่เทวดานั้นด้วยอาหารอย่างนั้น ดูก่อนพราหมณ์ ที่เป็นที่ทานไม่สำเร็จแก่บุคคลผู้ตั้งอยู่นี้แล เป็นไม่ใช่ฐานะ ดูก่อนพราหมณ์

ก็บุคคลบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์เป็นต้น บุคคลนั้นทำกาลกิริยาแล้ว ย่อมเกิดในเปรตวิสัย อาหารของเปรตเป็นอย่างใด บุคคลนั้น ก็ย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในเปรตวิสัยนั้นด้วยอาหารอย่างนั้น บุคคลนั้น ย่อมตั้งอยู่ในเปรตวิสัยนั้นด้วยอาหารอย่างนั้น และเหล่ามิตรอมาตย์ ญาติสาโลหิต ให้ทานใดเพื่อบุคคลนั้นแต่มนุษยโลกนี้ บุคคลนั้น ย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในเปรตวิสัยนั้นด้วยทานนั้น บุคคลนั้น ย่อมตั้งอยู่ในเปรตวิสัยนั้นด้วยทานนั้น ดูก่อนพราหมณ์ ที่เป็นที่ทานสำเร็จแก่บุคคลผู้ตั้งอยู่นี้แล เป็นฐานะ พราหมณ์ทูลถามว่า พระโคดมผู้เจริญ ก็ถ้าว่า ญาติสาโลหิตผู้ละไปแล้วนั้น ไม่เกิดในที่นั้น ใครจะบริโภคทานนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนพราหมณ์ ญาติสาโลหิตผู้ละไปแล้วแม้เหล่าอื่นของทายกนั้น เป็นผู้เกิดในที่นั้น พวกนั้นจะบริโภคทานนั้น พราหมณ์ทูลถามต่อไปอีกว่า พระโคดมผู้เจริญ ก็ถ้าว่าญาติสาโลหิตผู้ละไปแล้วนั้น ไม่เกิดในที่นั้น และญาติสาโลหิตผู้ละไปแล้ว เหล่าอื่นของทายกนั้น ไม่เกิดในที่นั้น ใครจะบริโภคทานนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ ที่ว่างจากญาติสาโลหิตโดยกาลยาวนานนี้ ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส (เป็นไปไม่ได้) อนึ่ง ทายกที่จะไม่มีผลไม่มี ชาณุสโสณีสูตรมาในทสกนิปาตังคุตร

อธิบายความแห่งสูตรนี้บางแห่ง กรรมอันเกิดแล้วในนรกนั้น ชื่อว่าเป็นอาหารของเหล่าสัตว์นรก

ของกิน มีหญ้าและใบไม้เป็นต้น เป็นอาหารของเหล่าสัตว์ดิรัจฉาน ของกิน มีข้าวสุกและขนมกุมมาสเป็นต้น เป็นอาหารของเหล่ามนุษย์ทิพยาหาร มีสุธาโภชน์เป็นต้น เป็นอาหารของเหล่าเทวดา ของไม่สะอาด มีน้ำเขฬะและน้ำมูกเป็นต้น เป็นอาหารของเหล่าเปรต (และส่วนบุญที่ญาติอุทิศให้ไปจากโลกนี้ก็จัดเป็นอาหารของพวกเปรตอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งมีปรากฏในบาลีแล้วนั้น) จริงอยู่ พวกเปรตเหล่าเดียวเป็นปรทัตตูปชีวี เป็นอยู่อาศัยส่วนบุญที่ผู้อื่นให้ (โดยปรกติ) ทานที่บุคคลอื่นให้ ย่อมหาสำเร็จแก่ผู้อื่นไม่ ทานนั้นที่ทายกให้เฉพาะบุคคลใด สำเร็จแก่บุคคลนั้นหรือไม่สำเร็จก็ตาม ทายกที่จะไร้ผลหามิได้ ทายกย่อมได้วิบากของทานนั้นแน่แท้ ก็ลัทธิของพราหมณ์มีอยู่ว่า ทายกย่อมไม่ได้ผลแห่งทานที่ให้แล้วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ทายกที่จะไม่มีผลไม่มี

ก็ถ้าว่า ทายกกล่าวว่า ทานนี้จงถึงญาติแห่งเรา ถ้าเปรตเหล่านั้นมาอนุโมทนาในที่นั้น ทานนั้นก็ย่อมถึงเปรตเหล่านั้น และเปรตเหล่านั้นก็ย่อมได้สมบัติ เปรตผู้เป็นพระญาติแต่ปางก่อนของพระเจ้าพิมพิสารเป็นนิทัศนะอุทาหรณ์ ในอันเปรตได้สมบัตินั้น

เรื่องพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร

ได้ยินว่า ในกัลปที่ ๙๒ แต่ภัทรกัลปนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปุสสะ บังเกิดในกาสิกนคร พระพุทธบิดามีพระนามว่าพระเจ้าชยเสนะ พระเทวีพระนามว่าสิริมาเป็นพระพุทธมารดา พระราชบุตร ๓ องค์ ต่างพระมารดา เป็นพระกนิฏฐภาดาของพระพุทธองค์ พระราชบุตรทั้ง ๓ พระองค์นั้นมีเจ้าพนักงานรักษาคลัง ๑ เก็บส่วยในชนบท ๑ กาลนั้นพระราชบุตรทั้ง ๓ ทรงใคร่จะบำรุงสมเด็จพระศาสดา ผู้เป็นพระเชฏฐภาดาของพระองค์ตลอดไตรมาส จึงทูลขอพระราชานุญาตแด่พระราชบิดา บรมกษัตริย์ทรงอนุญาต พระราชบุตรทั้ง ๓ นั้นจึงตรัสสั่งเจ้าพนักงานผู้เก็บส่วยในชนบทของพระองค์ให้สร้างวิหารถวายสมเด็จพระศาสดา เสร็จแล้วให้ทูล เจ้าพนักงาน ก็ทำตามรับสั่ง และให้กราบทูลให้ทรงทราบ พระราชบุตรทั้ง ๓ จึงนำเสด็จสมเด็จพระศาสดาไปสู่ชนบทของพระองค์ แล้วถวายวิหารแด่สมเด็จพระศาสดา แล้วตรัสสั่งเจ้าพนักงานรักษาคลังและเก็บส่วยว่า เจ้าจงดูแลทานวัตรเท่านี้ แล้วจัดของเคียวของกินทั้งปวงถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุ ๙ หมื่นเป็นพุทธบริวาร และเราพร้อมทั้งบริวารทุกวันๆ ด้วยว่าตั้งแต่นี้ไปเราจักไม่พูดอะไรๆ ตรัสสั่งดังนี้แล้วพาบริวารพัน ๑ สมาทานศีล ๑๐ นุ่งผ้ากาสายะประทับอยู่ในวิหารตลอดไตรมาส จำเดิมแต่นั้น เจ้าพนักงานรักษา

คลัง และเก็บส่วย ผลัดกันดูแลทานวัตร ให้ทานตามพระราชบุตรทั้ง ๓ รับสั่งไว้ เจ้าพนักงานผู้รักษาคลังพร้อมด้วยภรรยาเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส ได้ให้ทานโดยเคารพ ฝ่ายเจ้าพนักงานผู้เก็บส่วยพร้อมด้วยชาวชนบท ๑๑ นหุต ก็ได้ให้ทานโดยเคารพเหมือนกัน ก็ชาวชนบทบางพวกราว ๘ หมื่น ๔ พันเป็นผู้มีจิตอันอกุศลเบียดเบียนแล้ว ได้ทำอันตรายแก่ทานกินไทยธรรมเสียเองบ้าง ให้แก่บุตรทั้งหลายเสียบ้าง เผาโรงครัวเสียบ้าง ชนเหล่านั้นเกิดในนรก พระราชบุตรพร้อมด้วยบริวารและเจ้าพนักงานรักษาคลังและเก็บส่วย บังเกิดในสวรรค์ เมื่อคณะทั้ง ๒ นั้น จุติจากสวรรค์แล้วเกิดในสวรรค์ จุติจากนรกแล้วเกิดในนรก กาลล่วงไป ๙๒ กัลป ลำดับนั้นถึงกัลปนี้ในพุทธกาลแห่งสมเด็จพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เหล่าชนที่มีจิตอันอกุศลเบียดเบียนนั้นบังเกิดในหมู่เปรต กาลนั้นมนุษย์ทั้งหลายให้ทานอุทิศเพื่อประโยชน์แก่เหล่าเปรตผู้เป็นญาติของตนว่า ทานนี้จงถึงหมู่ญาติของเราทั้งหลาย เปรตเหล่านั้นก็ย่อมได้สมบัติ ฝ่ายเปรตเหล่านี้ (คือพวกที่เป็นชาวชนบทมีจิตอันอกุศลเบียดเบียนนั้น) เห็นเปรตเหล่านั้นได้สมบัตินั้น จึงทูลถามสมเด็จพระกัสสปพุทธเจ้าว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจะพึงได้สมบัติอย่างนี้บ้างหรือ? สมเด็จพระสัพพัญญูจึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายยังไม่ได้ในบัดนี้ ต่อในพุทธกาลแห่งพระโคดมพุทธเจ้า ในกาลข้างหน้าญาติของท่านทั้งหลายจักเป็นพระราชาทรงนามว่าพิมพิสาร พระองค์

จักถวายทานแด่พระพุทธเจ้านั้น แล้วทรงอุทิศผลถึงท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจักได้สมบัติอย่างนี้ ในกาลนั้น เปรตเหล่านั้น หวัง พระเจ้าพิมพิสาร ยังกาลให้สิ้นไป พุทธันดรหนึ่ง ในกาลเป็นที่ บังเกิดแห่งพระพุทธเจ้านี้ พระราชบุตร ๓ องค์ พร้อมด้วยบริวาร จุติจากเทวโลกบังเกิดในสกุลพราหมณ์ ณ มคธราษฎร์ เป็นชฎิลมี อุรุเวลกัสสปเป็นต้น เจ้าพนักงานรักษาคลัง ได้มาเกิดเป็นมหา เศรษฐีชื่อวิสาขะ ภรรยาของเศรษฐีนั้น เป็นธิดาเศรษฐีชื่อนาง ธรรมทินนา ฝ่ายเจ้าพนักงานผู้เก็บส่วย ได้มาเกิดเป็นพระราชา มีพระนามว่าพระเจ้าพิมพิสาร บริษัททั้งปวง ได้มาเกิดเป็นราชบริวาร ภายหลังสมเด็จพระศาสดาตรัสรู้สัพพัญญุตญาณแล้ว เสด็จถึง ลัฏฐิวนุทยานโดยลำดับ ยังพระเจ้าพิมพิสารผู้เสด็จไปเฝ้าวันนั้น ณ ลัฏฐิวนุทยานนั้น พร้อมด้วยพราหมณ์คฤหบดีชาวมคธ ๑๑ นหุต ให้ตั้งอยู่เฉพาะในโสดาปัตติผล ในวันที่ ๒ ได้ทรงรับ มหาทานในพระราชนิเวศน์ ซึ่งพระราชาเชิญเสด็จแต่วันก่อน เปรต เหล่านั้น ยืนล้อมด้วยความหวังว่า บัดนี้พระราชาจักทรงอุทิศทาน แก่พวกเรา พระเจ้าพิมพิสารถวายทานแล้ว ทรงคิดถึงสถานที่ตั้ง วิหารแห่งสมเด็จพระศาสดาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงเสด็จอยู่ ที่ไหนหนอ จึงหาได้ทรงอุทิศทานนั้นแก่ใครไม่ ฝูงเปรตหมดความ หวัง จึงทำเสียงแปลกน่ากลัวเหลือเกินใกล้พระราชนิเวศน์ในเวลา ราตรี ครั้นสว่างแล้ว พระราชาเสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระโลกนาถ

ทูลถามว่า ข้าพระองค์ได้สดับเสียงอย่างนี้ เหตุร้ายดีจักมีแก่ข้าพระองค์อย่างไรบ้าง? สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พระองค์อย่าทรงกลัวเลย เหตุชั่วหน่อยหนึ่งจักไม่มีแด่พระองค์ แล้วตรัสเนื้อความทั้งปวงให้พระราชาทรงทราบ พระราชาทูลถามว่า ก็บัดนี้ข้าพระองค์จะถวายทาน เปรตเหล่านั้นจะพึงได้รับหรือ? สมเด็จพระศาสดาตรัสตอบว่า ถ้าพระองค์ถวายทานบัดนี้ เปรตเหล่านั้นก็จะพึงได้รับ บรมกษัตริย์จึงทูลอาราธนาให้เสด็จรับภิกษาหารวันนี้ แล้วเสด็จกลับพระราชนิเวศน์รับสั่งให้จัดทาน แล้วให้กราบทูลกาลเสด็จ สมเด็จพระโลกนาถพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์แวดล้อมเป็นพุทธบริวาร เสด็จประทับ ณ พระราชนิเวศน์ ฝ่ายพวกเปรตเหล่านั้น คิดกันว่า เออ เราจะพึงได้สมบัติในวันนี้ จึงพากันไปสู่พระราชนิเวศน์ของพระญาติในปางก่อน ด้วยสำคัญดุจเรือนของตน แล้วได้ยืนอยู่ในที่ทั้งหลายมีภายนอกฝาพระราชสถานเป็นต้น ฝูงเปรตเหล่านั้น เสวยซึ่งผลของอิสสาและมัจฉริยะ บางพวกมีหนวดและผมยาว หน้าดำ มีอวัยวะน้อยใหญ่ซึ่งติดต่อก็หย่อนเคลื่อนคลาดและผอมหยาบดำ เช่นกับต้นตาลอันไฟป่าตั้งอยู่ในที่นั้นๆ ไหม้แล้ว บางพวกมีสรีระอันเปลวไฟซึ่งลุกขึ้นแต่ท้องด้วยความสีแห่งไม้ สีไฟ กล่าวคือความอยากน้ำ วู่ออกจากปากเผาทั่วไป บางพวกไม่ได้ซึ่งรสอื่นนอกจากรสของความอยากข้าวและความอยากน้ำ เพราะความเป็นผู้แม้ได้ซึ่งน้ำดื่มและโภชนะไม่

สามารถเพื่อจะกินให้เพียงพอ เพราะความที่แห่งตนเป็นผู้มีช่องคอมีปลายเข็มเป็นอนุมาน และความที่แห่งตนเป็นผู้มีท้องเช่นกับอาการแห่งภูเขา บางพวกได้แล้วซึ่งของไม่สะอาด มีโลหิต ปุพโพ ไขข้อ เป็นต้น อันไหลออกจากปากแผลฝีและต่อมอันแตกแล้วแห่งกันและกัน หรือแห่งสัตว์เหล่าอื่น ลิ้มเลียอยู่ซึ่งของไม่สะอาดนั้น ดุจน้ำอมฤต ฝูงเปรตทั้งปวงมีรูปแปลกไม่น่าดู และมีสรีระน่านำความน่ากลัวมา ได้ปรากฏแก่บรมขัตติยาธิบดี ด้วยประการใด สมเด็จพระทศพลทรงทำด้วยประการนั้น ด้วยสามารถพุทธอิทธาภิสังขาร พอพระราชาถวายทักษิโณทก ทรงอุทิศว่า อุทกนี้จงถึงหมู่ญาติของเรา ขณะนั้นสระโบกขรณีมุงดาดไปด้วยปทุมชาติก็บังเกิดแก่ฝูงเปรตเหล่านั้นๆ ก็อาบและดื่มในสระโบกขรณีนั้น มีความกระวนกระวาย ความลำบาก ความกระหาย สงบ มีผิวพรรณดังทอง พระราชาถวายยาคูของเคี้ยวของฉันแล้วทรงอุทิศถึง ขณะนั้น ยาคูของเคี้ยวของบริโภคเป็นทิพย์ ก็บังเกิดแก่ฝูงเปรตเหล่านั้น ฝูงเปรตเหล่านั้นก็บริโภคเครื่องทิพย์นั้น ก็เป็นผู้มีอินทรีย์เต็มบริบูรณ์ พระราชาถวายผ้าและเสนาสนะ แล้วทรงอุทิศถึง อลังการวิธี มีผ้าและยานปราสาท เครื่องลาดที่นอนเป็นต้น แต่ล้วนเป็นทิพย์ ก็บังเกิดแก่ฝูงเปรตเหล่านั้น ก็สมบัติของฝูงเปรตเหล่านั้นปรากฏอย่างใด สมเด็จพระทศพลก็ทรงอธิษฐานอย่างนั้น พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทอดพระเนตรเห็นสมบัตินั้น ก็ทรงโสมนัสเหลือเกิน

ติโรกุฑฑสูตร

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสวยแล้วทรงทำอนุโมทนาแด่พระเจ้าพิมพิสาร เมื่อจะทรงแสดงความที่ฝูงเปรตมายืนในที่นั้นๆ มีภายนอกฝาพระราชสถานเป็นต้น ได้ตรัสคาถาต้นว่า

ติโรกุฑฺเฑสุ ติฏฺฐนฺติ สนฺธิ สิงฺฆาฏเกสุ จ
ทฺวารพาหาสุ ติฏฺฐนฺติ อาคนฺตฺวาน สกํ ฆรํ

มีความว่า ฝูงเปรตมาสู่พระราชสถาน ด้วยมนสิการว่าเรือนของตน ยืนอยู่ใกล้ภายนอกฝาพระราชนิเวศน์บ้าง ณ ทาง ๔ แพร่งและทาง ๓ แพร่งบ้าง ใกล้บานประตูพระนครและบานพระทวารพระราชนิเวศน์บ้าง

บัดนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงแสดงความที่ฝูงเปรตนั้นๆ หวังต่อเหล่าญาติว่า จะพึงให้วัตถุอะไรๆ เฉพาะเราทั้งหลายบ้าง ดังนี้ จึงเที่ยวคอยอยู่ ข้าวและน้ำเป็นอันมากก็มีอยู่แต่ญาติคนหนึ่งหาระลึกได้ไม่ เพราะเหตุแห่งกรรมซึ่งอำนวยผลเผ็ดร้อนยิ่ง อันฝูงเปรตเหล่านั้นทำแล้ว จึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า

ปหูเต อนฺนปานมฺหิ ขชฺชโภชฺเช อุปฏฺฐิเต
น เตสํ โกจิ สรติ สตฺตานํ กมฺมปจฺจยา.

มีความว่า ครั้นเมื่อข้าวและน้ำ ของเคี้ยวและของบริโภคเป็นอันมากตั้งอยู่ใกล้แล้ว (จัดไว้แล้ว) บุคคลผู้หนึ่ง (คือมารดา

บิดาหรือบุตร) ของสัตว์ทั้งหลายซึ่งเกิดในเปรตวิสัยเหล่านั้น หาระลึกได้ไม่เพราะกรรมเป็นปัจจัย (เพราะกรรมคือความตระหนี่มีห้ามข้าวและน้ำเป็นต้น ที่ตนกระทำไว้แล้วเป็นเหตุการณ์)

บัดนี้สมเด็จพระศาสดาจารย์จะทรงสรรเสริญทานที่พระราชาทรงอุทิศบริจาคแก่พระญาติที่ละไปแล้ว จึงตรัสคาถาที่ ๓ ว่า

เอวํ ททนฺติ ญาตีนํ เย โหนฺติ อนุกมฺปกา
สุจึ ปณีตํ กาเลน กปฺปิยํ ปานโภชนํ.

มีความว่า ทานอันพระองค์ทรงบริจาคแล้ว ฉันใด บุตรธิดาพี่น้องชาย เป็นผู้ไหวตาม ย่อมให้ (ไทยธรรมเป็นต้นว่า) น้ำดื่มและโภชนะอันสะอาดประณีต เป็นของควรเพื่อญาติทั้งหลาย (ผู้บังเกิดในเปรตวิสัย) โดยกาล (คือในกาลแห่งฝูงเปรตมายืน ณ ที่มีภายนอกฝาเรือนเป็นต้น หรือในกาลควรที่พระอริยเจ้าผู้ทักขิเณยยบุคคลบริโภค) ฉันนั้น

บัดนี้ พระพุทธองค์จะทรงแสดงทานอันพระราชาทรงบริจาค เป็นอันทรงบริจาคแก่ฝูงเปรตเหล่านั้น จึงตรัสกึ่งเบื้องต้นแห่งคาถาที่ ๔ ว่า

อิทํ โว ญาตีนํ โหตุ สุขิตา โหนฺตุ ญาตโย

มีความว่า ทานนี้จงถึงญาติทั้งหลาย (ที่เกิดในเปรตวิสัย) ขอญาติเหล่านั้นจงถึงความสุข (คือเสวยผลแห่งทานนี้ จงมีความสำราญ)

บัดนี้ สมเด็จพระชินสีห์จะทรงสำแดงความที่เหล่าญาติแม้จะกล่าวว่า ท่านนี้จงถึงหมู่ญาติของเรา ดังนี้ กรรมอันคนอื่นกระทำแล้ว ย่อมหาให้ผลแก่คนอื่นไม่ ก็แต่วัตถุอันเหล่าญาติอุทิศให้อย่างนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแห่งกุศลกรรมของฝูงเปรต เพราะฉะนั้น เมื่อวัตถุอันเหล่าญาติอุทิศให้แก่ฝูงเปรต กุศลกรรมย่อมเป็นผลเกิดในขณะนั้น จึงตรัสกึ่งเบื้องปลายแห่งคาถาที่ ๔ และกึ่งเบื้องต้นแห่งคาถาที่ครบ ๕ ว่า

เต จ ตตฺถ สมาคนฺตฺวา ญาติเปตา สมาคตา
ปหูเต อนฺนปานมฺหิ สกฺกจฺจํ อนุโมทเร.

มีความว่า ก็พวกญาติผู้ละไปแล้วเหล่านั้น พร้อมกันมาในสถานที่ให้ทานนั้น ประชุมกัน (เพื่อประโยชน์ว่า ญาติเหล่านี้ของเรา จักอุทิศทานเพื่อประโยชน์แก่เรา) จึงอนุโมทนา (เกิดปีติโสมนัส) รับโดยเคารพในอันนะและปานะ (เป็นอันมากที่เหล่าญาติอุทิศให้แก่ตน)

บัดนี้ สมเด็จพระมหามุนีผู้มีพระภาค จะทรงแสดงอาการของฝูงเปรตผู้เสวยผลแห่งกุศลกรรมที่บังเกิดอาศัยพวกญาติได้ชมเชยปรารภพวกญาติ จึงตรัสกึ่งเบื้องปลายแห่งคาถาที่ครบ ๕ และกึ่งเบื้องต้นแห่งคาถาที่ครบ ๖ ว่า

จิรํ ชีวนฺตุ โน ญาตี เยสํ เหตุ ลภามเส
อมฺหากญฺจ กตา ปูชา ทายกา จ อนิปฺผลา.

มีความว่า เราทั้งหลายได้สมบัติเช่นนี้ เพราะเหตุแห่งญาติเหล่าใด ญาติเหล่านั้นของเราทั้งหลาย จงเป็นอยู่นาน บูชาอันทายกทั้งหลายทำแล้วแก่เราทั้งหลาย และทายกทั้งหลายก็หาไร้ผลไม่

อธิบายเฉพาะข้อว่า เราทั้งหลายได้สมบัติเช่นนี้ เพราะเหตุแห่งญาติเหล่าใด คือ ทักขิณาทานย่อมเป็นผลบังเกิดขณะนั้นด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ฝูงเปรตรับอนุโมทนา ๑ ทายกอุทิศให้ ๑ พร้อมด้วยทักขิเณยยบุคคล ๑ ทายกเป็นเหตุพิเศษ เพราะฉะนั้นฝูงเปรตจึงกล่าวดังนั้น

บัดนี้ สมเด็จพระศาสดา จะทรงแสดงความที่สัตว์เกิดในเปรตวิสัย ไม่มีชีวิตุบายอย่างอื่น มีการไถและเลี้ยงโคเป็นต้น เป็นเหตุได้สมบัติในเปรตวิสัยนั้น และความที่สัตว์เกิดในเปรตวิสัยยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยทานที่ญาติให้จากโลกนี้ จึงตรัสคาถาที่ ๗ กับกึ่งเบื้องปลายของคาถาที่ครบ ๖ ว่า

น หิ ตตฺถ กสี อตฺถิ โครกฺเขตฺถ น วิชฺชติ
วณิชฺชา ตาทิสี นตฺถิ หิรญฺเญน กยากยํ
อิโต ทินฺเนน ยาเปนฺติ เปตา กาลคตา ตหึ.

มีความว่า การไถ การรักษาโค การค้าขายอันจะพึงได้สมบัติ หรือการแลกเปลี่ยนด้วยเงิน ในเปรตวิสัยนั้น ไม่มีเลย บุคคลทำกาลกิริยาเกิดในเปรตวิสัย ย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในเปรตวิสัยนั้น ด้วยทานที่ญาติให้จากโลกนี้

บัดนี้ สมเด็จพระโลกนาถ จะทรงประกาศข้อความตามที่ตรัสแล้ว ด้วยอุปมา ๒ ข้อ จึงตรัสคาถาที่ ๘ ที่ ๙ ว่า

อุณฺณเต อุทกํ วุฏฺฐํ ยถา นินฺนํ ปวตฺตติ
เอวเมว อิโต ทินฺนํ เปตานํ อุปกปฺปติ
ยถา วาริวหา ปูรา ปริปูเรนฺติ สาครํ
เอวเมว อิโต ทินฺนํ เปตานํ อุปกปฺปติ.

มีความว่า น้ำในที่ดอนอันฝนตกทับแล้ว ย่อมไหลไปสู่ที่ลุ่มฉันใด ทานอันทายกให้แล้วแต่มนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จแก่เปรตทั้งหลาย ฉันนั้น. แม่น้ำเต็มด้วยน้ำอันไหลมาแต่ที่นั้นๆ ย่อมยังทะเลให้เต็มเปี่ยมฉันใด ทานอันทายกให้แล้วแต่มนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จแก่เปรตทั้งหลาย ฉันนั้น

เมื่อสมเด็จพระโลกุตมาจารย์จะทรงแสดงว่า ฝูงเปรตอันความอยากครอบงำแล้วว่า พวกเราจักได้วัตถุหน่อยหนึ่งแต่มนุษยโลกนี้ จึงมาสู่เรือนแห่งญาติทั้งหลาย ไม่อาจเพื่อจะขอด้วยคำว่า ท่านทั้งหลายจงให้วัตถุชื่อนี้ แก่เราทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นกุลบุตร เมื่อมาระลึกถึงวัตถุเครื่องระลึกเหล่านี้ ของฝูงเปรตเหล่านั้น ก็ควรให้ทักษิณาทาน เมื่อจะทรงแสดงฉะนี้ จึงตรัสคาถาที่ ๑๐ ว่า

อทาสิ เม อกาสิ เม ญาติ มิตฺตา สขา จ เม
เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา ปุพฺเพ กตมนุสฺสรํ.

มีความว่า กุลบุตรเมื่อมาระลึกถึงอุปการอันท่านได้ทำไว้แล้วในกาลก่อนว่า ผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ผู้นี้ได้ทำกิจนี้ของเรา ผู้นี้เป็นญาติ เป็นมิตร เป็นสหายของเรา ฉะนี้แล้ว ก็ควรให้ทักษิณาทานแก่ท่านผู้ละไปแล้ว.

สมเด็จพระทศพลผู้ทรงพระภาค เมื่อจะทรงแสดงว่า ก็ชนเหล่าใด ร้องไห้ เศร้าโศก เป็นอย่างยิ่ง เพราะญาติตาย ไม่ให้วัตถุหน่อยหนึ่งเพื่อประโยชน์แก่ญาติผู้ตายเหล่านั้น การร้องไห้เศร้าโศก ของชนเหล่านั้น เผาตนอย่างเดียว หายังประโยชน์หน่อยหนึ่งให้สำเร็จแก่ญาติผู้ตายแล้วเหล่านั้นไม่ เมื่อจะทรงแสดงอย่างนี้ จึงตรัสคาถาที่ ๑๑ ว่า

น หิ รุณฺณํ วา โสโก วา ยา วญฺญา ปริเทวนา
น ตํ เปตสฺส อตฺถาย เอวํ ติฏฺฐนฺติ ญาตโย.

มีความว่า การร้องไห้เศร้าโศก หรือความร่ำไรรำพันบุคคลไม่ควรทำแท้ เพราะว่าการร้องไห้เป็นต้นนั้น ย่อมไม่เป็นประโยชน์แก่คนตาย ญาติทั้งหลายก็ย่อมดำรงอยู่อย่างนั้น (คือหารู้ไม่).

สมเด็จพระอนาวรณญาณ ทรงแสดงการร้องไห้ เป็นต้นเป็นของหาประโยชน์มิได้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ จะทรงแสดงความที่ทักษิณาทาน อันพระราชาพิมพิสาร ถวายเป็นของมีประโยชน์ จึงตรัสคาถาที่ ๑๒ ว่า

อยญฺจ โข ทกฺขิณา ทินฺนา สงฺฆมฺหิ สุปติฏฺฐิตา
ทีฆรตฺตํ หิตายสฺส ฐานโส อุปกปฺปติ.

มีความว่า อันทักษิณานุประทานนี้แล ที่พระองค์ทรงบริจาคแล้ว ตั้งไว้เฉพาะแล้วในสงฆ์ ย่อมสำเร็จเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้ตายนั้น ตลอดกาลนาน โดยฐานะ (คือโดยทันทีนัยหนึ่งว่าโดยที่ ๆ เปรตเกิด ต่างโดยประเภทแห่งเปรตมีขุปปิปาสิกวันตเปรต ปรทัตตูปชีวิเปรต และนิชฌามตัณหิกเปรตเป็นต้น).

บัดนี้สมเด็จพระบรมศาสดา จะทรงสรรเสริญพระเจ้าพิมพิสารโดยพระคุณตามเป็นจริง จึงตรัสคาถาที่สุดว่า

โส ญาติธมฺโม จ อยํ นิทสฺสิโต
เปตานปูชา จ กตา อุฬารา
พลญฺจ ภิกฺขูนมนุปฺปทินฺนํ
ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปกํ.

มีความว่า ญาติธรรม คือการกระทำกิจอันญาติพึงกระทำแก่ญาตินี้นั้น อันพระองค์ได้ทรงแสดงให้ปรากฏแก่ประชุมชนแล้ว ด้วยการที่พระองค์ทรงบำเพ็ญทักษิณานุประทานนี้ บูชาอันยิ่งแก่เหล่าพระญาติผู้วายชนม์ พระองค์ก็ได้ทรงกระทำแล้ว ด้วยการที่พระองค์ยังพระญาติเหล่านั้นให้ได้เสวยทิพยสมบัติ กำลังกายของภิกษุทั้งหลาย พระองค์ก็ได้ทรงเพิ่มประทานแล้ว ด้วยการที่

พระองค์ยังภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ให้อิ่มหนำด้วยภัตตบริจาคและปานทานบุญราศีไม่น้อย พระองค์ก็ได้ทรงขวนขวายสร้างสมแล้ว ด้วยการที่พระองค์ยังจาคเจตนามีคุณคือทรงเอ็นดูเป็นบริวาร ให้บังเกิด. ในกาลเมื่อจบพระธรรมเทศนาประชุมชนราว ๘ หมื่น ๔ พัน สลดจิตเพราะสังวรรณนาอาทีนพโทษแห่งอันบังเกิดในเปรตวิสัย ตั้งจิตโดยแยบคาย ก็ได้บรรลุธรรมาภิสมัยตามอุปนิสัยของตน ๆ. วันที่สองแต่วันนั้น สมเด็จพระชินสีห์สัมพุทธเจ้า ได้ตรัสติโรกุฑฑเทศนานี้แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอีกถึง ๗ วัน. ธรรมาภิสมัย ความตรัสรู้ธรรม ก็ได้มีเช่นนั้นอีก คาถา ๑๓ คาถานี้ โบราณาจารย์ร้อยกรองไว้โดยชื่อว่าติโรกุฑฑเปตวัตถุ ในเปตวัตถุ โดยชื่อว่า ติโรกุฑฑสูตร ในขุททกบาฐ. สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสในติโรกุฑฑสูตรนี้และสิงคาลสูตรว่า บุคคลควรให้ทานอุทิศต่อญาติผู้ตาย ด้วยประการฉะนี้. ก็แต่บุคคลจะเป็นญาติหรือมิใช่ญาติก็ตาม บุคคลผู้ต้องการบุญควรบำเพ็ญอุทิศต่อผู้ใดผู้หนึ่ง เช่นมหาเศรษฐีชื่ออนาถบิณฑิกะได้บำเพ็ญมาแล้ว.

เรื่องตุ๊กตาแป้ง

ได้ยินว่า นางนมของนางทาริกานัดดาของอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี ทำตุ๊กตาด้วยแป้งให้นางทาริกาเล่น นางทาริกา สำคัญใน

ตุ๊กตาแป้งนั้นว่าธิดาของตน วันหนึ่งนางเล่นตุ๊กตาแป้งนั้น เผลอไป ตุ๊กตาแป้งนั้นตกแตก นางก็ร้องไห้ด้วยเสียใจว่า ธิดาของเราตายแล้ว เวลานั้น สมเด็จพระศาสดาเสด็จนั่งในเรือนของเศรษฐีนั้น ส่วนมหาเศรษฐีก็นั่งอยู่ที่ใกล้พระพุทธองค์ นางนมพานางทาริกาผู้ร้องไห้ไปหามหาเศรษฐีแจ้งความนั้นให้ทราบ อนาถบิณฑิกเศรษฐีรับนัดดาให้นั่งบนตัก ให้นางสำคัญรู้ว่า จะให้ทานเพื่อธิดาของเจ้า แล้วกราบทูลความนั้นแด่พระพุทธองค์ แล้วเชิญเสด็จพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณห้าร้อยเป็นพุทธบริวาร ทรงรักภิกษาหารในวันพรุ่ง สมเด็จพระโลกนาถเจ้าก็ทรงรับ วันที่ ๒ เสด็จไปเรือนแห่งเศรษฐีเสวยแล้ว เมื่อจะทรงทำอนุโมทนา จึงทรงภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า **ยํ กิญฺจารมฺมณํ กตฺวา ทชฺชา ทานมมจฺฉรี** เป็นต้น.

ความว่า บุคคลทำการอันใดอันหนึ่งมีการมงคลเป็นต้นเป็นอารมณ์แล้ว ก็พึงเป็นผู้ไม่มีมัจฉริยะให้ทาน บุคคลมาปรารภถึงผู้ตายมีในก่อน หรือเทวดาผู้สิงสถิตในที่อยู่ หรือท้าวมหาราชทั้ง ๔ ผู้รักษาโลก ผู้มียศ คือ ท้าวกุเวร ธตรฐ วิรูปักษ์ วิรุฬหก ก็พึงเป็นผู้ไม่มีมัจฉริยะบริจาคทาน บุรพเปตชนและวัตถุเทวดาเป็นต้น เหล่านั้น เป็นอันบุคคลนั้นได้บูชาแล้วและทายกผู้บริจาคก็หาเป็นผู้ไร้ผลไม่ การร้องไห้หรือเศร้าโศกปริเทวนาการ หาควรทำไม่เลย เพราะว่า การร้องไห้เป็นต้นนั้น ย่อมหาเป็นประโยชน์แก่เปตชนไม่ อันที่จริงญาติผู้ตายแล้วก็สถิตอยู่ หารู้เรื่องไม่

อันทักษิณานุประทานนี้แล อันท่านให้แล้ว ตั้งไว้เฉพาะด้วยดีแล้วในสงฆ์ ย่อมสำเร็จเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เปรตชนนั้นสิ้นกาลนานโดยฐานะ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอย่างนี้แล้ว ทรงทำมหาชนให้เป็นผู้มีอัธยาศัยยินดียิ่ง ในอันให้ทานอุทิศต่อคนผู้ตาย แล้วเสด็จลุกจากอาสนะเสด็จกลับ อีกวันหนึ่งภรรยาแห่งอนาถบิณฑิกคฤหบดีก็ประพฤติตามเศรษฐีและเหล่าญาติอื่น ๆ ก็อนุวัติตามเศรษฐีโดยนัยนี้ ชนเหล่านั้นยังมหาทานให้เป็นไปประมาณ ๑ เดือน พระเจ้าปัสเสนทิโกศลทูลถามสมเด็จพระศาสดาว่า เหตุไร ภิกษุทั้งหลายไม่มาสู่พระราชนิเวศน์ราว ๑ เดือน สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้า จึงตรัสประพฤติเหตุนั้นให้ทรงทราบ พระราชาจึงทรงอนุวัติตามเศรษฐีบริจาคมหาทาน ชาวพระนครก็ประพฤติตามพระราชนิยม ยังมหาทานให้เป็นไปประมาณ ๑ เดือน โดยนัยนี้ มหาทานมีตุ๊กตาแป้งเป็นมูลย่อมเป็นไปราว ๒ เดือน.

เจตนาเป็นเครื่องบันเทิงตามของฝูงเปรต ย่อมให้ผลขณะนั้นทันทีอย่างนี้ จะกล่าวไปใยถึงเจตนาเป็นเครื่องอนุโมทนาของมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่อำนวยผลทันทีเล่า เรื่องที่จะกล่าวต่อไปเหล่านี้เป็นอุทาหรณ์ในข้อที่ว่านั้น.

เรื่องอุบาสกผู้หนึ่ง

ได้ยินว่า ครั้งศาสนาแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า มีอุบาสกโสดาบันผู้หนึ่ง ไปเรือกับคนมีทรัพย์เป็นช่างกัลบกผู้หนึ่ง เรือแตกในท่ามกลางทะเลในวันที่ ๗ ชนทั้ง ๒ นั้น นอนบนแผ่นกระดานอันเดียวกันไปถึงเกาะตำบลหนึ่ง ช่างกัลบกฆ่านกในเกาะนั้นปิ้งไฟเมื่อจะกินแบ่งให้แก่อุบาสก อุบาสกหากินไม่ ด้วยคิดว่าไม่ควรแล้วคำนึงว่า ที่พึ่งของเรานอกจากพระรัตนตรัยในที่นี้ย่อมไม่มี เมื่ออุบาสกนั้นระลึกถึงคุณแห่งพระรัตนตรัยอย่างนี้ พระยานาคที่เกิดในเกาะนั้น นิรมิตกายตนเป็นเรือใหญ่เต็มไปด้วยรัตนะ ๗ ประการเทวดาในทะเลเป็นต้นหนยืนอยู่ในเรือร้องว่า ผู้จะไปชมพูทวีปมีหรืออุบาสกตอบว่า ข้าพเจ้าทั้ง ๒ จักไป ครั้นเทวดาจำแลงนั้นเรียกให้ขึ้นเรือ ก็ขึ้นแล้วเรียกช่างกัลบกให้ขึ้นด้วย เทวดาจำแลงกล่าวว่าความประพฤติความดีคือศีลของช่างกัลบกไม่มี เพราะฉะนั้น ช่างกัลบกไม่ควรขึ้นเรือนี้ อุบาสกจึงกล่าวว่า ข้อนั้นขอยกไว้ที ข้าพเจ้าให้ส่วนทานที่ข้าพเจ้าให้ ศีลที่ข้าพเจ้ารักษา และภาวนาที่ข้าพเจ้าเจริญแล้ว แก่ช่างกัลบกนี้ ช่างกัลบกกล่าวว่า ข้าพเจ้าอนุโมทนาด้วย เทวดาจำแลงจึงให้ช่างกัลบกขึ้นเรือ แล้วนำเรือนั้นไปสู่เมืองพาราณสี ขนทรัพย์สมบัติขึ้นเรือนแห่งชนทั้ง ๒ นั้น แล้วไปสู่วิมานของตน. เรื่องอุบาสกนี้มาในสีลานิสังสชาดกวรรณนา ในวรรคที่ ๔ แห่งทุกนิบาต.

เรื่องสังขพราหมณ์

ในอดีตสมัย พาราณสีนคร ชื่อว่าโมฬีนี กาลนั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ นามว่าสังขะ อาศัยอยู่ในโมฬีนีนคร เมื่อจะไปค้าขายทางเรือ ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งเดินย่ำทรายร้อนเช่นถ่านเพลิงในที่มีลมและแดดร้ายในระหว่างทาง มีจิตชื่นชมว่า บุญเขตของเรามาแล้ว จึงกล่าวว่า ท่านจงขึ้นรองเท้านี้ จงกั้นร่มนี้ไป แล้วถวายร่มและรองเท้าแล้วไปสู่ท่าขึ้นเรือ. เรือแตกในวันที่ ๗ บรมโพธิสัตว์ คว้าบุรุษอุปัฏฐากคนหนึ่งไว้ได้ ทาสรีระทั้งสิ้นด้วยน้ำมัน เคี้ยวกินน้ำตาลทรายกับเนยใสพอประโยชน์แล้วให้บุรุษอุปัฏฐากนั้นกินบ้าง แล้วขึ้นสุดปลายเสากระโดงกับด้วยบุรุษอุปัฏฐากนั้น โดดลงในวันที่ ๑ อุศภ ปรารภว่ายข้ามทะเล เมื่อบรมโพธิสัตว์เพียรว่ายข้ามอยู่ วันล่วงไป ๗ วัน กาลนั้น นางเทพธิดาชื่อมณีเมขลา ผู้รักษาสมุทร ใคร่จะช่วยพระโพธิสัตว์ให้ขึ้นจากทะเล จึงนิรมิตเรือแล้วด้วยแก้ว เต็มด้วยรัตนะ ๗ ประการ ให้พระโพธิสัตว์อยู่บนเรือ ไม่เหลียวแลบุรุษอุปัฏฐาก. พระโพธิสัตว์จึงให้ส่วนกัลยาณกรรมที่ตนทำแล้วแก่บุรุษอุปัฏฐาก ๆ ก็อนุโมทนารับส่วนบุญนั้น เทวดาจึงให้บุรุษอุปัฏฐากนั้นขึ้นเรือด้วย แล้วนำเรือไปสู่โมฬีนีนคร ขนทรัพย์ขึ้นไว้ในเรือนบรมโพธิสัตว์ แล้วกลับสู่วิมานของตน เรื่องสังขพราหมณ์นี้ ท่านกล่าวไว้ในสังขพราหมณชาดกวรรณนา ในทสกนิบาต.

เพราะความที่แห่งเจตนาเป็นเครื่องอนุโมทนา เป็นของให้ผลทันทีนั้น กุลบุตรผู้สร้างสมบุญกิริยาอันชื่อว่า ปัตติทาน ด้วยตนเอง และยังบุญกิริยาอันชื่อว่าปัตตานุโมทนาแก่ชนเหล่าอื่นให้เกิด ก็ควรจะให้ทานอุทิศต่อเหล่าผู้ตาย อีกอย่างหนึ่ง ควรจะทำบุญอันใดอันหนึ่งโดยปรกติแห่งตน แล้วอุทิศส่วนบุญแก่ชนเหล่าอื่น เช่นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ติโลกวิชัย ผู้เป็นบรมโพธิสัตว์ได้ทำมาแล้ว.

เรื่องติโลกวิชัยบรมจักรพรรดิ์

ได้ยินว่า พระเจ้าติโลกวิชัยบรมจักรพรรดิ์ เมื่อจะยังประชุมชนให้สมาทานบุญสมบัติที่พระองค์ได้ทรงทำไว้แล้ว จึงทรงภาษิตคาถา ๔ คาถา ในพุทธาประทานว่า

ยํ กิญฺจิ กุสลกมฺมํ กตฺตพฺพํ กิริยํ มม

เป็นต้น.

ความว่า กิริยา คือกุศลกรรมอันหนึ่งอันใด อันเราพึงทำด้วยกายวาจาใจ กิริยาคือกุศลกรรมนั้น เป็นของจะถึงสุคติในไตรทศเทวโลก อันเราทำแล้ว สัตว์เหล่าที่ใดมีสัญญา (มีนามว่ามนุษย์ เทวดา พรหม) หรือสัตว์เหล่าใดที่หาสัญญามิได้ สัตว์เหล่านั้นทั้งปวงจงเป็นผู้มีส่วนบุญ จงเสวยผลแห่งบุญที่เราทำแล้ว บุญนั้นที่เราทำแล้ว อันสัตว์เหล่าใดทราบดีแล้ว สัตว์เหล่านั้น

จงเสวยผลแห่งบุญที่เราให้แล้ว บรรดาสัตว์เหล่านั้นสัตว์เหล่าใด ไม่ทราบบุญที่เราทำแล้วนั้น ขอเทวดาทั้งหลายช่วยไปแจ้งแก่สัตว์เหล่านั้น (ว่าบุคคลชื่อโน้น ทำบุญอย่างนี้ ให้ส่วนบุญแก่ท่านทั้งหลาย). สัตว์เหล่าใดทั้งหมดในโลกนี้เป็นอยู่อาศัยอาหาร สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด จงได้อาหารที่ยังใจให้ฟูด้วยความคิด (คือบุญฤทธิ์) ของเรา.

ก็ทานที่บุตรจะพึงให้แก่ทักขิไณยบุคคล เพื่อประโยชน์แก่มารดาบิดาผู้ทำกาลกิริยาแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในสิงคาลสูตร ทานที่บุตรจะพึงให้ด้วยสามารถพลีกรรมแก่มารดาบิดาผู้ทำกาลกิริยาแล้ว พระองค์หาได้ตรัสไว้ในสิงคาลสูตรไม่ พระองค์ไม่ได้ตรัสไว้ในสิงคาลสูตรก็จริง ถึงอย่างนั้น ควรที่บุตรจะพึงทำพลีกรรมแก่มารดาบิดาผู้วายชนม์แล้ว.

อาทิยสุตตคาถา

เหตุดังนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อประทานโอวาทแก่อนาถบิณฑิกคฤหบดี จึงตรัสนิคมคาถามาในอาทิยสูตรในปัญจกังคุตรนิกายว่า

ภุตฺตา โภคา ภตา ภจฺจา วิติณฺณา อาปทา สุ เม
อุทฺธคฺคา ทกฺขิณา ทินฺนา อโถ ปญฺจ พลี กตา.

มีความว่า โภคะทั้งหลาย อันเราบริโภคแล้ว บุคคล

ทั้งหลายที่เราจะต้องเลี้ยง อันเราเลี้ยงแล้วอันตรายทั้งหลาย อันเราข้ามเสียแล้ว ทักษิณามีผลในเบื้องบน อันเราให้แล้ว อนึ่งพลี ๕ ประการอันเราทำแล้ว.

อุปฏฺฐิตา สีลวนฺโต สญฺญตา พฺรหฺมจาริโน

ยทตฺถํ โภคํ อิจฺเฉยฺย ปณฺฑิโต ฆรมาวสํ

โส อตฺโถ เม อนุปฺปตฺโต กตํ อนนุตาปิยํ.

ท่านผู้มีศีลสำรวมแล้วประพฤติดังพรหมเป็นปรกติ อันเราบำรุงแล้ว บัณฑิตเมื่อครองเรือนพึงปรารถนา โภคะเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้น อันเราถึงเนือง ๆ แล้ว กรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อนภายหลัง อันเราทำแล้ว.

เอตํ อนุสฺสรํ มจฺโจ อริยธมฺเม ฐิโต นโร

อิเธว นํ ปสฺสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ ฯ

นรชนผู้มีอันจะพึงตาย เมื่อมาระลึกถึงข้อความอันกล่าวมาแล้ว เป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยธรรม เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้ นรชนนั้นละไปแล้ว ย่อมบันเทิงทั่วในสวรรค์.

อธิบายความ โภคสมบัติทั้งหลาย อันเราจับจ่ายใช้สอยแล้ว. บุคคลที่เราจะพึงเลี้ยงคือมารดาบิดา บุตรภรรยาทาสกรรมกรมิตรอมาตย์ อันเราเลี้ยงแล้ว. อันตรายอันเกิดแต่ไฟ น้ำ ทำผิดกฎหมาย ถูกปรับ โจร ผู้รับมฤดกไม่เป็นที่รัก อันเราห้ามแล้ว

ด้วยบริโภคทรัพย์ จริงอยู่ ครั้นเมื่ออันตรายเกิดขึ้นแต่เพลิงเป็นต้น บุคคลมาสละทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่อุปกรณ์มีเครื่องดับไฟไหม้เรือนเป็นต้น ชื่อว่าปิดเสียห้ามเสียซึ่งทางมาแห่งอันตรายเหล่านั้นด้วยโภคทรัพย์ ทักษิณาทานสมบัติเครื่องเจริญผล มีผลในเบื้องบนด้วยสามารถแห่งอันให้ผลในภูมิเบื้องบนๆ คือสวรรค์เป็นที่เป็นไปแห่งกามตัณหา ๖ อันเราให้แล้วด้วยโภคทรัพย์. พลี ๕ ประการอันเราทำแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสพลี ๕ ไว้ในจุณณิยบทว่า ดูก่อนคฤหบดี อนึ่งอริยสาวกเป็นผู้ทำพลี ๕ คือญาติพลี อติถิพลี ปุพพเปตพลี ราชพลี เทวตาพลี ด้วยโภคสมบัติทั้งหลายที่ได้ด้วยความเพียร สร้างสมด้วยกำลังแขน เกิดแต่ทำการงานจนเหงื่อโทรมกาย ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยชอบธรรม. การสงเคราะห์ญาติ ชื่อว่าญาติพลี การต้อนรับแขก ชื่อว่าอติถิพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตายในก่อน ชื่อว่าปุพพเปตพลี ถวายหลวงเช่นเสียอากร ชื่อว่าราชพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา ชื่อว่าเทวตาพลี ท่านผู้มีศีลสำรวมแล้วเป็นสพรหมจารี อันเราบำรุงแล้วด้วยโภคะ บัณฑิตเมื่ออยู่ครองเคหสถาน ปรารถนาโภคสมบัติ เพื่อประโยชน์มีบริโภคเองเป็นต้น อันใด ประโยชน์อันนั้น อันเราถึงเนืองๆ แล้ว กรรมอันปราศจากความเดือดร้อนภายหลัง อันเราก็ทำแล้ว ด้วยอันทำเพื่อประโยชน์อันนั้น เมื่อนรชนผู้มีอันจะพึงตายมาระลึกถึงข้อความอันกล่าวมาแล้วนี้ เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม คือศีล ๕ จริงอยู่

ศีล ๕ ชื่อว่าอริยธรรม เพราะเป็นที่ชอบเป็นที่รักของพระอริยเจ้าทั้งหลาย อันพระอริยเจ้าทั้งหลายแม้ยังไปในรวางภพก็หาละศีล ๕ นั้นไม่ คำจะกล่าวต่อไปนี้ เป็นพุทธพจน์ ดูก่อนคฤหบดี โภคสมบัติทั้งหลาย อันอุบาสกเช่นท่านพึงถือด้วยเหตุ ๕ ประการ คือ เราจักทำตนเอง และมารดาบิดาบุตรภรรยาทาสกรรมกรให้เป็นสุข ด้วยโภคะเหล่านี้ ๑ เราจักทำมิตรอมาตย์ให้เป็นสุข ด้วยโภคะเหล่านี้ ๑ ครั้นเมื่ออันตรายเกิดขึ้นแต่ไฟเป็นต้น เราจักปิดทางมาแห่งอันตรายเหล่านั้นเสียด้วยโภคะ ทำตนให้ปลอดโปร่งด้วยโภคะเหล่านี้ ๑ เราจักตั้งไว้เฉพาะซึ่งทักษิณาอันมีผลในเบื้องบน ในสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติโดยธรรมด้วยโภคะเหล่านี้ ๑ เราจักทำพลี ๕ ด้วยโภคะเหล่านี้ ๑ ด้วยประการฉะนี้ โภคะทั้งหลาย อันบัณฑิตปรารถนาเพื่อประโยชน์ใด บัณฑิตผู้ทำประโยชน์นั้นละความเดือดร้อนภายหลัง อันมีวิปฏิสารเป็นลักษณะ แม้ศีลของบัณฑิตผู้มีความเดือดร้อนภายหลังละได้แล้ว ก็ย่อมหมดจดพิเศษ อนึ่ง เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบัณฑิตนั้นๆ ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงทั่วในโลกสวรรค์ ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนั้น คฤหัสถ์ผู้ระลึกถึงสุคโตวาทนี้ ก็ควรทำพลีกรรมแก่เหล่าญาติผู้ตาย ด้วยการเว้นจากโทษมีฆ่าสัตว์เป็นต้น.

มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕

การบำรุงมารดาบิดาด้วยสถาน ๕ มีเลี้ยงดูเป็นต้น จัดว่าเป็นมงคล เพราะเหตุแห่งความเกื้อกูลเป็นไปในทิฏฐธรรมชาตินี้ ๕ ประการ ด้วยสามารถแห่งอันเว้นจากความชั่ว ตั้งอยู่ในความดี ได้ศึกษาศิลป ประกอบพร้อมด้วยภรรยาที่สมควร ได้รับทรัพย์มฤดก ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสแก่สิงคาลมาณพว่า ดูก่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดาผู้ทิศบุรัตถิมา อันบุตรผู้บำรุงด้วยสถานทั้ง ๕ เหล่านี้แล้ว ก็ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถานทั้ง ๕ คือ ห้ามบุตรเสียจากความชั่ว ๑ ให้บุตรตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้บุตรศึกษาศิลป ๑ ตกแต่งบุตรให้มีภรรยาอันสมควร ๑ มอบทรัพย์มฤดกให้ในสมัย ๑ มารดาบิดาผู้บุรัตถิมทิศ อันบุตรบำรุงด้วยสถานทั้ง ๕ เหล่านี้แล้ว ก็ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล.

อธิบายความ การห้ามบุตรจากความชั่ว มีความก้าวล่วงยังไม่มาถึงเป็นวิสัย จริงอยู่ ครั้นเมื่อวิติกกมะยังไม่มาถึงแล้ว ความห้ามจากวัตถุที่มาถึงพร้อมแล้วก็ย่อมมี ครั้นเมื่อวิติกกมะเป็นไปอยู่ ความห้ามจากวัตถุที่มาถึงพร้อมแล้วก็ไม่พึงมี ก็แต่ความกระทำชั่วที่บุตรให้เกิดแล้ว มารดาบิดาก็ทำบุตรให้ดีเป็นปรกติด้วยติเตียน เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวในอรรถกถาแห่งสิงคาลสูตรว่า มารดาบิดาทั้ง ๒ กล่าวซึ่งโทษแห่งปาณาติบาต

เป็นต้น ที่เป็นไปในทิฏฐธรรมและสัมปรายภพแล้ว ห้ามว่าเจ้าอย่าทำอย่างนี้ ก็คือติเตียนซึ่งความชั่วเห็นปานนั้นที่บุตรทำแล้ว มารดาบิดาห้ามบุตรจากความชั่ว ด้วยประการฉะนี้.

มารดาบิดายังบุตรให้ตั้งอยู่ในความดี เหมือนอย่างอนาถบิณฑิกเศรษฐี และมารดาของมิตตวินทุกะบุตรเศรษฐี ครั้งศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ค่าจ้างบุตรให้ตั้งอยู่ในคุณมีสมาทานศีลเป็นต้น.

เรื่องกาฬะกุมาร

ดังได้สดับมาว่า อนาถบิณฑิกมหาเศรษฐีไม่อาจจะห้ามบุตรของตนชื่อกาฬะกุมาร ผู้ไม่เฝ้าแหนพระพุทธเจ้า ไม่สดับธรรม ไม่ทำไวยาวัจจกรรมแก่สงฆ์ จึงกล่าวว่า เจ้าจงรักษาอุโบสถศีล ฟังธรรมในวิหารแล้วมา พ่อจะให้กหาปณะ ๑ ร้อยแก่เจ้า กุมารนั้นก็รักษาอุโบสถศีล ไปวิหาร เพราะอยากได้ทรัพย์เป็นผู้หาต้องการสดับธรรมไม่ จึงนอนหลับเสียในที่ผาสุก แล้วไปสู่เรือนแต่เช้า ยังไม่ได้กหาปณะ ๑ ร้อย ก็ไม่กินข้าว ต่อได้จึงกิน. อีกวันหนึ่งเศรษฐีกล่าวว่า เจ้าจงเรียนบทธรรมอันหนึ่งในสำนักสมเด็จพระบรมศาสดาให้ได้แล้วกลับมา พ่อจะให้กหาปณะ ๑ พันแก่เจ้า กุมารนั้น ต้องการเรียนบทเดียวเท่านั้นแล้วหนี. สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า ได้ทรงบันดาลให้กุมารนั้น มีอาการคือกำหนด

จำไว้ไม่ได้ กุมารนั้นกำหนดบทนั้นไม่ได้ จึงคิดว่า เราจักเรียนบทต่อไป จึงยืนสดับอยู่ ก็พอได้เป็นพระโสดาบัน รุ่งขึ้นก็มาสู่เรือนกับสมเด็จพระทศพล ละอาย เพราะบิดาจะให้กหาปณะ ๑ พัน หน้าที่นั่งพระพุทธองค์ ย่อมไม่ปรารถนาเพื่อจะรับห่อกหาปณะ ๑ พันที่บิดาให้ เรื่องกาฬะกุมารมาแล้วในคาถาวรรณนา ในโลกวรรคแห่งธรรมบทว่า

ปจพฺยา เอกรชฺเชน สคฺคสฺส คมเนน วา
สพฺพโลกาธิปจฺเจน โสตาปตฺติผลํ วรํ

โสดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในปฐพี กว่าอันไปสู่สวรรค์ และกว่าความเป็นใหญ่ยิ่งในโลกทั้งหมด.

เรื่องมิตตวินทุกะ

แม้มารดาของมิตตวินทุกะบุตรเศรษฐี ก็ได้กล่าวว่า ความเป็นมนุษย์ได้ด้วยยากอันเจ้าได้แล้ว เจ้าจงให้ทาน จงรักษาศีล จงทำอุโบสถกรรม จงฟังธรรม ครั้นมิตตวินทุกะกล่าวว่า ข้าไม่ต้องการด้วยบุญมีให้ทานเป็นต้น แม่อย่าพูดอะไรกับข้า ข้าจะไปตามยถากรรม มารดาจึงกล่าวว่า วันนี้ เจ้าจงรักษาอุโบสถ เจ้าจงฟังธรรมในวิหารตลอดคืนแล้วกลับมา แม่จักให้ทรัพย์ ๑ พันแก่เจ้า มิตตวินทุกะโลภอยากได้ทรัพย์ จึงรักษาอุโบสถ อยู่ในวิหารตลอดวัน บทแห่งธรรมอันหนึ่ง จะไม่กระทบหูด้วยประการใด

ก็ไปนอนหลับเสียในที่หนึ่งด้วยประการนั้น แล้วไปสู่เรือนแต่เช้าเทียว ฝ่ายมารดาของมิตตวินทุกะ เข้าใจว่า วันนี้ บุตรของเราจักฟังธรรมแล้วนำพระเถระผู้ธรรมกถึกมา จึงตกแต่งวัตถุมีข้าวต้มข้าวสวยเป็นต้นไว้ แลดูทางมาแห่งบุตรอยู่ เห็นบุตรมาคนเดียวจึงถามว่า เจ้าไม่นำพระธรรมกถึกมาด้วยหรือ? มิตตวินทุกะตอบว่า ข้าไม่ต้องการด้วยพระธรรมกถึก เมื่อยังไม่ได้ห่อทรัพย์ ๑ พัน ก็ยังไม่กินข้าว ต่อได้จึงกิน ในกาลต่อมา มิตตวินทุกะนั้นไปค้าทางเรือ ถูกคนในเรือทิ้งลงทะเล โดยนัยที่กล่าวมาแล้วแต่หลัง จึงไปด้วยแพ เห็นนางเวมานิกเปรต ๔ นาง ในวิมานแก้วผลึก เห็น ๘ นาง ในวิมานเงิน เห็น ๑๖ นาง ในวิมานแก้วมณี เห็น ๓๒ นาง ในวิมานทอง โดยลำดับ ก็ได้เสวยทิพยสมบัติกับนางเหล่านั้น เพราะผลแห่งอุโบสถกรรม อันให้ผลทันตาเห็นที่ตนได้ทำแล้ววันหนึ่ง เรื่องนี้มาในจตุทวารชาดกวรรณนา มารดาบิดาเหล่านั้นยังบุตรให้ตั้งอยู่ในความดีด้วยความเอ็นดูบุตร ด้วยประการฉะนี้.

มารดาบิดารู้ว่าบุตรตนตั้งอยู่ในโอวาทแล้วให้ศึกษาศิลปมีหัตถมุทธาคณนา อัจฉิททคณนา ปิณฑคณนา เป็นต้น นับกำมือตามแต่จะกะนับคราวละ ๑ ร้อย หรือคราวละ ๑ พัน ชื่อว่าหัตถมุทธาคณนา นับเรื่อยไปไม่ขาดเช่นนับ ๑,๒,๓,๔ เป็นต้น ชื่อว่าอัจฉิททคณนา นับเป็นหมวด คือรวมคาด เช่นแลดูนา ก็รู้ว่าข้าวเปลือกมีเท่านี้ แลดูต้นไม้ต้นหนึ่ง ก็รู้ว่าผลมีเท่านี้ แลดูอากาศ

ก็รู้ว่านกในอากาศมีเท่านี้ ชื่อว่าปิณฑคณนา. มารดาบิดาให้บุตรศึกษาศิลปที่หาโทษมิได้ ด้วยประการฉะนี้.

มารดาบิดาตกแต่งบุตรให้มีภรรยาที่สมควรโดยคุณสมบัติมีสกุลมรรยาทรูปโภคทรัพย์บริวารเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้

มารดาบิดามอบทรัพย์สมบัติแก่บุตรในสมัย. สมัยมี ๒ คือ นิจจสมัย (สมัยเป็นที่ทำเป็นนิตย์) กาลสมัย (สมัยคือกาลควรแล้วถึงแล้ว). มารดาบิดามอบให้ด้วยคำว่า เจ้าจงรับทรัพย์นี้ไว้ ทรัพย์นี้จงเป็นเสบียงของเจ้า เจ้าจงทำการกุศลด้วยทรัพย์นี้ ชื่อว่าให้ในนิจจสมัย. มารดาบิดาให้เพื่อทำการมงคลไว้จุกในคราวบุตรเป็นทารก เพื่อทำอาวาหวิวาหมงคล ในคราวบุตรและธิดาเป็นหนุ่มเป็นสาว เพื่อทำกุศลในคราวบุตรนอนเตียงเป็นที่ตายเป็นปัจฉิมกาลให้เพื่อเหตุเช่นนี้เป็นต้น ชื่อว่าให้ในกาลสมัย. มารดาบิดามอบทรัพย์มฤดกแก่บุตรในสมัย ด้วยประการฉะนี้ บุตรบำรุงมารดาบิดาด้วยสถาน ๕ มีอันเลี้ยงเป็นต้น ย่อมได้ประโยชน์เกื้อกูลมีอันงดจากความชั่วเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนั้น ควรที่บุคคลผู้บุตรจะพึงบำรุงมารดาบิดาโดยแท้. อันที่จริงมารดาบิดาเห็นสถานทั้ง ๕ มีอันเลี้ยงเป็นต้น ซึ่งเป็นกิจที่บุตรจะพึงบำรุงจึงปรารถนาบุตร.

ปุตตสุตตคาถา

เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสนิคมคาถาในปุตตสูตรในปัญจกังคุดรว่า

ปญฺจ จานานิ สมฺปสฺส ปุตฺตํ อิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตา

ความว่า บัณฑิตทั้งหลายเมื่อเห็นสถานทั้ง ๕ จึงอยากได้บุตร

ภโต วา โน ภริสฺสติ กิจฺจํ วา โน กริสฺสติ

กุลวํโส จิรํ ติฏฺเจ ทายชฺชํ ปฏิปชฺชติ

อถ วา ปน เปตานํ ทกฺขิณํ อนุปฺปทสฺสติ

คือ บุตรอันเราเลี้ยงมาแล้ว จักเลี้ยงเรา ๑ บุตรจักทำกิจของเรา ๑ กุลวงศ์ของเราจะพึงตั้งอยู่นานเพราะบุตร ๑ บุตรจักปฏิบัติทรัพย์มฤดกของเรา ๑ อนึ่ง เมื่อเราละไปแล้ว บุตรจักเพิ่มให้ซึ่งทักษิณาแก่เรา ๑

จานาเนตานิ สมฺปสฺส ปุตฺตํ อิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตา

บัณฑิตทั้งหลายเห็นสถาน ๕ เหล่านี้ จึงอยากได้บุตร

ตสฺมา สนฺโต ปปฺปุริสา กตญฺญู กตเวทิโน

ภรนฺติ มาตาปิตโร ปุพฺเพ กตมนุสฺสรํ

กโรนฺติ เนสํ กิจฺจานิ ยถาตํ ปุพฺพการินํ

เพราะเหตุนั้น บุตรผู้ระงับแล้ว เป็นสัตบุรุษ รู้อุปการที่

มารดาบิดากระทำไว้ ฉลองคุณ มาระลึกถึงอุปการะที่ท่านทำไว้ก่อน ย่อมเลี้ยงดูมารดาบิดา กระทำกิจของท่านผู้ทำไว้ก่อน.

โอวาทการี ภตโปสี กุลวํสํ อหาปยํ

สทฺโธ สีเลน สมฺปนฺโน ปุตฺโต โหติ ปสํสิโย

บุตรผู้ทำตามโอวาทของท่าน เลี้ยงท่านผู้เลี้ยงเรามาก่อน อย่าให้กุลวงศ์เสื่อม เป็นผู้มีศรัทธาบริบูรณ์ด้วยศีล อันมหาชนสรรเสริญ.

อธิบายเฉพาะสถานที่ ๕. บุตรอันเราเลี้ยงดูประคับประคองมาด้วยให้ดื่มนม และยังมือและเท้าให้เจริญเป็นต้น จักเลี้ยงเราด้วยอันชำระเท้าอาบน้ำให้ข้าวต้มข้าวสวยเป็นต้น ในกาลเมื่อเราชราภาพ.

บุตรจักงดกิจของตนไว้ ไปทำกิจของเราอันเกิดขึ้นในราชสกุลเป็นต้น.

เมื่อบุตรของเรารักษาไร่นาที่ดินเงินทองเป็นต้น ของเรามิให้ฉิบหาย วงศ์สกุลของเราจักตั้งอยู่นาน. อนึ่ง บุตรของเราจักยังทานมีสลากภัตตทานเป็นต้น ที่เราให้เป็นไปแล้ว ให้คงเป็นไปไม่ตัดเสีย เมื่อเป็นอย่างนี้ วงศ์สกุลของเราก็จักตั้งอยู่สิ้นกาลนาน.

เมื่อบุตรของเราทำตนให้ควรแก่ทรัพย์มฤดกด้วยการปฏิบัติสมควรแก่วงศ์สกุล ชื่อว่าปฏิบัติทรัพย์มฤดกของเรา.

เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว บุตรของเราจักบำเพ็ญทานอุทิศถึงเรา จำเดิมแต่เราล่วงลับไปได้ ๓ วัน.

บัณฑิตทั้งหลายเห็นสถานทั้ง ๕ เหล่านี้ จึงอยากได้บุตร เพื่อได้รับบำรุงด้วยสถานทั้ง ๕ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้.

ปุจฉาวิสัชนา
ในมาตาปิตุอุปัฏฐาน

ส.ม. ภาษาเราเรียกบิดามารดา ภาษามคธเรียกมารดาบิดา ไม่เหมือนกัน ต่างหมายความอย่างไร?

ส.ก. ตามทิศานุมัสนธรรม บิดามารดาเป็นทิศเบื้องหน้าของบุตรเหมือนกัน ถึงกระนั้นเวลาจะเรียกต้องเรียกบิดาหรือมารดาขึ้นก่อน เรียกพร้อมกันไม่ได้อยู่เอง แต่ที่เรียกออกชื่อใครก่อนและหลัง จะว่าไม่สำคัญไม่ต่างกันไม่สูงไม่ต่ำกว่ากันไม่ได้ เพราะฉะนั้น ในภาษาเราเรียกบิดาขึ้นก่อนในเวลาที่ออกชื่อพร้อมกับมารดา คงหมายความว่าบิดาเป็นใหญ่ นับวงศ์สกุลบิดาเป็นใหญ่ และมารดาก็อยู่ในความปกครองของบิดา บิดาต้องเลี้ยงมารดาและบุตร เข้าใจว่าในภาษาเราเรียกบิดาขึ้นก่อนคงหมายความเช่นนี้. ในภาษามคธเรียกมารดาขึ้นก่อน หมายความว่ามารดาเป็นผู้ทำอุปการที่ทำได้โดยยากแก่บุตร มีอุปการแก่บุตรมากกว่า ดังที่ท่านพรรณนาในมาตาปิตุอุปัฏฐานนั้น.

ส.ม. ที่ว่าบุตรปฏิบัติบิดามารดาให้ได้รับความสุขสำราญอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่เป็นอันได้ทดแทนบุญคุณของท่านด้วยดี ต่อเมื่อบุตรแนะนำบิดามารดาผู้หาศรัทธามิได้ ให้เป็นผู้มีศรัทธา ผู้ไม่มีศีล ให้เป็นผู้มีศีล ผู้มีความตระหนี่ ให้เป็นผู้บริจาค ผู้ไร้ปัญญา ให้เป็นผู้มีปัญญา จึงเป็นอันได้ทดแทนบุญคุณของท่านด้วยดี

นี้ประสงค์ไม่ต้องทำการปฏิบัติ ให้คอยแต่แนะนำให้ท่านมีศรัทธา มีศีลมีจาคะมีปัญญา ฉะนั้นหรือ?

ส.ก. ไม่ประสงค์อย่างนั้น แสดงให้เห็นว่าบิดามารดามีคุณแก่บุตรมาก ยากที่บุตรจะทำปัจจุปการให้สุดสิ้นด้วยการปฏิบัติชอบอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ถ้าบุตรแนะนำให้ท่านบริบูรณ์ด้วยสัมปทา ๔ นั้นแหละจึงเป็นอันทดแทนกันได้. ถ้าประสงค์ไม่ต้องบำรุงจะสอนให้บำรุงบิดามารดาด้วยมนัสนวิธี และสักการวิธีทั้ง ๒ วิธีนี้ และให้บำรุงด้วยสถาน ๕ ประการทำไม

ส.ม. การที่บุตรจะต้องแนะนำบิดามารดาให้บริบูรณ์ด้วยสัมปทา ๔ นั้น มิถูกตำหนิว่าบุตรสอนบิดามารดา เป็นการนอกเหนือไปหรือ?

ส.ก. เข้าใจว่าไม่เป็นเช่นว่า การแนะนำตักเตือนที่ถูกแม้จะเป็นของผู้น้อย นักปราชญ์ก็ไม่ห้าม ถ้าเกรงเช่นนั้นก็ต้องตักเตือนโดยอุบายที่ชอบ ให้ท่านรู้สึกจนได้ ท่านได้รับตักเตือนแล้วจะประพฤติหรือไม่นั้นแล้วแต่ท่าน แต่ควรพยายามให้ประพฤติตามให้ได้ เมื่อเป็นไปไม่ได้ก็เป็นอันจนใจ

ส.ม. การบำรุง ๒ วิธีนี้ ว่านมัสนวิธีเป็นกิจของคฤหัสถ์ สักการวิธีว่าเป็นกิจของบรรพชิต สักการวิธีคฤหัสถ์ไม่ต้องทำ ทำไม่ได้หรือ?

ส.ก. ที่ท่านแบ่งหน้าที่ไว้ดังนั้น ก็ควรเป็นเช่นนั้น

แต่คฤหัสถ์ทำทั้ง ๒ วิธียิ่งดีอีก แต่ที่จริงคฤหัสถ์ควรทำทั้ง ๒ วิธี บรรพชิตควรทำแต่สักการวิธี นมัสนวิธี บรรพชิตทำมีโทษทางวินัย คือภิกษุกราบไหว้คฤหัสถ์ต้องทุกฏาบัติ.

ส.ม. ภิกษุทำสักการวิธีแก่บิดาได้ทุกอย่าง ไม่มีโทษทางวินัย ทำแก่มารดาก็ได้ทั้งนั้น เว้นแต่ห้ามไม่ให้จับต้องกาย ถ้าจับต้องโดยสำคัญว่ามารดาท่านปรับทุกฏาบัติ. ความเป็นอย่างนี้ถูกหรือผิด?

ส.ก. เข้าใจดังนั้นถูกแล้ว แต่เห็นมารดาตกน้ำ ภิกษุกำลังตกใจไม่ทันนึกอะไร นอกจากจะลงไปช่วยขึ้นมาให้ได้ ถ้านำมารดาขึ้นมาได้ด้วยจับต้องกาย โดยอาการอย่างหนึ่งอย่างใด เข้าใจว่าไม่เป็นอาบัติ เพราะสติไม่ได้อยู่กับตัว.

ส.ม. ถ้ามีสติรู้ตัวว่า จับต้องกายมารดาเป็นอาบัติ เห็นมารดาตกน้ำ จะเกรงเป็นอาบัติดีกว่าปล่อยให้มารดาจมน้ำตาย หรือจะสู้ทนเป็นอาบัติช่วยมารดาให้รอดตายดีกว่า?

ส.ก. เอาอะไรมาพูด อาบัติที่ล่วงอย่างนี้ก็เป็นอาบัติเบา ล่วงแล้วแสดงก็พ้นโทษ ไม่เป็นอาณาวิติกมันตราย ถ้าดูดายด้วยเคร่งเกินไปไม่ช่วยมารดาให้พ้นมรณภัย บาปรู้จักว่าเท่าไร ขาดกตัญญูกตเวทีขาดการบำรุงมารดาอย่างสำคัญ จักถูกติเตียนสักเท่าไร มารดามีเหตุร้ายถึงปานนี้ยังไม่ช่วย ถ้าเห็นคนอื่นตกน้ำแล้วอย่าหวังช่วยเลย ที่ว่านี้ก็ประสงค์ภิกษุผู้บุตรว่ายน้ำเป็น

ถ้าว่ายไม่เป็นก็ตามที ถึงอย่างนั้นก็ต้องวานคนอื่นให้ช่วย จะดูดายไม่ได้เป็นอันขาด

ส.ม. ขอให้อธิบายการบำรุงบิดามารดา ด้วยสถาน ๕ ประการที่นอกไปจากโบราณาจารย์อธิบายมาแล้ว?

ส.ก. สถานทั้ง ๕ นั้นจัดได้อีกอย่าง ๑ คือเมื่อบิดามารดายังมีชีวิตอยู่ บำรุงได้ ๔ อย่าง ยกสถานที่สุดเสีย เมื่อบิดามารดาทำกาลกิริยาแล้ว บำรุงได้ ๔ อย่าง ยกสถานต้นเสีย

ส.ม. สถานเป็นประถม มีอธิบายอย่างไรที่แปลกออกไปอีก?

ส.ก. สถานเป็นประถม คือเลี้ยงดูบิดามารดาควรลงมือเลี้ยงเองก็เลี้ยงเอง มีกำลังจัดให้คนอื่นทำแทน แต่ไม่ทอดธุระหมั่นตรวจตราก็ใช้ได้ เมื่อมีกำลังทรัพย์หรือยศบรรดาศักดิ์ ก็จัดให้มีคนสำหรับรับใช้จนพอ ให้มียานพาหนะสำหรับไปไหนมาไหนทั้งทางน้ำทางบก ให้มีบ้านช่องที่เรือนไร่นาเรือกสวน อาหารการกิน เครื่องใช้สอยทุกอย่าง ทั้งเงินทองสำหรับใช้ก็จัดให้มีบริบูรณ์ จะต้องการสิ่งไรที่นอกไปจากจัดไว้สำหรับ ก็จักดารให้ได้สมประสงค์ เวลาเจ็บไข้ ก็ไม่ทอดทิ้งไปห่างไกล การอะไรมีจะสำคัญสักเพียงไรก็ต้องหยุดไว้ก่อน เมื่อบิดาหรือมารดาชราภาพมาก ก็ไม่ไปอยู่ในที่อื่นห่างไกล อันจะกลับโดยเร็ววันทันด่วนไม่ได้ ถ้าเป็นสมณะมีผู้อื่นที่เป็นคฤหัสถ์ เป็นต้นว่าพี่หรือน้องปฏิบัติอยู่แล้ว พอเป็นที่เบาภาระลง แต่ไม่ควรทอดทิ้งทีเดียว หมั่นสดับตรับฟังเยี่ยมเนืองๆ

สุดแท้แต่บิดามารดาจะได้ผาสุกสำราญเพียงใด ก็อนุวัติปฏิบัติให้ได้เพียงนั้น โดยความตั้งใจดีไม่อิดหนาระอาใจ

ส.ม. สถานที่ ๒ อธิบายแปลกออกได้อีกอย่างไรบ้าง?

ส.ก. สถานที่ ๒ คือ ทำกิจการของบิดามารดา ถ้าจัดให้คนอื่นรับทำแทนต่างหูต่างตาท่าน และตัวเราเองได้ก็ควรจัด สิ่งที่จำเป็นท่านต้องทำเองไม่เป็นที่แลเห็นหนักหนา ก็ต้องผ่อนปล่อยให้ทำเอง เพราะคนเกิดมาจะหาความสุขจนถึงไม่ต้องทำอะไรเสียเลยเป็นไปไม่ได้ ร่างกายกลับเมื่อยขบขัดเจ็บเหน็บชา ทอนอายุให้น้อยลง. ถ้าเป็นกิจที่มีโทษ เช่นกัดปลาชนไก่ควรเล้าโลมตักเตือนให้งดเว้น ไม่ควรอนุมัติช่วยจัดแจง ถ้าเป็นกิจดี เช่นทำสวนทำของขาย ก็ควรช่วยเองหรือจัดคนอื่นให้ทำ เมื่อบิดาหรือมารดาล่วงลับไปแล้ว ทำอะไรไว้ค้างไม่สำเร็จ ถ้ามีโทษก็ควรละทิ้งเสียอย่าทำต่อ ถ้าหาโทษมิได้ก็ควรทำจนสำเร็จโดยประสงค์ หรือต้องแก้ไขบ้าง เพื่อให้เหมาะแก่สมัยก็แก้ได้ หาไม่จะมีประโยชน์น้อยหรือไม่มีประโยชน์เสียทีเดียวก็เป็นได้. ถ้าเป็นแต่ท่านคิดไว้แต่บุตรทราบความตามที่ท่านเล่าบอกไว้ให้ทราบ เช่นนี้ก็ควรจัดการให้เสร็จ เว้นไว้แต่เป็นกิจมีโทษ ถ้าสิ่งที่ท่านทำไว้ แต่ชำรุดทรุดโทรมลง ถ้ายังจะรักษาไว้เป็นประโยชน์ต่อไป ก็ควรซ่อมแซมให้คงดีเหมือนเก่าฝ่ายบุตรที่เป็นสมณะก็ต้องขวนขวายทำกิจของบิดามารดาทั้งเมื่อท่านยังมีชีวิต และล่วงลับไปแล้วทำได้ทุกประการ ควรเว้นแต่สิ่งที่ภิกษุจะทำไม่ได้ เป็นโทษโดยวินัยบัญญัติ.

ส.ม. สถานที่ ๓ ควรอธิบายแปลกจากแบบอย่างไรบ้าง?

ส.ก. สถานที่ ๓ คือดำรงวงศ์สกุล คือสืบสกุลของบิดามารดามิให้ฉิบหายหรือเสื่อมลง ไม่ทำให้วงศ์สกุลของท่านเสียชื่อเสียง ไม่มีความอะไรที่จะอธิบายให้แปลกกว่าแบบ แต่ถ้าบุตรเป็นภิกษุตลอดไป ก็เป็นขาดจากเป็นผู้จะสืบเชื้อสายของท่าน แต่ก็ไม่พ้นที่สกุลของท่านจะได้ชื่อเสียงว่า บุตรผู้เป็นภิกษุนั้น เป็นกุลบุตรออกบวชในพระศาสนาจากวงศ์สกุลของท่าน ถึงบุตรจะไม่เป็นผู้สืบสกุลของท่าน โดยเหตุว่าทรงเพศสมณะ ต้องประพฤติตามวงศ์ของสมณะ ก็ยังได้บำรุงท่านด้วยสถานอื่นที่สมควรจะบำรุงได้ และยังต้องประพฤติตนให้สมกับทิศานุมัสนธรรม ซึ่งต้องเป็นทิศเบื้องบนของท่าน ถึงท่านก็ต้องรู้สึกเช่นนั้น คือภิกษุนั้นเป็นทิศเบื้องหลังของตนโดยความที่เป็นบุตร เป็นทิศเบื้องบนของตนโดยความที่ทรงเพศเป็นสมณะ ความรักความนับถือในบุตรผู้เป็นสมณะยิ่งทวีมากขึ้น ส่วนผู้ถือวงศ์สกุลก็คงไปตกอยู่แก่ผู้อื่นซึ่งเป็นพี่หรือน้องของภิกษุนั้น รับต่อไป

ส.ม. สถานที่ ๔ มีอธิบายแปลกออกไปอย่างไรเล่า?

ส.ก. สถานที่ ๔ คือ ประพฤติตนให้สมควรได้รับทรัพย์มฤดก คือต้องเป็นคนหมั่นเล่าเรียนศิลปวิทยา หมั่นทำมาหากินในทางที่ชอบเพื่อได้ทรัพย์มาเลี้ยงชีพ รักษาทรัพย์ที่มีมิให้สิ้นไปโดยไม่จำเป็น รักษากิจการอันเป็นหน้าที่ของตนมิให้เสื่อม คบแต่คนดี

เป็นสหายเลี้ยงชีพตามสมควรแก่ทรัพย์ที่มี เว้นเหตุแห่งความฉิบหายแห่งโภคสมบัติ เช่นไม่ประพฤติเป็นนักเลง เล่นการพนัน ดื่มน้ำเมา คบหญิงเสเพล เที่ยวกลางคืน ดูการเล่นไม่เป็นมื้อเป็นคราว บุตรประพฤติได้เพียงเท่านี้สมควรได้รับทรัพย์มฤดก ข้อนี้ต้องทำเองวานใครทำแทนไม่ได้ ต้องประพฤติได้เองเช่นนี้ ในเวลาบิดามารดายังมีชีวิตอยู่และท่านล่วงลับไปแล้ว บุตรเป็นภิกษุก็หมดหน้าที่จะเป็นผู้ปฏิบัติรับทรัพย์มฤดกของบิดามารดา แต่เป็นผู้ปฏิบัติรับธรรมมฤดกอยู่แล้ว

ส.ม. จงอธิบายสถานที่ครบ ๕ ต่อไป ถ้ามีความแปลกอีก?

ส.ก. สถานที่ครบ ๕ คือ เมื่อบิดามารดาทำกาลกิริยาแล้ว บุตรเพิ่มให้ซึ่งทักษิณาแก่ท่าน คือเมื่อบิดามารดาทำกาลกิริยาแล้ว บุตรก็บำเพ็ญทานอุทิศถึงท่านในวันนั้น เมื่อท่านทำกาลกิริยาล่วงมาได้ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน ก็เป็นอภิลักขิตกาลกำหนดบำเพ็ญอีก หรือบำเพ็ญทุกคราว ๗ วัน จนถึง ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน ก็ยิ่งดี ครั้นถึงคราวฌาปนกิจ และนับแต่วันฌาปนกิจแล้วมาครบ ๗ วัน หรือวันเก็บอัฐินั้นก็ควรบำเพ็ญทุกคราว แต่นั้นถึงวันเกิดหรือมรณะของท่านก็ควรบำเพ็ญอีก ยังมีวันขึ้นปีใหม่หรือวันพิเศษคราวใดคราวหนึ่ง ก็ควรบำเพ็ญทั้งนั้น ข้อสำคัญบำเพ็ญทานแล้วควรอุทิศถึงท่านทุกคราว ท่านถึงจะได้รับสำเร็จประโยชน์แก่ท่านตามควรแก่คติกำเนิดของท่าน ฝ่ายบุตรที่เป็นสมณะก็ทำได้ดุจบุตรที่เป็น

คฤหัสถ์ทุกประการ มีพิเศษแต่บุตรที่เป็นสมณะแม้ไม่ได้บริจาควัตถุทาน เป็นแต่บำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นข้อปฏิบัติสำหรับตน ซึ่งปฏิบัติได้โดยอุปนิสัยสามารถของตน แล้วอุทิศส่วนกุศลสัมมาปฏิบัตินั้นแก่ท่านก็ได้เหมือนกัน.

ส.ม. ไหนโบราณาจารย์พรรณนาว่า ให้ทานแล้วอุทิศส่วนบุญแก่บิดามารดาผู้ถึงมรณะ สำเร็จประโยชน์แก่ท่านผู้ไปเกิดเป็นเปรต ถ้าไปเกิดเป็นสัตว์นรก เป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นมนุษย์ หรือเป็นเทวดา อุทิศส่วนบุญให้ ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ท่าน และที่ว่าบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ตามสามารถแล้วอุทิศส่วนกุศลนั้นไปให้ก็ได้ ยังฟังไม่เข้าใจ ขอจงอธิบายให้กระจ่าง?

ส.ก. บุตรทำบุญ จะเป็นบริจาคสิ่งของถวายทักขิไณยบุคคล หรือรักษาศีล หรือเจริญภาวนาก็ตาม แล้วอุทิศส่วนบุญ คือส่วนแห่งการบริจาคไทยธรรม หรือส่วนแห่งการรักษาศีล หรือส่วนแห่งการเจริญภาวนา ให้บิดามารดาผู้ล่วงลับไปแล้ว ถ้าท่านไปเกิดเป็นเปรตรับส่วนบุญ ชื่อว่าท่านได้ทำบุญคือปัตตานุโมทนา ได้เสวยผล คือ เป็นต้นว่าเป็นส่วนแห่งการให้น้ำก็เกิดเป็นน้ำทิพย์ ได้ดื่มได้สนานกายระงับความอยากความกระวนกระวายทันที เพราะเปรตเป็นอยู่ด้วยผลแห่งทาน มีผลแห่งทานเป็นอาหาร ถ้าส่วนบุญที่ท่านได้รับเป็นส่วนแห่งการรักษาศีล หรือเจริญภาวนา ก็ชื่อว่าท่านทำบุญคือปัตตานุโมทนาเหมือนกัน ได้เสวยผลตามควร

แต่โบราณาจารย์หาได้พรรณนาว่า ได้เสวยผลอย่างไร เมื่อไรไม่ ถ้าท่านไปเกิดเป็นอื่นนอกจากเปรต เช่นไปเกิดเป็นเทวดา ได้รับส่วนบุญ คือส่วนแห่งทาน ก็หาได้เสวยผล คือเกิดเป็นของทิพย์ทันทีไม่ เพราะเทวดาเป็นอยู่ด้วยสุธาโภชน์มีสุธาโภชน์เป็นอาหาร หรือรับส่วนบุญอย่างอื่นก็เป็นอย่างนั้น แต่ท่านชื่อว่าได้ทำบุญ คือปัตตานุโมทนา ได้เสวยผล แต่หาทราบว่าผลอย่างไร เมื่อไรไม่ ดุจกล่าวมาแล้ว

โดยใจความย่อ ๆ บุตรบำเพ็ญบุญ คือให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา สดับธรรม แสดงธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วอุทิศถึงบิดามารดาผู้ล่วงลับไปแล้ว ไปเกิดในคติกำเนิดใดก็ตาม ท่านทราบแล้วรับอนุโมทนา ท่านก็เป็นอันได้บำเพ็ญบุญ คือรับอนุโมทนา ได้เสวยผลตามควร แต่จะเป็นผลอย่างไร ได้เสวยเมื่อไร ข้างเราทราบไม่ได้ ถ้าท่านไปเกิดเป็นเปรตนั้นแหละได้เสวยผลแห่งทาน เช่นบุตรอุทิศส่วนแห่งการให้ภัตตาหารก็เกิดเป็นภัตตาหารทิพย์ ท่านได้บริโภคอิ่มหนำ ร่างกายบริบูรณ์ทันที

สุสมณกถา

พระปรีชามงคลญาณ (ปรีชา วฑฺฒนธโย ป.ธ.๙)

วัดเทพศิรินทราวาส

รับพระราชทานถวายในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราชูปถัมภ์

การบำเพ็ญพระกุศล ดิถีคล้ายวันสิ้นพระชนม์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ปีที่ ๘๐

ณ พระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

กรุงเทพมหานคร

สุสมณกถา

พระปรีชามงคลญาณ (ปรีชา วฑฺฒนธโย ป.ธ.๙)
วัดเทพศิรินทราวาส
รับพระราชทานถวายในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราชูปถัมภ์
การบำเพ็ญพระกุศล ดิถีคล้ายวันสิ้นพระชนม์
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ปีที่ ๘๐
ณ พระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
กรุงเทพมหานคร

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล พระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จพระบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ บัดนี้จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ในสุสมณกถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ถ้ารับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาไป มิได้ต้องตามโวหารอรรถาธิบายในพระธรรมเทศนา ณ บทใดบทหนึ่งก็ดี ขอเดชะ พระเมตตาคุณ พระกรุณาคุณ พระขันติคุณ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอภัยแก่อาตมะ ผู้มีสติปัญญาน้อย ขอถวายพระพร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ
สมโณ อสฺส สุสมโณติ ฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาในสุสมณกถา ว่าด้วยความงดงามในคุณเครื่องความเป็นสมณะฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปการพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ที่ได้ทรงบำเพ็ญ ได้ทรงอุทิศพระกุศลถวายเจ้าพระคุณ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในวันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ ซึ่งเวียนเข้ามาถึง ณ ศกนี้ ตามประเพณีทักษิณานุปทานในพระพุทธศาสนา การทรงบำเพ็ญพระกุศลนี้ เป็นไปด้วยพระราชอัธยาศัยกอปรด้วยพระกตัญญูกตเวทิตาคุณ และเป็นการทรงบูชาด้วยพระคารวะธรรมอย่างยิ่ง ปรารภเหตุที่ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์เจ้าพระคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๘ พระราชอุปัธยาจารย์ ในคราวที่สมเด็จพระบรมบพิตร พระราชสมภารพระองค์ ทรงมีพระราชศรัทธาเสด็จออกผนวชในพระพุทธศาสนา

การนี้คณะสงฆ์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม มีเจ้าพระคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นประธาน พร้อมคณะสาธุชน อุบาสก อุบาสิกา ร่วมตั้งกัลยาณจิตเพื่อบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย

อภิลักขิตสมัยเช่นนี้สาธุชนพุทธบริษัทต่างได้มาประชุมพร้อมเพรียงกันด้วยเห็นเป็นสำคัญว่า โอกาสที่จะได้บำเพ็ญบุญอุทิศพระกุศลถวายบูชาพระคุณ บูชาพระสังฆคุณ มาถึงแล้ว ซึ่งนับเป็นมงคลอันสูงสุดปรากฏในข้อว่า บูชาผู้ควรแก่การบูชา เพราะฉะนั้น เมื่อกำหนดครบวันที่ ๒๕ สิงหาคม ของทุกปี อันเป็นวันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ซึ่งเวียนมาบรรจบครบอีกวาระหนึ่ง คณะสงฆ์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พร้อมสาธุชนทั้งหลายย่อมมีจิตยินดีตอบรับต้อนรับพรักพร้อมใจกันบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายเปรียบเสมือนหนึ่งได้พบเจอผู้เป็นที่เคารพเป็นที่รักที่ได้จากกันไปนานตามในพุทธภาสิตว่า **จิรปฺปวาสึ ปุริสํ ทูรโต โสตฺถิมาคตํ** เป็นอาทิ แปลความว่า ญาติมิตรผู้มีจิตรอารี มีปีติดีใจได้พบผู้เป็นที่รักที่จากกันไปนาน กลับมาถึงโดยสวัสดี จนถึงกับเอ่ยร้องทักว่ามาแล้วๆ ฉันใดก็ฉันนั้น ซึ่งคณะสงฆ์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามได้จัดบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายโดยมิได้ขาดสายตลอดระยะเวลามาเป็นปีที่ ๘๐

การบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย ณ กาลโอกาสนี้ จึงพรรณนาได้ว่าเกิดสำเร็จด้วยอำนาจแห่งกตเวทิตาธรรม และอปจายนธรรมตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามแบบอย่างสัปปุริสวิสัย การแสดงกตัญญูกตเวทิตาธรรม และอปจายนธรรมดังที่ปรากฏอยู่ ณ บัดนี้ นอกจากเป็นการปฏิบัติธรรมแล้ว ยัง

เป็นการแสดงให้เห็นถึงคุณธรรม ความดี ความงาม เผยพระกิตติคุณความงามของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้ปรากฏขึ้นอีกวาระหนึ่ง ก็แล คุณธรรมความงดงามที่เจ้าพระคุณสมเด็จได้บำเพ็ญมานั้นยากที่จะพรรณาให้เป็นที่ครบหมดสิ้นได้ในระยะเวลาที่ปรากฏอยู่นี้ แต่ว่าคุณธรรมความงดงามของเจ้าพระคุณสมเด็จ ย่อมจะปรากฏอยู่ในจิตใจของสาธุชนทั้งหลายมาจนถึงเวลานี้ ในโอกาสบัดนี้จะพรรณนาถึงคุณธรรมความงดงามของเจ้าพระคุณสมเด็จอันควรแก่การที่จะกล่าวได้ว่า สมณะผู้งดงามในพระพุทธศาสนา

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ได้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในบวรพระพุทธศาสนากล่าวตามหลักได้ว่า เพราะอำนาจแห่ง กตปุญญตาธรรม ที่ได้สั่งสมมาเป็นเวลายาวนานบันดาลชีวิตของท่านเจ้าพระคุณมาอยู่ภายใต้ร่มเงาองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งถึงแม้พระชนม์ชีพเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ พระองค์จะต้องจากบ้านเกิดเมืองนอนไปเพื่อทรงศึกษา ณ ต่างประเทศ แต่ด้วยพระกุศลที่ทรงสั่งสมไว้ดีแล้วในพระพุทธศาสนา ได้น้อมนำพระองค์ให้ทรงเข้ามาผนวชในพระพุทธศาสนา ขณะมีพระชนมายุเพียง ๑๔ พรรษา ได้ทรงผนวชเป็นสามเณรอันนับเป็นจุดเริ่มต้นที่พระองค์ได้เข้ามาสู่สมณเพศดำรงอยู่ในพระพุทธศาสนาอย่างบริบูรณ์ ครั้นได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว เจ้าพระคุณฯ ได้เล่าเรียนศึกษาพระปริยัติธรรมคำสอนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจน

ได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค เจ้าพระคุณสมเด็จ ได้อาศัยหลักพุทธธรรมที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาตามลำดับนั้นเป็นเครื่องปกครองกายปกครองใจเสมอมา

แต่เกียรติคุณทั้งหลายหาละผู้ประพฤติธรรมไม่ สมดังพระบาลีว่า **ธมฺเม จิตํ น วิชหาติ กิตฺติฯ** เกียรติย่อมไม่ละผู้ตั้งในธรรม เพราะอาศัยกำลังแห่งธรรมปฏิบัติสนับสนุนส่งเสริมอย่างไม่ลดละ ด้วยเหตุนี้แล เจ้าพระคุณสมเด็จฯได้ถึงความเจริญในพระพุทธศาสนา ทั้งในทางสมมติตามโลกวิสัย ทั้งในทางคุณธรรมจิตใจ ในทางสมมติตามโลกนิยมนั้น ได้ทรงถึงความเจริญรุ่งเรืองในพระศาสนามาโดยลำดับ จนถึงฐานะอันสำคัญได้รับทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชมีราชทินนามจารึกในสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ถือเป็นตำแหน่งประมุขปกครองสงฆ์อันสูงสุดในสังฆมณฑล ซึ่งจะมีสมเด็จพระสังฆราชได้เพียงพระองค์เดียว ได้ทรงบัญชาการปกครองคณะสงฆ์ในสังฆมณฑลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองเป็นไปโดยความเรียบร้อยตลอดกาลสมัยนับได้ ๑๖ ปี

ส่วนในทางคุณธรรมนั้นเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งอยู่ ยากที่จะมีผู้เข้าไปหยั่งทราบได้ว่าเจ้าพระคุณทรงพระบารมีธรรมไพศาลยิ่งปานใด จากพระกิตติคุณที่ปรากฏในจตุรทิศเป็นที่เลื่องชื่อว่า พระองค์สมบูรณ์ด้วยพระจริยวัตรอันเป็นที่เจริญใจ เจริญนัยนายิ่งนักแก่ผู้มี

โอกาสมาเข้าเฝ้า จนมีผู้ถวายพระนามอันแสดงถึงความงดงามแห่งพระจริยวัตรเจ้าพระคุณสมเด็จอย่างสูงส่งว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ผู้ทรงเป็นดั่งทองชมพูนุช พระองค์ทรงเป็นพระมหาเถระที่เหมาะสมในพระพุทธศาสนาด้วยการสมมติในทางฐานะตำแหน่งสูงสุด และเป็นพระมหาเถระที่งดงามในคุณธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอน จึงกล่าวได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯเป็นพระมหาเถระที่ดีงามด้วยประการดังนี้ สมณะผู้งดงามในพระพุทธศาสนาท่านได้พรรณนาไว้โดยประการต่างๆ

โดยนัยหนึ่ง ตามนัยแห่งพระสังฆคุณ กล่าวได้ว่ามีองค์คุณข้อปฏิบัติเป็น ๔ ประการที่ทราบกันโดยทั่วไปคือ สุปฏิบัติ อุชุปฏิบัติ ญายปฏิบัติ และสามีจิปฏิบัติ หรืออย่างที่สาธุชนนิยมกล่าวกันในปัจจุบันนี้ว่า พระเป็นสุปฏิปันโน ดังนี้ สุปฏิบัตินั้นมีข้อปฏิบัติที่เป็นสุข คือ ดี และงาม ข้อปฏิบัติที่ดีนั้น ตรงข้ามกับการปฏิบัติเป็นเดือดร้อน อันมาจากคำบาลีว่า สุ มีกายกรรมดี มีวจีกรรมดี เมื่อมีสุปฏิบัติก็ทำให้เห็นได้ว่า พระสงฆ์สาวกในพระศาสนามีความดีอย่างนี้ และอีกประการหนึ่งที่งามนั้นคือเมื่อแสดงกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมในกาลใด ก็แลดูงดงามไม่มีแง่มีงอน ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกในใจได้ว่า สมณะในพระศาสนางามอย่างนี้เอง เหมือนกับที่นางจุลลสุภัทราได้กล่าวสรรเสริญพระสงฆ์ในพุทธศาสนาว่า เป็นสมณะในพระศาสนาของ

ข้าพเจ้านี้ เป็นที่เจริญกาย เป็นที่เจริญใจ นางจุลลสุภัทรากล่าวสรรเสริญในครั้งพุทธกาล แสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์สาวกนั้นเจริญกายเจริญใจดังคำบาลีว่า ภทฺท หมายถึง การเจริญกายเจริญใจในครั้งพุทธกาลมีพระสงฆ์สาวกเป็นที่ปรากฏ และมีผู้กล่าวสรรเสริญอย่างนี้ แม้ในบัดนี้ก็ยังมีพระสงฆ์สาวกในลักษณะนั้น จึงทำให้เห็นได้ว่า พระสงฆ์สาวกแม้จะไม่บรรลุมรรคผลในขั้นสูง แต่มีข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดความงามใจขึ้นเพราะเห็นสมณะผู้เป็นเช่นนั้น

ประการที่สอง มีอุชุปฏิบัติ คือ มีจิตใจมุ่งตรงต่อการพ้นทุกข์เป็นที่ตั้ง คือ เข้าถึงพระนิพพาน แม้จะยังไม่ถึงพระนิพพาน แต่เมื่อตั้งใจในคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะในพรหมจรรย์ว่าจะมุ่งต่อพรหมจรรย์อย่างไร แล้วก็มุ่งต่อพรหมจรรย์อย่างนั้น มีพรหมจรรย์บริสุทธิ์เป็นที่ไปเบื้องหน้า เป็นการปฏิบัติตรงตามนัยแห่งการตรงต่อพระนิพพาน หรือเข้าตามแนวทางแห่งพระนิพพาน

ประการที่สาม ญายปฏิบัติ ญายปฏิบัตินั้น หมายถึงข้อปฏิบัติที่คลายทุกข์ไม่ใช่เพิ่มทุกข์ ปฏิบัติให้ความทุกข์นั้นเบาบางไปโดยลำดับ และสิ้นไปในที่สุด ข้อปฏิบัติทางกายกรรม วจีกรรมภายนอก ไม่เป็นการเพิ่มทุกข์ให้แก่ตนเอง ไม่เป็นการเพิ่มทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ทำให้เป็นการคลายทุกข์ให้แก่ตนเองและผู้อื่น ส่วนในทางมโนกรรมเป็นเรื่องภายในของตนก็เช่นเดียวกันคือมีความคลายทุกข์

และสิ้นสุดทุกข์เป็นที่สุด ข้อปฏิบัติในลักษณะนี้ ประมวลรวมกล่าวได้ว่าเป็นแนวทางแห่งญายปฏิบัติ

ประการที่สี่ สามีจิปฏิบัติ ข้อปฏิบัติที่เหมาะ แลสมควร ข้อปฏิบัติดังกล่าวนี้ทำให้เห็นว่า จะกระทำ จะพูด แม้ทางใจจะคิดอะไร ก็เป็นการเหมาะ เป็นการควร ไม่มีอะไรที่จะทวนกระแสแห่งความไม่เหมาะสม ไม่ควร การทั้งหลายที่แสดงออกมานี้เป็นไปในลักษณะที่เหมาะสม ทำให้เห็นคุณค่าของพระสงฆ์สาวกในพระพุทธศาสนานี้ เหมาะสมแก่คนทุกชั้น เหมาะสมแกคนทุกกาลทุกสมัย เหมาะสมแก่คนทั่วไป ไม่มีลักลั่น

ข้อพรรณนาดังที่พรรณนาโดยสังเขปนี้ เป็นไปตามนัยแห่งปฏิบัติ ๔ ประการ และข้อปฏิบัติทั้ง ๔ ประการนั้น ได้ยกชีวิตแห่งสามัญชนให้เป็นพระอริยะบุคคล ตั้งแต่โสดาบันบุคคลเป็นต้นไป พระสงฆ์ในพระศาสนาเมื่อมีจริยาข้อปฏิบัติตามนัยดังพรรณนามาบางประการนี้ ก็กล่าวได้ว่า เป็นพระสงฆ์ที่งดงาม และเมื่อเป็นพระสงฆ์ที่งดงามย่อมก่อเกิดผล ๔ ประการ คือเป็นอาหุเนยยะ ปาหุเนยยะ เป็นทักขิเนยยะ เป็นอัญชลีกรณียะ รวมกันเป็น ๔ ประการ และเมื่อรวมกันเป็น ๔ ประการเช่นนี้แล้ว กล่าวได้ว่าเป็นบุญเขตอันประเสริฐสูงสุดของชาวโลก ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุสมณะในพระพุทธศาสนา เมื่อปฏิบัติตามองค์คุณ

ข้อปฏิบัติทั้ง ๔ ประการนี้ ได้ชื่อว่า สุสมณะ ตามความหมายแห่งพุทธภาสิตว่า สมโณอสฺส สุสมโณ ผู้เป็นสมณะพึงเป็นสมณะที่ดี ต้องตามพุทธประสงค์ แห่งองค์พระพุทธสัมมา แลสุสมณในพระพุทธศาสนา ย่อมน้อมนำความเป็น อาหุเนยยบุคคล ผู้สมควรแก่การบูชา ทำซึ่งมูลเหตุความที่การบูชา แม้เพียงเล็กน้อยที่กระทำไว้ในองค์สุสมณา ให้ถึงความเป็นมหัปผลา มหานิสังสาพ้นคณนา สเทวกัสสโลกัสส ทั้งแก่ชาวโลก พร้อมทั้งเทพยดาในสากลโลก ได้

เจ้าพระคุณ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงเพียบพร้อมด้วยคุณเครื่องความเป็นสมณะอันบริสุทธิ์งดงามตามที่กล่าว พร้อมมูลนั้นพระองค์ทรงบำเพ็ญแต่คราวทรงผนวชเป็นสามเณร เมื่อพระชนมายุเพียง ๑๔ พรรษา ทรงตั้งพระทัยอย่างเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ แลดำรงอยู่ในสมณเพศจนตลอดพระชนมชีพ ทรงเป็นพระมหาเถระผู้ประมุขสงฆ์ในสังฆมณฑลในพระพุทธศาสนา ปรากฏชัดเจนแก่ผู้คนทั้งหลายทั้งปวง และสมณะชีพราหมณ์ ว่าทรงเป็นพระภิกษุสมณะที่ดีเป็นสมณะที่งดงามทั้งภายในและภายนอก เป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวได้ว่า ในพระศาสนานี้มีพระสงฆ์ที่งดงามอย่างนี้ปรากฏอยู่ พระองค์จึงทรงเป็นพระมหาเถระผู้เชิดชูพระพุทธศาสนาให้เด่นชัดเจนในโลก แม้ในปัจจุบันความงดงาม ความดี

ทั้งปวงที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชได้ปฏิบัติบำเพ็ญนั้น ยังเป็นมรดกที่ตกอยู่ถึงพระสงฆ์สามเณรผู้ถือทิฏฐานุคติในภายหลัง

ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญให้ตั้งอยู่ดีแล้วในสงฆ์ ทรงพระราชอุทิศถวาย พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (สิริวฑฺฒนมหาเถร) จงเป็นผลสัมฤทธิ์ อิฏฐวิบากมนุญผล แด่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (สิริวฑฺฒนมหาเถร) สมดังพระราชอุทิศโดยฐานะทุกประการ

ในอวสานกาลเป็นที่สุดยุติลงแห่งพระธรรมเทศนา พระครูฐานานุกรมเปรียญ ๔ รูป จักรับพระราชทานสวดพระคาถาธรรมบรรยายโดยสรภัญญวิธี เพื่อเพิ่มพูนพระราชกุศลบุญราศีให้ไพศาล ณ กาลบัดนี้ ขอถวายพระพร

